

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət Nazirliyi

Kürdəmir Regional
Mədəniyyət İdarəsi

Nizami Gəncəvinin əsərlərinin el variantları

Bakı – 2021

Azərbaycan Respublikası
Prezidentinin İşlər Mərkəzi
PREZİDENT KİTABXANASI

- 90987 -
- 2806 -

**Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin
"Nizami Gəncəvi İli" elan edilməsi haqqında
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı**

Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi bəşəriyyətin bədii fikir salnaməsində yeni səhifə açmış nadir şəxsiyyətlərdəndir. Nəhəng sənətkarın xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş parlaq irsi əsərlərdən bəri Şərqi misilsiz mədəni sərvətlər xəzinəsində özünəməxsus layiqli yerini qoruyub saxlamaqdadır.

Nizami Gəncəvi ömrü boyu dövrün mühüm mədəniyyət mərkəzlərindən olan qədim Azərbaycan şəhəri Gəncədə yaşayıb yaradaraq, Yaxın və Orta Şərq fəlsəfi-ictimai və bədii-estetik düşüncə tarixini zənginləşdirən ecazkar söz sənəti incilərini də məhz burada ərsəyə gətirmişdir. Nizami Gəncəvinin geniş şöhrət tapmış "Xəmsə"si dünya poetik-fəlsəfi fikrinin zirvəsində dayanır. Mütəfəkkir şair çox sayda davamçılarından ibarət böyük bir ədəbi məktəbin bündövrəsini qoymuşdur. Nizaminin ən məşhur kitabxana və muzeyləri bəzəyan əsərləri Şərq miniatur sənətinin inkişafına da tökan vermişdir.

Nizami dühası hər zaman dünya şərqşünaslığının diqqət mərkəzində olmuşdur. Ölkəmizdə Nizami sənətinin öyrənilməsi və tanidilməsi sahəsində xeyli iş görülmüş, əsərlərinin nizamişünaslıqda yüksək qiymətləndirilən elmi-tənqidi mətni hazırlanmış, kitabları nəfis tərtibatda və kütləvi tirajla nəşr edilmişdir. Nizaminin ədəbiyyatda və incəsənətdə yaddaqalan obrazı yaradılmışdır. Mütəfəkkir şairin doğma şəhəri Gəncədə məqbərəsi, Bakıda, Sankt-Peterburqda və Romada heykəlləri ucaldılmışdır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat İnstitutu və Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi Nizami Gəncəvinin adını daşı-

18 (3002) + 12.5 (2016)
1/23

Nəşrin layihə rəhbəri və ön sözü müəllifi: *Faiq Xudanli*

Tərtibçi, redaktor və izahların müəllifi: *Fərid Hüseyn*

Təqdimat yazısının müəllifi: *Seyfəddin Rzasoy*

Məsləhətçi: *Ramil Əhməd*

"Nizami Gəncəvinin əsərlərinin el variantları"

Bakı. "Zərdabi-Nəşr" MMC, 2021, 258 səh.

ISBN 978-9952-542-75-2

© "Künəmir Regional
Mədəniyyət İdarəsi, 2021

yır. Böyük Britaniyanın Oksford Universitetinin Nizami Gəncəvi Mərkəzi uğurla fəaliyyət göstərir.

Nizami Gəncəvinin yubileyləri ölkəmizdə hər zaman təntənə ilə keçirilmişdir. Dahi şairin 800 illik yubileyi onun irsinin tədqiqi və təbliğində əsaslı dönüş yaratmışdır. Azərbaycanın klassik ədəbi-mədəni irsinə həmişə milli təəssübkeşlik və vətənpərvərlik mövqeyindən yanaşan ümummilli lider Heydər Əliyev Nizami irsinə də xüsusi diqqət yetirmişdir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1979-cu ildə qəbul olunmuş "Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsinə, nəşrinə və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" qərar Nizami yaradıcılığının tədqiqi və təbliği üçün yeni perspektivlər açmışdır. Ölməz sənətkarın 1981-ci ildə Ulu Öndərin bilavasitə təşəbbüsü və iştirakı ilə keçirilən 840 illik yubiley mərasimləri ölkənin mədəni həyatının əlamətdar hadisəsinə çevrilmişdir. 2011-ci ildə Nizami Gəncəvinin 870 illiyi dövlət səviyyəsində silsilə tədbirlərlə geniş qeyd edilmişdir.

2021-ci ildə dahi şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 880 illiyi tamam olur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, qüdrətli söz və fikir ustasının insanları daim əxlaqi kamilliyə çağıran və yüksək mənəvi keyfiyyətlər aşılayan zəngin yaradıcılığının bəşər mədəniyyətinin nailiyyəti kimi müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alaraq qərara alıram:

1. 2021-ci il Azərbaycan Respublikasında "Nizami Gəncəvi İli" elan edilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti "Nizami Gəncəvi İli" ilə bağlı tədbirlər planı hazırlayıb həyata keçirsin.

İlham Əliyev,

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 5 yanvar 2021-ci il*

Ön söz

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2021-ci il "Nizami Gəncəvi İli" elan edilmişdir. 2019-cu ilin "İmadəddin Nəsimi İli" elan edilməsindən sonra bu ilin də dahi ədib Nizami Gəncəvinin adı ilə bağlanması Prezident İlham Əliyevin ədəbiyyata, mədəniyyətə ciddi önəm verdiyini göstərir, mədəniyyətimizin mənəvi dəstəkçisi olduğunu əməli addımlarla əyani şəkildə bəyan edir. Bu isə öz növbəsində mədəniyyətə, milli ənənələrə, tarixi köklərimizə, klassik irsimizə olan diqqətin bariz təzahürüdür.

Mədəniyyət Nazirliyi Nizami Gəncəvi ilə bağlı çoxsaylı işlər görmüş, ədibin irsinin həm ölkəmizdə, həm də dünyada təbliği istiqamətində dəyərli töhfələr vermiş, dahi şairin əsərlərinin tanınması, təqdimi, öyrənilməsi kimi məqsədlərin reallaşmasında fəal olmuşdur. "Nizamıdan Yunusa: bir olmaq" adlı video-konfrans, "Nizami Gəncəvi yaradıcılığı Azərbaycanın əqli mülkiyyəti və bəşəriyyətin mədəni sərvətidir" mövzusunda vebinar, "Sirlər xəzinəsi" adlı intellektual müsabiqə, dahi ədibin yubileyi münasibəti ilə Moskvada Qara Qarayevin "Yeddi gözəl" baletinin yenidən nümayişi, "Böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri – Nizami Gəncəvi" mövzusunda kitab sərgisi, "Müasir dövrdə Nizami ədəbi irsinin təfsiri" kitabının təqdimatı və onlarla bu qəbildən əhəmiyyətli tədbirlər keçirilmişdir. Bir sıra tədbirlərdə cənab nazir Anar Kərimov şəxsən iştirak etmiş və dahi ədibin irsinin təbliği, öyrənilməsi istiqamətində proqram

xarakterli fikir və mülahizələrini bildirmiş, görüləcək işlər barədə məlumatlar vermişdir. Eləcə də nazirliyin idarəçiliyindəki bütün qurumlar "Nizami Gəncəvi İli"yə dair çoxsaylı tədbirlər keçirmiş və ədibin irsinin tanınması, araşdırılması istiqamətlərində çalışmış, dahi söz sənətkarının xalqımıza daha yaxından təqdimi istiqamətində dəyərli işlər görmüşdür.

Kürdəmir Regional Mədəniyyət İdarəsi olaraq bu il böyük ədibin irsinə həsr olunan bir neçə silsilə tədbirlər, sərgilər keçirmiş, Nizami Gəncəvi irsinin təbliği istiqamətində müvafiq işlər görmüşük. İstanbul Universitetinin müəllimlərinin də iştirak etdiyi "Nizami Gəncəvi və Yunus Əmrə irsinin tarixiliyi və müasirliyi" mövzusunda konfrans, "Nizami dövrü, ədəbi irsi və məktəbi", "Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında qadın obrazları", "Xəmsə Möcüzəsi" kimi mövzularda dəyirmi masalar təşkil etmiş, yerli qurumlarla birlikdə məktəblilər üçün "Xəmsə möcüzəsi" adlı bədii qiraət müsabiqəsi keçirilmişdir. Bir sözlə bölgədə ədibin irsinə olan marağın dərinləşməsi yolunda çalışmışıq. Həm bu il, həm də növbəti illərdə böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi irsinin təbliği istiqamətində işlərə davam edəcəyik.

Əlinizdə tutduğunuz "Nizami Gəncəvinin əsərlərinin el variantları" kitabını bir neçə cəhətdən maraqlı və əhəmiyyətli hesab edirik. İlk növbədə bəzən haqsız yerə Nizami Gəncəvini mübahisəli şair hesab edir, onu yazdığı dilin xalqına mənsub şəxsiyyət kimi təqdim edirlər. Nəzərə alaq ki, insan fiziki varlıqdır, şairin doğulduğu yer Gəncə şəhəridir. Bu kitab əyani şəkildə göstərir ki, yad, əcnəbi şairin əsərləri folklor, milli

ədəbiyyata bu qədər hopa, nağıllarda, dastanlarda bunca süjetlərdə özünə həyat qazana bilməz. Yalnız xalqın həqiqi övladı öz folkloruna bu qədər yaxın ola bilər, həmçinin də xalq yalnız öz əziz övladının əsərlərini mənəviyyatının carçısı bilərək onu şifahi yaddaşında əsrlər boyunca qoruyub saxlaya bilər. Hansısa xalq özünə yad düşüncəni, əxlaqı, dünyagörüşü tərzini bu qədər yaxın buraxa bilərmi?! Yaxud hansı yazar yad folklorlardan, əcnəbi xalqların xalq ədəbiyyatından öz əsərlərində bu qədər istifadə edə bilər?! Bu kitab həm də onu göstərir ki, dahi Nizami Azərbaycan şairidir. Bizim də borcumuzdur ki, əlinizdəki nəşrlə bir daha Nizami Gəncəvinin Azərbaycan şairi olduğunu bariz örnəklərlə dünyaya çatdıraq.

Nizami Gəncəvinin çoxsaylı əsərlərində atalar sözləri, zərb-məsəllər var ki, fars dilindən onların sətri tərcüməsi sübut edir ki, Nizami həmin zərb-məsəlləri Türk-Azərbaycan dilində düşünərək yazıb. Əks halda dahi şair həmin atalar misallarının farsca alternativlərindən istifadə edərdi. Folklor, xalq ədəbiyyatı ana südü kimidir, təhlüşürlə, ruhla, genlə əlaqəlidir. Yəni onu necə varsa elə də əxz edir, qavrayır, yaddaşına hopduğu kimi də öz könlündə əsrlərlə yaşadırsan. Bu kitab Nizami Gəncəvinin süjetlərinin folklorumuza nə qədər sirayət etdiyini, eyni zamanda dahi ədibin Azərbaycanın el yaddaşından, xalq ədəbiyyatından nə qədər məharətlə yararlandığını bir daha aydınlaşdırır. Sovet dövründə ayrı-ayrı nəşrlərdə yer alan bu əsərləri, folklor nümunələrini bir araya toplamaqla Nizaminin xalq yaddaşını, eləcə də xalqımızın Nizami yaddaşını yenidən təzələməyə çalışdıq.

Əlinizdə tutduğunuz bu kitabı Kürdəmir Regional Mədəniyyət İdarəsinin "Nizami Gəncəvi İli"nə kiçik də olsa bir töhfəsi kimi qəbul edəcəyinizi düşünür, Nizami Gəncəvi yaradıcılığının öyrənilməsi, araşdırılması yönündə önəmli bir mənbəyə çevriləcəyinə ümid edirik.

Faiq Xudanlı,

*Kürdəmir Regional Mədəniyyət İdarəsinin rəisi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*

Folklor və Nizami

Folklor – etnosun yaradıcılıq stixiyası, ilahi-teoinformativ enerjinin antropoloji qəliblərdə özünütəşkil/özünüyaratma formullarıdır. Etnos bu formullar vasitəsilə öz yaşamını sürdürür. Folklor bu halda etnik mövcudluğun bütün özünüyaşatma təcrübəsini özündə əks etdirən etnokosmik yaddaş sistemidir.

Nizami – canlı bir fərd kimi teoinformativ enerjinin antropoloji kodla fasiləsiz özünüyaratma törəmələrindən biri (İlyas Yusif oğlu), bir Nizami kimi isə etnokosmik yaddaşın stixial təzahür hadisəsi, milli yaddaşın XII əsrdə özünü "Nizami Gəncəvi" kodu ilə yenidən yaratmasıdır. "Nizami" fenomeninin əlahiddəliyi onun təkcə türk milli yaddaşının stixial təzahürü olmaqla qalmayıb, ümumən, Şərqi etnokosmik yaddaşının fəvqünə qalxa bilməsində də ifadə olunur. Bu cəhətdən, Nizami və folklor münasibətlər modelində şairin folklor obraz, motiv, ideyalarına müraciəti məsələnin görünən və ilkin pilləsini, başqa sözlə, eksplisit planını təşkil edir. Münasibətlər sisteminin implisit (görünməyən, gizli) tərəfləri son dərəcə mürəkkəb olub, əslində, tükənməz mövzudur. Mövzunu tükənməzliyə münəvər edən folklor stixiyasının enerjisindən də qidalanmış Nizamının özünün etnoenergetik düşünmə stixiyasına çevrilməsidir. O, İlyas Yusif oğlu kimi XII əsrdə yaşasa da, Nizami kimi XII əsrin fəvqündə yaşadı. Maddi mahiyətə malik olan *vaxt* və qeyri-maddi mahiyətə malik *zaman* onun varlığında qovuşdu: zamanların bu qovuşması Nizamini insanlığın antropoloji kimlik stixiyası ilə təbii kimlik stixiyası arasında var olan nəhəng yaddaş-informasiya stixiyasına çevirdi. Nizami yaradıcılığının bütün əsarəngizliyi, fəvqəlbədi cazibəsi, fəvqəlestetik maqnetizmi, o cümlədən onun folklor stixiyası ilə *(elmi təsviri intellektual düşüncənin vasitələri ilə tam ifadə olun-*

mayan) münasibətləri bununla şərtlənir:

– Folklor tenoinformativ enerjinin stixiyası olduğu kimi, Nizami də eyni enerjinin antropoloji stixiyasıdır.

– Folklor etnokosmik yaddaş sistemi olduğu kimi, Nizami “Xəmsə”si də bəşərin yaşam təcrübəsinin yaddaş modelidir.

– Və ən başlıcası: folklor Nizaminin stixial enerji qaynağı olduğu kimi, Nizami də folklorun eyni enerji qaynağıdır.

Beləliklə, folklor və Nizami, ən azı, Azərbaycan milli düşüncə sisteminin ayrılmaz, bir-birinə qovuşmuş laylarıdır. Bu cəhətdən, Fərid Hüseynin tərtib etdiyi “Nizami Gəncəvi əsərlərinin el variantları” adlı kitab adı ilə nə qədər sadə görünsə də, oedakı mətnlərin daşdığı stixial enerji baxımından son dərəcə mürəkkəbdir.

Nizami Gəncəvi əsərlərinin el variantlarının nəşri işi 1940-cı ildə – SSRİ-də Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illik yubileyi çərçivəsində başlanılıb. SSRİ-nin İkinci Dünya müharibəsinə cəlb olunması yubiley tədbirlərinə mənfi təsir göstərsə də, Ə.Hüseynov, H.Əlizadə, T.Həsənzadə, Q.Qoşqarlı, M.Cəfərova, M.Abdullaoglu və b. tərəfindən toplanılmış əfsanə, rəvayət, nağıl və dastan mətnləri 1940-1941-ci illərdə “Ədəbiyyat qəzeti”, “Kommunist”, “Kirovabad bolşeviki”, “Gənc nəsil”, “Nuxa fəhləsi”, “Pioner” kimi qəzet səhifələrində, o cümlədən 4 kitabdan ibarət “Nizami” almanaxının 3-cü kitabında nəşr olunub. Fərid Hüseyn bütün bu materialları toplayıb, kitab şəklində tərtib etməklə təkcə “2021 – Nizami ili”nə töhfə verməklə qalmamış, əslində, Nizami Gəncəvinin milli bədii düşüncə tariximizdə yaratdığı mühüm düşüncə paradigmalardan birinin üzərindəki qara pərdəni götürərək, onu gün işığına çıxartmışdır. Bu işi isə çox vacib hesab edirik. Çünki “Nizami və folklor” problemi haqqında indiyə qədər nə qədər tədqiqatlar aparılsa da, onlar problemin “görünən tərəfindən” (eksplisit qatdan) içəriyə (impli-

sit qata) nüfuz edə bilməyib. Düzdür, bu tədqiqatların Nizami mətnləri ilə folklor mətnləri arasında səsleşən məqamların (obraz, süjet, motiv və s.) aşkarlanması və onların faktoloji bazasının formalaşdırılması baxımından böyük əhəmiyyəti var.

F.Hüseynin kitabda təqdim etdiyi mətnlər içərisində “Adətdir” adında kiçik bir nağıl var: Toplayıcı Hüseynov Əbülqasımın qeydə aldığı bu mətn “Ədəbiyyat qəzeti”nin 1940-cı il 16 avqust tarixli nömrəsində “Nizami Gəncəvinin əsərlərinin el variantları” rubrikasında çap olunub: “Raviyani əxbar və tutuyani şəkər şirin köftar, şah Abbas cənnət məkan, bir qoz bir girdəgan, hindələn-hürdələn, Kür qırağı köndələn, kəklik ali bəndələn, ceyranı vurdum, dayan, sən sənə, mən mənəm, qorxma, sənə dəymə-rəm, hekayəti, məkəti, ildə verəm əlli batman kək otu, banlar xoruz herati, boyaqçı açdı küpü, boyadı məmləkəti, ay qızlar, ay oğlanlar, gəlin sizə bir hekayə söyləyim:

Günlərin bir günündə, Nizaminin dilindən İran məmləkətində, padşahlardan birisi öz hərəmbaşçısı ilə hərə bir at minib, çiy kaman salıb ova çıxırlar. Az gedirlər, üz gedirlər, dərə-təpə düz gedirlər, bir meşəyə gəlirlər. Meşəni keçib göylüyə çıxırlar. Orda bir dəstə ceyran otlayırmış. Padşah kamani əlinə alıb ceyrana atmaq istəyir və arvadına öz hünərini göstərmək üçün deyir:

– Bax, indi ceyranın dal ayağını qulağına həmin ox ilə tikəcəyəm.

Ceyranın qulağının ucunu nişanəyə götürüb atır. Ox ceyranın qulağının ucunu zədələyib keçir. Heyvan dal ayağı ilə qulağını qaşımaq istəyir, bu zaman padşah ikinci oxu kamana qoyub ceyranın ayağını nişan alır. Ox ceyranın ayağını deşib, qulağına keçir. Ceyran yıxılır, gedib tuturlar. Padşah deyir: “Arvad, gördün hünərimi?” Arvadı deyir: “Bu, hünər deyil, adətdir, atmısan, atmısan, öyrənmisən!” arvadın bu sözü padşaha acıq gəlir, onu gözdən salır və hərəmbaşçılıqdan çıxardır.

Arvad padşahdan xəbərsiz şəhərin kənarında bir hündür, beşmərtəbə ev tikdirir, ev hazır olandan sonra təzə doğulmuş bir buzov gətirib orada saxlayır. Padşahın arvadı o buzovu hər gün üç dəfə öz boynuna götürüb aşağı mərtəbədən üst mərtəbəyəcən qaldırır, yenə aşağı endirib yerə qoyarmış, bu qayda ilə buzov gəlib ikiillik bir inək olur.

Bu dəfə arvad öz hünərini padşaha göstərmək istəyir. Padşahı həmin evə çağırtdırır. İnəyi arvad çiyində yuxarı – beşinci mərtəbəyə çıxardıb, yenə aşağı endirir. Padşah soruşur: “Bir inəyi elə bu boydalıqdan qaldırırsan, yoxsa balacalıqdan?” Arvad deyir: “Anadan təzə olmuş vaxtından vərdiş eləmişəm, indi də qalxızırım”.

Padşah gülür və deyir: “Bu ki böyük hünər olmadı. Buna adət deyirlər”.

Arvad deyir: “Nədən bu, adət olur, ceyranın ayağını qulağına tikmək isə adət olmur?!”

Ceyran məsələsi padşahın yadına düşür, arvaddan xəcalət çəkir, yenidən onu hörmətə mindirir və hərəmbaşı edir.

Bu işdən padşah başa düşür ki, hər bir işi öyrənmək ilə bilmək olar¹.

Bu mətnin Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” məsnəvisindəki Bəhramla onun kənişi Fitnə arasında baş vermiş əhvalatla bağlı olması göz qabağındadır. Mətnə işlənmiş “Nizaminin dilindən” ifadəsi süjetin birbaşa “Yeddi gözəl”lə bağlı olduğunu əyani şəkildə təsdiqlədiyi kimi, onun janrının da hələ tam formalaşmadığını ortaya qoyur. Mətnin poetik strukturu, bədii təsvir və ifadə vasitələri onu nağıl janrında təsdiq etməyə imkan versə də, “Nizaminin dilindən” ifadəsi ondakı məzmunun “doğruluğunu bilavasitə Nizamiyə aid etməklə” mətni həm də rəvayət janrının

¹ Adətdir [Mətn]: Nizami Gəncəvinin əsərlərinin el variantları. Toplayanı Hüseynov Əbilqasım // “Ədəbiyyat qəzeti”, 16 avqust 1940.

qəlibinə “oturdur”.

Lakin məsələnin mahiyyəti başqa şeylə bağlıdır. Həm “Yeddi gözəl”dəki “Bəhram – Fitnə” əhvalatı, həm də bu rəvayət-nağıldakı əhvalat eyni ideyanın təəcəssümünə xidmət edir. Nizamidəki ideyanın fəlsəfi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təbiət və ümumən varlıq aləminin ilahi dialektikası sosial sərhədlər tanıyır: o, eyni dərəcədə lovğa və xudbin insanlar olan Bəhrama da, şaha da, müdrik və fərasətli insanlar olan Fitnə və şahın arvadına da eyni dərəcədə aiddir. Eyni ideya Nizamidə fəlsəfi-dialektik, ilahi-idraki müstəvidə, nağıl-rəvayətdə müdriklik müstəvisində mənalandırılır. Lakin Nizami və folklor mətnlərindən keçən bu mənə paradigması antropoloji düşüncənin daha dərin qatlarına qədər uzanmaqla ümumən stixial mənə potensialına qədər gedib çıxır.

T.Əliyeva Nizami “Yeddi gözəl”ində Bəhram ilə kənişi Fitnə arasında olan bu əhvalatın qədim Şərqi müəllifləri olan Səələbi və İbn əl-Fəqihdə də olduğunu göstərmişdir². Maraqlıdır ki, bu epizod daha qədim mənbə olan qədim İran xronikası “Xvataynamək” ilə də əlaqələndir³. Səələbinin variantında Bəhram kənişi Azadvarın bütün xahişlərini yerinə yetirir; oxla erkək şikanın buynuzlarını qıraraq onu dişiyə, dişinin də başına iki ox taxaraq onu erkəyə oxşadır. Sonra isə oxla heyvanın dırnağını qulağına “tikir”. Ancaq bundan sonra şah kənişi dəvənin ayaqlarının altına atdı: guya Azadvar öz cəfəng xahişləri ilə şahı rüsvay etmək istəyirmiş. İbn əl-Fəqih də bu əhvalatı, “demək olar ki, Səələbidə ol-

² Алиева Т. Основной сюжет поэмы «Семь красавиц» Низами и его связь с восточными преданиями (статья) / S.M.Kirov ad. ADU-nun Elmi əsərləri, № 5, Bakı: 1958, s. 160-161

³ Кязимов М.Д. «Хафт пейкар» Низами и традиции назире в персоязычной литературе. Баку: 1987, с. 14

duğu kimi nəql edir⁴.

Firdovsida Bəhrəm Azadənin xahişi ilə "eyni üsulla" dişini erkəyə çevirir. Şahın öldürdüyü gurlara ürəyi yanan Azadə onun hərəkətini insan hərəkəti hesab etməyib, Bəhrəmi divə bənzədir. Bəhrəm onu atının dirmaqları altına atıb öldürür. T.Əliyeva yazır ki, sonralar Firdovsi, daha sonra Nizami bu əfsanəni nəzmə çəkdiilər, həm də Firdovsinin nəzmi Səələbinin rəvayətinə çox yaxındır. Amma Nizami onu başqa planda nəzm etdi⁵.

Nizamida da Bəhrəm Fitnənin xahişi ilə gurun ayağını oxla qulağına tikir. Fitnə isə onun hünərini Bəhrəmin gücü ilə yox, vərdislə bağlayır və buna görə də şahın qəzəbinə gəlir. Ancaq Nizami əvvəlki müəlliflərdən fərqli olaraq, Fitnəni "öldürmür".

Qeyd edək ki, ənənə ilə əlaqələr təkcə bunlarla bitmir. Bu mənada, araşdırıcılar sözü gedən epizodu Bəhrəmlə "Kitabi-Dədə Qorqud" qəhrəmanlarından olan Bəkil arasında yaxınlıq kimi də dəyərləndirirlər⁶.

Bələliklə, Səələbi və İbn əl-Fəqihdə Azadvar "öz cəfəng xahişlərinə" görə öldürülür. Firdovsida Bəhrəm Azadəni onu "div" adlandırdığına görə öldürür. Nizamida isə Bəhrəmlə Fitnə arasındakı dialoq, demək olar ki, "Kitabi-Dədə Qorqud"dakı ov epizodunda Bəkillə Qazan xan arasında olan dialoqun eynidir.

Fitnə Bəhrəmin göstərdiyi hünəri onun gücü kimi tərifləməyərək vərdis-təlimin nəticəsi hesab edir. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında Qazan da Bəkilin göstərdiyi hünərləri onun özü ilə

⁴ Алиева Т. Основной сюжет поэмы «Семь красавиц» Низами и его связь с восточными преданиями (статья) / S.M.Kirov ad. ADU-nun Elm əsərləri, № 5, Bakı: 1958, s. 160-161

⁵ Алиева Т. Göstərilən əsəri, s. 161

⁶ Rüstəmov A. Nizami Gəncəvi (həyatı və sənəti). Bakı: 1979, s. 171-172; Paşayev S. Nizami və xalq əfsanələri. Bakı: 1983, s. 90-91; Vəliyev V. Nizamida mifoloji izlər və "Kitabi-Dədə Qorqud" motivləri (məqalə) / Nizami və mütəsirlik (toplu). Bakı: 1982, s. 66

yox, atı ilə bağlayır: "Yox, at işləməsə, ar ögünməz. Hünər atındır", – dedi. Bu söz Bəkilə xoş gəlmədi⁷.

Nizami də istər Bəhrəm – Fitnə epizodunda, istər bütöv "Yeddi gözəl"də, istərsə də ümumən "Xəmsə"də Söz ilə Teoinformasiya, İnsan ilə Allah, Cəmiyyət ilə Kosmos, Şüur ilə Təhtəlsüur, Ağıl ilə Stixiya... arasında ilahi-stixial harmoniyanın nizamlayıcısı kimi çıxış edir. Ən başlıcası, Nizamiyə görə, İnsanla Allah arasında ünsiyyətin maddi-sublimativ vasitəsi olan bədii sözün fələklər aləminə gedən "üruc//merac" yolu folklorun ilahi-stixial enerjisi ilə hərəkətə gəlir. Nizami həm aqli, həm fəhmi, həm də könlü ilə dərk etmişdir ki, insanın dünyanı fenomenal duyumunun məhsulu olan folklor Söz ilə Teoinformasiya arasında "həqiqətə" ən yaxın məsafədə yerləşən düşüncə aləmidir. Yaradılış aləminin stixial enerjisi təhtəlsüurdan şüura folklor qəliblərində keçməklə bəşəriyyətin sosial-ilahi harmoniyasına çevrilir. Bu cəhətdən, Fərid Hüseynin müxtəlif nəşrlərdən toplayıb hazırladığı və redaktoru olduğu bu kitabdakı mətnlər sadəcə əfsanələr, rəvayətlər, nağıllar, dastanlar olmayıb, bəşəriyyətin var olmasını təmin edən ilahi-stixial enerjinin Nizami düşüncəsində yaradıcı sublimasiyadan keçərək sosial-idraki davranış formullarına çevrilməsinin bədii mətn təzahürləridir.

Məsələnin əlamətdar cəhəti ondadır ki, ilahi-stixial enerjinin Nizamidən və folklorlardan keçməklə insanın yaşam formullarına çevrilməsi fasiləsiz prosesdir. Azərbaycan xalqının malik olduğu etnoenergetik potensiyanın Qarabağ savaşındakı passionar kükrəyişi fonunda etnik-milli yaddaşda Nizamimin "qəfil oyanışı" təsadüfi deyil. XII əsrə qədərki tarixin bütün stixial enerjisini özünə konsentrasiya etmiş Nizami Gəncəvi artıq Azərbaycan milli düşüncəsinin kosmosyaradıcı stixiyasına çevrilib. O, Alla-

⁷ Kitabi-Dədə Qorqud / Müqəddimə, tərtib və transkripsiya F.Zeynalov və S.Əlizadəninidir. Bakı: 1988, s. 104-105

hın qüdrəti ilə elə bir düha olmuşdur ki, yer üzündə öz bədii sözü ilə nizam/kosmos yaratmaq missiyası üçün doğulduğunu anlamış və bu missiyasını onun mahiyyətinə uyğun olaraq "Nizami" ("Kosmosyaradıcı") adlandırmışdır.

Oxucuları kitabdakı mətnləri Nizami əsərləri ilə zahiri əlaqə planında tutuşduraraq oxumağa deyil, həmin mətnlərdə yaşayan stixial enerjiyə köklənərək oxumağa səsləyirəm. O halda Nizami də, folklor da, elə dünyanın özü də tamamilə başqa rəngdə və ahəngdə görünəcək. Elə varlığımızın bütün mənası bu rəng və ahəngdədir.

Seyfəddin Rzasoy,
AMEA Folklor İnstitutu
Mifologiya şöbəsinin müdiri,
filologiya elmləri doktoru, professor

İsgəndərin gündən xərac alması

Günlərin bir günü İsgəndər başında qoşun gəldi, bir şəhərə yetişdi. Gördü şəhərin camaatı qab döyür, mis çalır, səs-küy salır. İsgəndər şəhərin camaatından bunun səbəbini xəbər aldı. Camaat içindən biri irəli durub İsgəndərə baş əyib dedi:

– Padşah sağ olsun, gün şəhərdən aralı bir quyudan çıxır. Gün hər səhər quyudan çıxanda elə səs-küy, gurultu ilə çıxır ki, onun gurultusuna qulaq davam gətirə bilmir. Qorxudan boylu arvadlar uşaq salırlar. Tamam şəhər əhli qorxuya düşür. İndi belə səs-küy eləyirik ki, camaatın qulağı öyrənsin. Gün çıxanda onun gurultusuna dözə bilsin, qorxmasın.

İsgəndər şəhər əhlindən bu sözü eşidib fikrə getdi. Bu sirri bilmək, bunun öhdəsindən gəlmək istədi. Hökm eylədi, qoşun əhli şəhərin ətrafında çadırlar qurub əyləşdilər. İsgəndər əyanları, vəzir, vəkilləri, qoşun böyüklərini başına yığdı. Əhvalatı onlara danışdı. Bu barədə onların fikrini bilmək istədi. İsgəndərin başındakı adamlar tədbirdən aciz qaldılar. İsgəndər padşahın vəziri Ərəstun da burada idi. O dedi:

– Padşah sağ olsun, əzəl sən gəl bu fikirdən əl çək, günlə davə eləmək, vuruşmaq olmaz. İndi ki əl çəkmişən, onda pəhləvanları göndər, getsinlər görək nə xəbərlə qayıdırlar.

İsgəndər padşah Ərəstunun tədbirini xoşladı. Beş qoçaq pəhləvanı çağırdı, gündən bir xəbər gətirməyə göndərdi.

İsgəndərin pəhləvanları atlanıb getdilər. Quyunun başına çatdılar. Atdan düşdülər. Quyunun başında dayanıb gözlədilər. Axşamı da bir yana getməyib keşik çəkдилər.

Gecə keçdi, səhər açıldı. Gün dərin quyudan gurultu, səs-küy ilə alovlu çıxdı. İsgəndərin pəhləvanları əllərini atıb istədilər günü tutsunlar. Günü yapışmaq istəyəndə gün elə vurdu ki, pəhləvanların beşi də otlanıb alişdilər, yandırlar.

Bir gün keçdi. İsgəndər gördü pəhləvanlar qayıtmadılar. İsgəndər bu dəfə on beş pəhləvan göndərdi. Pəhləvanlar atlarını sürüb quyunun başına gəldilər. Düşdülər. Gözlədilər, gecə oldu, bir yana getmədilər. Sabah açıldı. Gün yenə gurultu ilə alovlu quyudan çıxdı. Pəhləvanlar ona hücum edənlər ki, onu tutsunlar, günün alovu onları da yandırıb kül eylədi.

İsgəndər gözlədi, bu pəhləvanlar da geri qayıtmadılar. İsgəndər padşah bu dəfə otuz pəhləvan göndərdi. Pəhləvanlar atlarını sürüb quyunun başına gəldilər. Düşdülər, sıyımaqılinc⁸ quyunun başında gözlədilər. Gecə oldu. Sabah açıldı, gün yenə eyni gurultu ilə alovlu quyudan yana-yana çıxdı. Pəhləvanlar ona hücum etdilər. Günün alovu onları da yandırdı.

İsgəndər padşah gözlədi, bu pəhləvanlar da qayıtmadılar. İsgəndər şah bildi ki, pəhləvanlarının başında bir bələ var. Ərəstun vəzirini hüsuruna çağırırdı. Üzünü ona tutub tədbir tökməyi söylədi.

Ərəstun çox fikrə getdi. Başını qaldırıb dedi: "Padşah sağ olsun, bu dəfə günün üstünə oğlun Məhəmməd-Nemət-Puşu göndər. Görək nə xəbərlə qayıdır. Biz də ona görə iş görək".

İsgəndərin Məhəmməd-Nemət-Puş adlı bir oğlu var idi. İgidlikdə, dilavərlikdə tək idi. Dünyada tayı-bərabəri yox idi. Hələ qabağına çıxan pəhləvan, onun arxasını yerə vuran dilavər olmayıb. Deyirlər ki, İsgəndər padşah nə qədər çətin davalar olardı, ağır, qorxulu səfərlər olardı, ağır, qorxulu səfərlərə getmək lazım gələrdi, Məhəmməd-Nemət-Puşu göndərirdi.

İsgəndər oğlu Məhəmməd-Nemət-Puşu yanına çağırıb dedi:

– Oğul, get gününə dava eylə!

Məhəmməd-Nemət-Puş başdan geyindi, ayaqdan qıfıllandı, ayaqdan geyindi, başdan qıfıllandı. Qılinc götürdü, qalxan keçirdi, nizə aldı, belinə kəmər bağladı. Ata mindi. Atını qamçılıyib

sürdü, quyunun başına gəldi. Gözlədi, gecə oldu. Sabah açıldı.

Gün yenə səs-küy ilə quyudan alovlu çıxdı. Məhəmməd-Nemət-Puş yaraqlarla nə qədər vurdusa da, günə bir şey eləyə bilmədi. Axırda irəli yeriyib əlini atdı ki, günü tutsun. Gün Məhəmməd-Nemət-Puşu elə vurdu ki, qapqara yandı, yerə yığıldı.

Məhəmməd-Nemət-Puşun qaralıb yerə yığılması xəbəri İsgəndər padşaha yetişdi. İsgəndər padşah bundan bərk acıqlandı. Günün üstünə özü getmək istədi. Vəzir, vəkil, əyanlar, qoşun böyükləri irəli yeriyib dedilər:

– Bizi başsız qoyub getmə.

İsgəndər eşitmədi. Ərəstun vəzir də qabağa durdu. Baş endirdi, torpağa düşüb dedi:

– Padşah sağ olsun, gəl sən belə qorxulu səfərə getmə, böyük padşahsan, başına bir iş gələr. Torpaq sahibsiz qalar. İndi ki gedirsən, heç olmasa, özünə çoxlu qoşun götür, get.

İsgəndər padşah Ərəstunun da sözüne razı olmadı. Qoşun götürməyib tək gedəcəyini söylədi. Ərəstun dedi:

– İndi ki qoşun götürməyib tək gedirsən, onda mənim dediyim bu sözlü unutma: sən qorxulu davalarda, vuruşmalarda pəhləvanlarla üz-üzə gələndə nə qədər dara düşsən də, özünü nişan verib adını demirsən. Ancaq gün ilə dava edəndə o sən kim olduğunu xəbər alar. Onda sən İsgəndər Zülqarnəyn padşah olduğunu söylə.

İsgəndər padşah Ərəstun vəzirin bu tədbirinə razı oldu. Geyindi, keçindi, polad libasla ayaqdan başa, başdan ayağa örtündü, qılinc götürdü, qalxan bağladı, nizə aldı, bir yaxşı ata mindi, sürüb quyunun başına gəldi. Gözlədi, gecə keçdi, sabah açıldı, gün gurultu ilə, hayla-həşirlə dərin quyudan yana-yana, odlaya-odlaya alovlu bir halda çıxdı. İsgəndər padşah qılincini çəkib günə hücum etdi. Nə qədər qılinc vurdu, günə bir şey eləyə bilmədi. Qılinc qırıq-qırıq olub yerə töküldü. Sonra nizə aldı. Nizə ilə günə yönəldi. Nə qədər nizə vurdu, günə batmadı. Nizə

⁸ Qılincin sıyrıraq

də qırıq-qırıq oldu, yerə töküldü. Üçüncü dəfə kəməndini götürdü. Günə atdı, kəmənd də günə heç bir şey etməyə bilmədi. Axırda İsgəndər acıqlandı, iki əlini atdı, günü qucaqladı. Gün gördü onun əlindən qurtara bilmir, dedi:

– Ay adam, sən kimsən ki, gəlib məni tutdun? Çoxları gəlmişdi, məni tuta bilməmişdi.

İsgəndər əzəl istədi kim olduğunu buna deməsin. Sonra vəzir Ərəstunun sözü yadına düşdü. Dedi:

– Mən İsgəndər Zülqərneyn padşaham.

Gün dedi:

– Nəyə gəlibsən? Məndən nə istəyirsen?

İsgəndər Zülqərneyn dedi:

– Səndən xərac almağa gəlmişəm.

Deyirlər günün boynunda ləli-cəvahiratdan bir boyunbağı var idi. Onu boynundan çıxartdı. Xərac əvəzinə Zülqərneynə verdi.

İsgəndər günü buraxdı, gün çıxdı, aləmə işıq saldı.

İsgəndər Zülqərneyn atına mindi, oğlu Məhəmməd-Nemət-Puşu da qucağına alıb qayıtdı, qoşunun içinə gəldi. Gündən xərac aldığı qoşun əhlinə söylədi. Həkimlər, cərrahlar yığıldılar. Məhəmməd-Nemət-Puşu sağaldılar. İsgəndər Zülqərneyn bir neçə gün həmin şəhərin ətrafında qaldı. Sonra hökm etdi, qoşun çadırları yığıb oradan köç etdilər.

*Mənbə: Nizami: 4 kitabda. - Bakı, 1941. -
Üçüncü kitab. - s. 215-218.*

İsgəndərin baliqlardan xərac alması

İsgəndər yer üzündəki padşahlardan, göydə gündən, aydan xərac alandan sonra deryadakı baliqlardan da xərac almaq fikrinə düşdü. Günlərin bir günü Məhəmməd-Nemət-Puş, Əsgər Ləli Xiftən, Əmirxan, pəhləvanlar, Ərəstun vəzir, əyan yanında, qoşun da başında derya qırağına gəldi. Qoşun əhli çadır qurub ay-laşdı. İsgəndər padşah üzünü vəzir-vəkilə, qoşun böyüklərinə tutub dedi:

– Söyləyin görüm, baliqlardan xərac almaq barədə tədbiriniz nədir?

Qoşun böyüklərindən biri İsgəndər Zülqərneyn padşahın sualının cavabında ayağa durub dedi:

– İsgəndər Zülqərneyn padşah sağ olsun, baliqlardan xərac almaq barədə mənim tədbirim belədir – çadırlarda əyləşib gözləyək. Baliqlar padşahı deryadan bu gün olmasa, sabah, sabah olmasa, o biri gün çıxacaq. Baliqlar padşahı çıxsın, tutaq onu zindana salaq, xərac almamış buraxmayaq. Bəlkə, bu yol ilə baliqlardan xərac ala bilək. Yoxsa mən özgə bir çarə bilmirəm.

İsgəndər padşah bu çarənin çətin olduğunu söylədi.

Qoşun böyüyünün bu tədbirindən sonra vəkil durdu, baş əyib dedi:

– İsgəndər padşah sağ olsun. Baliqlar padşahından xərac almaq barədə mənim də tədbirim belədir – böyük padşahsan, dünya sənin əlindədir. Rəiyyətinin sayı-hesabı yoxdur. Hökm elə rəiyyət əli belli-külüglü tökülüb torpağı bir yandan yarsınlar, derya axıb getsin və baliqlar quruda qalsınlar. O zaman baliqlar padşahını ələ gətirmək, baliqlardan xərac almaq olar.

İsgəndər Zülqərneyn padşah vəkilin də tədbirini bəyənmədi. Dedi:

– Doğrudur, dünya mənim əlindədir, rəiyyətim çoxdur, an-

caq dəryanı yarib suyu axıtmaq və qurutmaq olmaz. Dəryanın suyu axar, dünyanı basar. Beləliklə, dəryanı boşaldıb balıqlar padşahını ələ gətirmək, balıqlardan xərac almaq mümkün olsa da, bu, ağıllılara yaraşan iş deyil.

Isgəndərin bu sözündən sonra Ərəstun vəzir ayağa qalxdı. Ərəstun Isgəndərin yanında, qoşun içində ağıllı, kamallı, dərəkəsiylə məşhur idi. Isgəndər həmişə dara düşəndə Ərəstuna müraciət edərdi. Ərəstun yaxşı tədbir çəkər, beynəbatan nəsihətlər söyləyərdi. Isgəndər Zülqərneyn onun çəkdiyi tədbirdən, söylədiyi sözdən, məsləhətdən çıxmazdı.

Ərəstun vəzir baş əyib dedi:

– Isgəndər Zülqərneyn padşah sağ olsun, belə işi səbir ilə görmək lazımdır. Qoşuna hökm eylə hərə əlinə bir qab alsın. Dəryadan gündə bir qab su alıb qırağa töksünlər. Özün də bir qab götür, su ilə doldur, qırağa tök. Qoşun əhli dəryadan gündə bir qab su götürüb qırağa tökməkdən savayı bir iş görməsinlər. Ancaq çalsınlar, oynasinlar, çadırlarda əyləşib yesinlər, içsinlər, kef çəksinlər. Dəryadan gündə bir qab su götürüb qırağa tökmək, ondan savayı qoşunun bir iş görməməsi, balıqlara toxunulmaması, gündə çalıb-oxumaları, kef çəkmələri xəbəri balıqlar padşahına çatar. O, ağıllı padşahsa, təklifini başa düşər. Bu işdən nəticə çıxarar. Axırda məcbur olub sənə xərac verər.

Isgəndər padşah Ərəstun vəzirdən bu sözü eşidib fikrə getdi. Əli başında xeyli düşündü. Ərəstunun nə demək istədiyini anladı. Buna görə onun tədbirini çox bəyəndi. Ərəstuna yaxşı xələt verdi.

Isgəndər Zülqərneyn padşah səbahdan qoşuna hökm elədi. Hərə əlinə bir qab aldı. Dəryadan bir qab su doldurub qırağa tökdü. Sonra qoşun əhli çalıb-oynamağa, kefə-damağa başladılar. Bunlar burada qalsınlar, sənə balıqlar padşahından xəbər verim.

Isgəndər padşahın qoşun çəkib balıqlardan xərac istəməsi

xəbəri balıqlar padşahına gəlib çatdı. Balıqlar padşahı bu xəbərdən bərk qorxuya düşdü. Bir neçə balıq göndərüb dedi:

– Gedin görün, Isgəndər padşah başındakı qoşun ilə nə eyləyirlər, nə yol ilə xərac almaq istəyirlər.

Balıqlar getdilər, padşahlarına xəbər gətirdilər ki, Isgəndər Zülqərneyn qoşununa dəryadan gündə bir qab su götürüb qırağa tökdürür. Sonra hamısı oynayıb gülürlər, əylənirlər, içirlər, çadırlarda əyləşib kef eləyirlər.

Balıqlar padşahı vəzirini, vəkilini, balıqları yanına çağırırdı. Balıqlar yığılandıqdan sonra özünü onlara tutub dedi:

– Isgəndər Zülqərneyn padşah yer üzündəki cəmi padşahlardan bac-xərac alıb. İndi də dəryadakı balıqlardan xərac istəməyə gəlib. Bu barədə tez tədbir tökün.

Balıqlardan biri dedi:

– Isgəndər padşah nə cürətlə qoşun çəkib bizim üstümüzə gəlib? Dəryadakı balıqları saymaq istəmir. Qabağına çıxıb dava eyləyək, ona xərac verməyək.

Bundan sonra balıqlar padşahının vəkili dedi:

– Padşah sağ olsun, fikir çəkib qəm etməyin. Bu iş başa gələn iş deyil. Isgəndər Zülqərneynin qoşunu gündə bir qab su götürməklə dəryanı quruda bilməz. Su götürməklə dəryadan su əskik olmaz. Dəryanın suyunu dünya, göy, yer tutmaz. Isgəndər Zülqərneynin başındakı qoşun dəryadan bir müddət su çəkərlər, görərlər ki, dərya qurtarmır, bezərlər. Axırda Isgəndər qoşununu da çəkər, kor-peşman buradan çıxıb gedər.

Vəkildən sonra balıqlar padşahının vəziri sözbə başlayıb dedi:

– Padşah sağ olsun, buna qoşun götürüb, qılınc çəkib yer üzündəki padşahları taxtdan salan, aydan, gündən xərac alan, zülmətə gedib-qayıdan Isgəndər Zülqərneyn padşah deyərlər. Tədbirli tərponir, fikir işlədir, səbir ilə iş görür. Axırda dəryanı qurudub bizi qırar, güclə xərac alar. Yaxşısı budur ki, özümüz xoşluqla ona xərac verək, canımızı qurtaraq.

Vəzirin sözündən baliqlar padşahu fikrə getdi. Düşündü, gördü ki, vəzir doğru deyir. Axırda baliqlar padşahu vəzirin tədbirinə razı oldu. İsgəndər padşahın yanına beş baliq göndərüb xərac vermək üçün ondan üç gün möhlət aldı. Baliqlar padşahu hökm cıladı, baliqlar gündə deryadakı ləl-cəvahiratdan daşıyıb qırağa tökdülər. İsgəndər deryanın qırağına tökülmiş ləl-cəvahiratı götürdü, baliqlardan xərac aldı, qoşununu çəkib getdi.

Toplayanı: H.Əlizadə

Mənbə: //Nizami: 4 kitabda.

Baki. 1941. Kitab 3. – s.219-222.

İsgəndər və loğman

Loğman adında bir həkim varmış. Günlərin bir günü loğman oğluna deyir:

– Oğul, gəl səyahətə çıxmaq.

Ata, oğul üz qoyurlar yola. Gəzə-gəzə gəlib başqa bir padşahın məmləkətinə çatırlar. Loğman burada ev tutub başlayır həkimlik eləməyə.

Bir gün belə olur ki, bu məmləkətin padşahu bərk naxoşlayır. Həkimlər gəlib dava-dərman eləyirlər, amma dərmanların heç birisinin faydası olmur. Gündən-günə padşahın azarı artır. Şəhərdə, kənddə olan həkimlərin hamısı gəlib padşahın naxoşluğunu yoxlayırlarsa da, ancaq nə olduğunu tapa bilmirlər. Kim isə padşaha deyir ki, bəs bu şəhərə Loğman adında yaxşı bir həkim gəlib. Onu da gətirin, görək o nə deyər.

Padşah bu sözü eşidəndə əmr eləyir ki, adam gedib Loğman həkimi tapıb onun yanına gətirsin.

Padşah Loğmandan soruşur:

– Həkim, mənim azarım nə azardır?

Loğman deyir:

– Padşah sizin boğazınızda xərçəng var. Bunun əlacını məndən başqa heç kəs bilməz. Əgər icazə versən, səni yaxşı eləyəyəm.

Padşah Loğmanın bu sözüne şad olub deyir:

– Həkim, əgər məni bu azardan qurtarsan, sənə hər nə desən bağışlamam.

Loğman deyir:

– Padşah, səni yaxşı eləməyə eləyəyəm. Amma bu dərdi yaxşı eləmək üçün birə şey lazımdır. O da budur ki, bu dərdi səndən kənar etmək üçün oğlunu sənənin gözünün qabağında öldürüb, onun qanı ilə səni sağaldam.

Padşah Loğmandan bu sözü eşidəndə məəttəl qaldı və dedi:

– Ey həkim, gərək bir gün mənə möhlət verəsən, ta ki, bir fikirləşim.

Vəzir-vüzərə hamısı Loğmanın dediklərini bəyənib padşaha məsləhət gördülər ki, Loğman necə istəyirsə, qoy elə də eləsin.

Padşah gördü ki, saray adamları Loğmanın dediklərini bəyənilər. Öz-özünə dedi: “İndi ki hamı məsləhət görür, qoy görək Loğman nə eləyəcək. O dəqiqə xəbər göndərüb Loğmanı çağırıdır. Loğman padşahın yanına gələn kimi padşah ona dedi:

– Həkim, necə istəyirsən, elə də elə. Ta ki mənə bu azardan qurtar.

Loğman padşahdan razılıq alandan sonra dedi:

– Padşahın naxoş yatdığı otağın ortasından bir pərdə çəkin.

Saray adamlarından gəlib Loğmanın dediyi kimi otağın ortasından bir pərdə çəkildilər. Sonra Loğman tapşırırdı ki, teşt ilə iti bir bıçaq gətirsinlər. Qulluqçular bunları da gətirdilər. Ondən sonra Loğman orada olanlara dedi ki, padşahdan xəlvət pərdənin dalına bir qoyun da gətirsinlər. Elə olsun ki padşah qoyunun gətirilməsini bilməsin. Bəli, qoyunu da gətirdilər. Lap axırda Loğman dedi ki, indi padşahın oğlunu atasının gözünün qabağından keçirdib onun yanına gətirsinlər.

Loğman padşahın oğlunu görən kimi yavaşca deyir:

– Şahzadə, sən qorxma, mən səni öldürməyəcəyəm. Amma sənənin üstünə yalandan qışqıracağam ki, əlini yanına sal, başını aşağı tut.

Loğman bu sözləri deyəndən sonra başladı ucadan uşağın üstünə qışqırmağa:

– Əlini aşağı sal! Başını yana tut!

Loğman bu sözləri deyə-deyə əlindəki bıçaqları da şaqqa-

şaqqa ilə bir-birinə çəkib bir dəqiqənin içində qoyunu xırıldada-xırıldada başını kəsib qanını tutdu teştin içinə.

Xırıltı səsinə padşah eşidəndə yaqın elədi ki, Loğman oğlunun başını kəsdi. Ürəyi başladı daha bərk döyünməyə. Bu vaxt Loğman qoyunun qanından bir qab doldurub, qəflətən pərdənin yanını qaldırıb qanı padşahın üstünə atdı. Padşah oğlunun qanından diksinib, ürəyi getdi. Vəzir, vəkil yığılıb padşahı ayıtdılar. Padşah ayıları kimi Loğman ikinci dəfə camı qan ilə doldurub bir də padşahın üstünə atdı. Padşah yenə diksinib ürəyi getdi. Vəzir, vəkil bu dəfə yenə də yığılıb padşahı ayıtdılar. Amma padşah elə qorxmışdu ki, ürəyi quş ürəyi kimi döyünürdü. Loğman fürsəti fəvta verməyib üçüncü dəfə qabı qan ilə doldurub qəflətən padşahın üstünə atanda padşahın ürəyi bulamıb qusdu. Qusan kimi boğazının yolunda olan xərçənglər gəlib yerə töküldü. Loğman dava-dərman qayıtıb padşaha verdi.

Bir neçə gündən sonra padşah bu azardan tamam yaxşı olub ayağa durdu.

Padşah tamam yaxşı olub ayağa durandan sonra Loğman onun oğlunu götürüb gəldi padşahın yanına. Padşah oğlunu sağ-salamat görüb çox sevindi. Özünü Loğmana tutub dedi:

– Həkim, bəlkə, ayrı bir adam da mənə kimi azarlıdı. Onu da yaxşı eləyər sənmə?

Loğman dedi:

– Can-baş ilə sağaldaram.

Loğmanın bu sözündən padşahın acığı tutub dedi:

– İndi ki mənə ilə başqalarında təfəvüt qoymayacağısan, mən də sənə tənbeh olmaq üçün cəza verdirəcəyəm.

O dəqiqə əmr etdi, yerin altında bir zindan qazıb Loğmanın oğlunu özü ilə aparıb o zindana salsınlar.

Belə deyirlər ki, Loğman oğlu ilə tamam qırx il bu zindanda qaldılar. Günlərin bir günü İsgəndər Zülqərnəyn bu padşahın məmləkətinə hücum eləyir. Böyük bir davadan sonra bu şəhəri

alır. Bir neçə nəfər götürüb Loğmanın saxlanıldığı zindanın yanına gəlir. Adam saldırib zindanın qapısını axtartdırıb açıdır. Yanındakı adamlardan zindanın içinə girəndə görürlər ki, zindanın ortasında bir qalaq insan sümüyü vardır. Sümükləri götürüb İsgəndərin yanına gətirirlər. İsgəndər sümüklərə baxıb deyir: "Zindanın içini bir az da gözin".

İsgəndərin adamları ikinci dəfə girib zindanın içini gözdəndə görürlər ki, Loğman zindanın küncündə bir keçi dərisinin üstündə oturub. Amma tük bunu elə basıbdır ki, üzü görşənmir. Onun yanına yeriyyə deyirlər.

– Həkim, İsgəndər Zülqəmeyn padşah bu şəhərə gəlib. Səni görmək istəyir.

Loğman İsgəndərin adını eşidən kimi yerindən durub, onlar ilə eşiyyə çıxıb İsgəndərin yanına gəlir. İsgəndər Loğmanın sağ olduğuna şad olub sevinir. Onunla görüşür. Dərhal Loğmanı hammama göndərib dirnaqlarını, başını, saqqalını qırxdırıb, təmiz paltar geyindirtdirib yanına gətirir. Keçmiş padşahın Loğmana elədiyi pisliliyin əvəzində İsgəndər Loğmanı yanında saxlayıb ona hörmət eləyir.

Toplayanı: Mina Cəfərova

Mənbə: Nizami Gəncəvinin əsərlərinin el variantları // Gənc nəsil. - 1940. - №9. - s. 10.

İsgəndər və qarğa

Belə rəvayət edirlər ki, günlərin bir günü İsgəndər Zülqəmeyn vəziri ilə şikərə çıxmışdı. Gəzə-gəzə gəlib bir meşəyə çıxdılar. Başladılar meşənin içi ilə getməyə. İsgəndər qabaqda, vəziri də dalınca gedirdi. Bir qədər meşənin içi ilə getmişdilər ki, İsgəndər böyük bir çinar ağacına rast gəldi. İstədi həmin ağacın altından keçsin, gördü ki, iki qarğa ağacın başında oturub şirin-şirin söhbət eləyir. Qarğaların söhbəti İsgəndəri çox maraqlandırdı.

Belə deyirlər ki, İsgəndər qarğaların da dilini bilirmiş. Diqqət ilə qarğaların danışdığına qulaq asanda gördü ki, qarğanın biri o birinə deyir:

– Gör İsgəndər Zülqəmeyn işi nə həddə çatdırıb ki, indi gedib balıqlar padşahından bac alıbdır. Əgər gücü çatsa, bizdən də bac alardı.

İkinci qarğa dedi:

– İşini gör, çox belə İsgəndərlər görmüşük!

İsgəndər qarğaların bu danışmalarını eşidib geri qayıdanda vəzir dedi:

– İsgəndər sağ olsun, hara qayıdırsan?

İsgəndər cavab verib dedi:

– Vəzir, mən ovumu vurdum, qayıt, gedək!

Hər ikisi qayıdıb saraya gəldi. İsgəndər çox hirsələnmişdi, hirsindən bədəni ağacdakı yarpaq kimi əsirdi. Otağına keçib vəziri yanına çağırırdı.

Vəzir içəri girib İsgəndərə təziri etdi və onun hüzurunda dayandı. İsgəndər dedi:

– Vəzir, bilirsənmi, mən niyə qayıtdım?

Vəzir dedi:

– İsgəndər sağ olsun, bilmirəm!

İsgəndər dedi:

– Bəs elə isə sonra bilərsən. Ancaq mənim qayıtdığımı ə yadımdadırmı?

Vəzir cavab verib dedi:

– İsgəndər sağ olsun, yaxşı yadımdadır!

– O yer ki mən dayanmışdım, orda böyük bir çinar ağa var, həmin çinar ağacının başında bir cüt ala qarğa oturub, ç günə kimi gərək o qarğaları diri tutdurub mənə gətirdəsen!

Vəzir İsgəndərə təzim eləyib evinə gəldi. Fikir-xəyalət on götürdü: “Neyləyim, necə eləyim?”

Birdən əqlinə gəldi ki, bu işi ovçulardan başqa heç kəs gör bilməyəcək. O saat əmr elədi ki, şəhərdə olan ovçuları onun y nına gətirsinlər. Vəzirin əmrinə görə şəhərdə olan bütün ovçu l rın hamısını vəzirin yanına çağırıldı. Vəzir ovçuları yanınd görüb İsgəndərin dediklərini onlara danışdı və cavab istədi. Ov çular dedilər:

– Vəzir sağ olsun, üç günə kimi qarğaları bizdən istəyin!

Bir neçə gündən sonra ovçular qayıtdılar və qarğaları gətir dilər. Vəzir qarğaları İsgəndərin yanına apardı. İsgəndər qarğa lardan soruşdu:

– Siz mənə tanıyırsınız mı?

Qarğalar dedi:

– Xeyr, tanımırıq!

İsgəndər dedi:

– Mən yer üzünün böyük hökmdarı İsgəndər Zülqarneynəm.

Qarğalar cavab verdilər ki:

– Bəli, bu adda padşah tanıyıyıq.

İsgəndər bu sözü eşitdik dedi:

– Mən filan gün, filan saat filan meşədə idim. Siz də filan ağacın başında oturub mənim qeybətini eləyirdiniz. Məgər bil mirdiniz ki, dalımcə danışdığınız söhbəti mənə çatdıracaqlar?

Qarğalar gördü ki, İsgəndər tamam yerbəyer danışdı, qaldı lar məəttəl, heç bilmədilər nə cavab versinlər.

İsgəndər dedi:

– Başqa quşlara da ibrət olmaq üçün indi sizin ikinizi də ti- ka-tika doğratdıracağam.

Qarğalar başladılar yalvarmağa. Çox yalvardılar, gördülər ki, yalvarmağın heç bir faydası yoxdur. Qaldılar məəttəl. İsgən- dər də sözündə durub deyir ki, ikinizi də öldürtdürəcəyəm. Qar- galar vəziyyəti belə görüb dedilər:

– İsgəndər padşah sağ olsun. İndi ki bizi öldürtmək istəyir- sən, heç sözü mü yoxdur. Bəs elədə, sənədən iki xahiş edəcəyik!

İsgəndər dedi:

– Deyin görüm, nə istəyirsiniz?

Qarğalar dedi:

– İsgəndər sağ olsun, onun biri budur: indi ki bizi öldürmək istəyirsən, sözü mü yoxdur, ixtiyar sahibisən, ancaq xahiş edirik, bizə üç gün möhlət verəsən, bir şərtlə ki, yuvamıza gedib qayı- daq. Barmağındakı üzüyü də bizə verəsən, özümüzlə aparaq, ye- nə gətirək.

İsgəndər öz-özünə dedi: “Qoy bunları bir yaxşı yoxlayım, görüm sözlərində doğru çıxacaqlar mı, yoxsa yox?!” Ondan sonra barmağındakı üzüyü çıxarıb verdi və onları buraxdı.

Qarğalar uça-uça gəldilər yuvalarına. İki gün qalıb üçüncü gün tamam olanda üz qoydular İsgəndərin bargahına⁹.

İsgəndər bargahın qabağında oturub havaya baxdığı zaman gördü ki, qarğalar budu ha, ona tərəf gəlirlər. Bir qədər keçmə- mişdi ki, qarğaların ikisi də gəlib düz İsgəndərin qabağında qa- nad vurub durdu. Sonra sapa düzülüb bir dəstə üzüyü İsgəndərə verib dedilər:

– İsgəndər sağ olsun, xahiş eləyirik bu üzüklərin içindən öz üzüyünü tap götür. Ondan sonra istəyirsən, bizi öldür, istəyirsən, azad elə!

⁹ Saray, şah məxsus imarət

Isgəndər bir bu qədər üzüyü görüb təəcüb elədi. Üzüklərin hansı birini barmağına keçirdisə, biri yekə, biri də balaca olurdu. Müxtəsər, başınızı nə ağrıdım, bir çox əziyyətdən sonra axırta öz üzüyünü onların içindən tapıb barmağına keçirdi. Üzüklərə diqqətlə baxdıqda gördü ki, üzüklərin hamısının üstündə "Isgəndər" sözü yazılıb. Soruşdu:

– Deyin görək, bu üzüklər sizdə hardandı?

Qarğalar Isgəndərin bu sözüə gülümsünüb dedilər: "Bu üzüklər də o Isgəndərlərin üzükləridir. İndi məsləhət sənindir".

Qarğaların bu sözü Isgəndərin xoşuna gəldi və onları üzad etdi.

Nağılı danışdı: Məcid Bağrov

Yazdı: Mina Cəfəriyə

Mənbə: "Ədəbiyyat qəzeti". 1940. – 7 avqust.

Isgəndərlə qocanın nağılı

Bir gün Isgəndər vəzir Loğmana dedi:

– Vəzir, qoşun hazırla. Aldığım şəhərlərə baxaq, camaatın halı ilə tanış olmaq istəyirəm. Vəzir baş əyib, şahın yanından çıxıb birbaşa sərkərdələrin yanına gəldi. İşdən onları halı etdikdən sonra səfər tədarükünə başladılar.

Elə ki səfər tədarükü qurtardı vəzir Isgəndərin yanına gəlib dedi:

– Şah sağ olsun, hər şey hazırdır.

Isgəndər səfər libasını geyib, quş kimi at belinə sıçradı. Qoşun dərya kimi ləngər vurub şəhər darvazasından çıxdı.

Bir müddət qoşun yol gedib ta bir dəryanın kənarına çatdılar. Isgəndər vəzirindən bu yaxınlarda kənd olub-olmadığını soruşdu. Vəzir ətrafı nəzərdən keçirib gördü ki, dəryanın günçixan tərəfində bir kənd gözə çarpır, dedi:

– Şah sağ olsun, günçixan tərəfdə bir kənd görünür.

Isgəndər əmr verdi qoşuna. Qoşun haman kəndə getməyə üz qoydu. Bir müddət yol getdikdən sonra gəlib kəndə daxil oldular.

Bu kəndin qoca və cavanları məscid qabağında oturub söhbət edirdilər. Elə ki Isgəndərin gəldiyini gördülər, hamı ayağa qalxdı. Isgəndər uzaqdan fikir verib gördü ki, bunların içərisində bir qoca heç yerindən belə tərpənmək istəmir. Isgəndər atını irəli sürüb, haman qocadan sual elədi:

– Qoca, məni tanımadınmı?

Qoca dedi:

– Nə üçün tanımıram! Sən məğribdən məşriqə kimi bütün ölkələrin padşahı – sudan, baliqdan, bütün heyvanlardan xərək alan Isgəndərsən!

Isgəndər dedi:

– İndi ki belədir, bəs nə üçün ayağa qalxmadın?

Qoca dedi:

– Doğrudur, sən padşahsan, amma mən yaşda səndən böyük olduğum üçün ayağa qalxmadım.

Isgəndər bir söz demədi. Sonra vəzirə əmr etdi ki, bütün yoxsullara, dul qadınlara mal paylaşın, ancaq bu qocadan başqa. Vəzir həmin saat əmri yerinə yetirdi. Qoca hərəkətlə güldü. Isgəndər xəbər aldı:

– Nə üçün güldün?

Qoca dedi:

– Padşah sağ olsun, bu mal-dövlət ki sən camaata payladın, əl çirki kimi bir şeydir, amma əlsizlərə əl vermək hər kəşinin işi deyildir.

Isgəndərin acığı tutdu, əmr verdi ki, bir nəfər qolu çelaq adam tapıb qocanın ixtiyarına versinlər, hər ikisini bu kənddən kənar bir yerdə saxlasınlar.

Vəzir həmin saat əmri yerinə yetirdi.

Isgəndər qoşun yığıb həmin kənddən çıxdı. Qoca qolu çelaq kəndlini yanına alıb onun üçün taxtadan qol düzəltdi; sonra səbət toxumaq sənətini ona öyrətdi. Bir il onun üstündə zəhmət çəkəndən sonra qolsuz kəndli yavaş-yavaş səbət toxumağa başladı.

Bir gün Isgəndər oturmuşdu taxtında, vəzirinə dedi:

– Gəl bir gedək, o iki qocadan xəbər tutuq.

Vəzir razı oldu, hər ikisi ata minib hamın yerə gəldi. Qoca Isgəndəri layiqincə qarşıladı. Isgəndər qolsuz kəndlini xəbər aldı. Qoca, Isgəndəri onun yanına apardı. Isgəndər gördü ki, qolsuz səbət toxuyur. Qocadan xəbər aldı:

– Bu nə işdir?

Qoca qolsuz qol qayırdığını, necə sənət öyrətdiyini nağıl etdi.

Isgəndər qocaya “afərin” deyib onu öz imarətinə aparıb saxladı. Qolsuz da xəzinədən pul verib dedi:

– Get, ömrün olduqca ye, iç, mənə dua elə!

Toplayanı: Məhərrəm

Mənbə: "Ədəbiyyat qəzeti". – 1940. 4 oktyabr.

Isgəndər Zülqərneynin vəsiyyətləri

Bir gün Isgəndər Zülqərneyn padşah barigahında oturmuşdu. Fikrə gedib öz-özünə dedi:

– Görəsən, mənim ölümüm kimin əlində, harada, nə vaxt olacaq?

Isgəndər Zülqərneyn dünyagörmüş adamları, qoca münəccimləri hüzuruna çağırırdı dedi:

– Söyləyin görüm, mən harada, nə vaxt öləcəyəm?

Dünyagörmüşlərin arasından bir qoca münəccim dedi:

– Padşah sağ olsun, əgər mənim ölümümə fərman verməsən, sənə harada, nə vaxt ölməyini deyə bilərəm.

Isgəndər Zülqərneyn and içdi ki, qorxma, öldürməyəm, söylə.

Qoca münəccim dedi:

– Isgəndər Zülqərneyn padşah sağ olsun, sənə fəthin, zəfərin, hünərin, igidliyin dünyaya məlumdur. Şöhrətin, şanın ələmi bürüyüb. Qorxandan igidlər yuxu yata bilmirlər. Adın gələndə quşlar yuxuda yuvada tütəyirlər. Heç kəs cürət eləyib sənə sədəmə yetirə bilməz. Səni öldürən nə dünyaya gəlir, nə də gələcək. Ancaq sən yer dəmir, göy iraq, su qan olanda bir polad çadır içində öləcəksən.

Isgəndər bu sözdən dərin fikrə getdi. Xəyala cumdu. Əlləri başında dayanıb çox düşündü. Bu zəhin yeriməyən, ağıl işləməyən, kamal dərk etməyən sirsə məəttəl qaldı.

Isgəndər Zülqərneyn çox şahları taxtdan salmışdı, çox qey-sərləri öldürmüşdü. Çox taxtları yiyəsiz, taqları başsız qoymuşdu. Yerlər almışdı, torpaqlar tutmuşdu, ölkələr fəth etmişdi. Dünya üzündəki bütün padşahları özünə tabe etmişdi. Tamam padşahlar ona baş əyirdilər. Ona görə deyirlər ki, Isgəndərin çox düşməni var idi. Bu səbəbdəndir ki, Isgəndər eylə bilirdi ki, ona ölüm

qüvvətli bir düşmən tərəfindən olacaq. Davaların birində əsir alınıb polad çadıra salınacaq, orada da öldürüləcək.

Aylar ötdü, illər keçdi. İsgəndərə heç bir tərəfdən zərər toxunmadı. Günlərin bir günü, İsgəndər Zülqarneyn qoşunu ilə məşriq zəmin tərəfindən gəlirdi. Bir səhrada onları isti tutdu. Heç bir yana gedə bilmədilər. İsgəndər ömrü eylədi, səhrada əyləndilər. Qoşun əhli İsgəndər Zülqarneyn padşahın üzərinə gün düşməmək üçün çadır quraraq oldular. Səhrada ağac tapılmadığından dirək əvəzinə qılıncları yerə sandılar. Alta, böyürlərə, üstə polad qalxanlar döşədilər. Onun üstündən də çadır çəkildilər. İsgəndər çadıra gəlib oturdu. Tamaşa edəndə nə gördü? Çadırın hər yanı polad qalxanlarla örtülüb. Çadırdan eşiyə göz gəzdirdi, baxdı ki, axşam çağıdır, gün bata-batdır. Günün qırmızısı suya düşüb, su qan rəngindədir. Göy iraq görünür, istidən yer dəmir kimidir. İsgəndər Zülqarneyn gördü ki, qoca münəccimin dedikləri bütün doğru çıxıb. Hər nə deyib, o olub. İsgəndər ürəyindən dərin bir ah çəkib dünyagörmüş insanın dediklərini bir də yadına saldı. O demişdi: "Yer dəmir, göy iraq, su qan olanda öləcəksən". Gördü, doğrudan da, dediklərinin hamısı yerini alıb. Bir də fikrə daldı. Xayala cumdu. Son dəfə də bir dərinədən ah çəkdi, bildi ki, böyük-böyük padşahlara, neçə-neçə Süleymanlara, neçə-neçə igid qəhrəmanlara vəfa etməyən dünya ona da vəfa etmədi. Bildi ki, vədə çatıb, ömür tamam olub, yerin dərinliklərinə, göyün yeddinci qatına çıxsın belə öləcək.

İsgəndər Zülqarneyn vəziri, vəkili, qoşun əhlini yanına çağırırdı. Əhvalatı onlara nağıl eylədi. Vəzir, vəkil, qoşun bundan qorxuya düşdülər. İsgəndər onları sakit eyləyib dedi:

– Olacağa çarə yoxdur. Yazıya-pozu, təqdirdə-tədbir olmaz. Çarxın gərdişi tərsinə dolanıb. Sanılı gün çatıb, vədə tamam olub, çarə yoxdur, mən öləcəyəm. Ancaq sizə bir neçə sözüm, vəsiyyətim var. Mən öləndən sonra onları yerinə yetirin. Birinci vəsiyyətim odur ki, öləndən sonra mənim cənazəmi şəhərə belə

daxil eləyəsiz: qabaqda sıyımaqlınc qoşun gedər, ondan sonra əllərində Quran mollalar gedər, sonra başlarında qızıl-gümüş ilə dolu sinilər olan adamlar gedər. Mənim cənazəmi isə bunların hamısından geri apararsınız.

İkinci vəsiyyətim budur ki, anama deyərsiniz ki, mənim eh-sanımdan dərdi olan adamlara verməsin.

Üçüncü vəsiyyətim budur ki, sağ əlim tabutdan kənarında qalacaq. Götürüb məni gəzdirərsiniz. Harada əlimi çəkdim, orada basdırarsınız.

Dördüncü budur ki, cənazəmi dəfn eyləyəndən üç gün sonra anam gəlib məni qəbiristanlıqdan çağırırsın.

İsgəndər Zülqarneyn padşah vəsiyyətini eləyib qurtarandan sonra ömrünü tamam eylədi. İsgəndərin ölümündən vəzir, vəkil, qoşun əhli bir-birilərinə dəydilər. İsgəndərin meyitini cənazəyə qoydular. Onun cənazəsini anasına tez çatdırmaq üçün götürüb yola düşdülər. İsgəndərin vəsiyyətinə görə, cənazəni qoşundan, başında qızıl-gümüş dolu sinnilər olan adamlardan sonra şəhərə daxil etdilər.

İsgəndərin anasına xəbər çatdı ki, oğlun səfərdən qayıdıb gəlir. İsgəndərin anası çıxıb tamaşa eylədi. Oğlunu qoşunun qabağında görməyib ağladı və dedi:

– İsgəndər ölüb. O, sağ olsaydı, qoşunun qabağında gələrdi.

Camaat:

– Ölməyib, görməyirsənmi, qoşun, qoşunun dalınca din adamları, onlardan sonra başında qızıl-gümüş dolu sini olan adamlar gəlirlər?

İsgəndərin anası dedi:

– Siz məni inandıra bilməzsünüz. Oğlum ölüb. Qabaqda sıyımaqlınc gələn qoşun oğlumun öz vəsiyyətinə görə gəlir. Bu o deməkdir ki, yəni oğlum belə söyləyib ki, hərgah ölümü zor ilə almaq mümkün olsaydı, bu qoşunla alardım. Demək zorla, güclə ölümü geri qaytarmaq olmaz. Din adamları o deməkdir ki, hər-

gah ölümü dua ilə geri almaq mümkün olsaydı, dindarlara dua etlədib geri qaytarardım, ölməzdim. Başında qızıl-gümüş dolu sini olan adamlar o deməkdir ki, hərəgah ölümü satın almaq mümkün olsaydı, bu qızıl-gümüşlə satın alardım, ölməzdim. Demək, heç bir yol ilə, heç bir təhər ilə ölümü geri qaytarmaq mümkün deyilmiş. Oğlum İsgəndər bunların hamısını məni sakit etləmək üçün tapşırıb.

Qoşun əhli şəhərə çatdı. Şəhər əhli baxdı ki, doğrudan da İsgəndər Zülqərneyn öləb.

Vəzir, vəkil, qoşun böyükləri İsgəndər Zülqərneynin vəsiyyətlərini onun anasına nağıl etlədilər. Anası İsgəndərə böyük ehsan verdi. El, camaat, yağır-fuğaranı çağırırdı. Adamlar tökülüb gəldilər, oturdular. Xörək qabağa gələndə İsgəndərin anası irəli yeriyib dedi:

– Hər kim dərddirsə, oğlumun ehsanından yeməsin. Bu, İsgəndərin vəsiyyətidir ki, mən sizə yetirirəm.

İsgəndərin anası bu sözü deyəndə hamı əlini xörəkdən çəkdi. Heç kim ehsandan yemək istəmədi. İsgəndərin anası buna təaccüb etləyib dedi:

– Görəsən, nə üçün camaatın hamısı əlini xörəkdən çəkdi, hamı dərddidirmi?

İsgəndərin anası onlardan soruşdu ki, niyə xörəkdən əlinizi çəkdiniz? Nədən ötrü ehsan yeməyirsiniz?

İsgəndərin ehsanına gələn adamların içindən birisi qalxıb dedi:

– Bu qədər adamın içində eləsi ola bilməz ki, dərdi olmasın. Hamının ürəyində bir siri, bir qırıqlığı, bir acısı var, hamının başı bəlalər çəkib, müsibətlər görüb. Hamı çərxi-gərdişdən, qanlı fələkdən dərddidir. Yaralıdır. Şikayəti var. Birinin atası öləb, birinin anası, birinin oğlu öləb, birinin nişanlısı, birinin qardaşı, birinin bacısı ömrünü tamam etləyib. Odur ki, hamının dərdi var.

Bunlardan da İsgəndərin anası bir fikir gətürdü. Bildi ki, oğ-

lu belə vəsiyyət etləməklə təsəlli vermək, onun ağlamağını, sızıldamağını kəsmək istəyib.

Deyərlər ki, o gündən sonra İsgəndərin anası daha ağlamadı.

İsgəndər Zülqərneynin tabutunu götürüb gəttdilər. Tabutu gəzdirdilər. Hər yana apardılar. Çox yerləri, çox torpaqları dolandırdılar. Haraya apardılarsa, İsgəndər əlini tabutdan çəkmədi. Bir də bir yerdə bir dünyagörmüş, ömür sürmüş, gün keçirmiş qocaya rast gəldilər. Qoca onlara dedi:

– Bu cənazəni nə üçün belə gəzdirsiniz?

Dedilər:

– Bu, İsgəndər Zülqərneyndir. Öləb. Bir əli tabutdan kənarda qalıb. Nə qədər etləyirik əlini çəkmir.

Qoca dedi:

– Onun gözləri dünyadan doymayıb. Əli uzalı gedib. Ona görə əlini çəkmir.

Qoca bunu deyib, yerdən bir ovuc torpaq götürüb İsgəndərin əlinə qoydu. İsgəndər əlini çəkdi.

Dedilər:

– Ay qoca, biz çox-çox torpaqlar, çox-çox yerlər gəzdirdik, İsgəndər Zülqərneyn əlini çəkmədi. İndi sən necə etlədin ki, o bir ovuc torpaqla əlini çəkdi?

Qoca dedi:

– Onun gözü dünyada heç nədən doymayıb. Dünyanı tutub, yenə də "azdır" demişdi. İndi mən onun ovcuna torpaq qoydum, onunla gözü torpaqdan doydu. Ona görə də əlini torpaqdan çəkdi.

Öz vəsiyyətinə görə İsgəndəri oradaca qəbir qazıb basdırdılar. İsgəndər dəfn olunandan üç gün sonra anası qəbiristanlığa gəldi. Onun qəbrinin yanında durub "İsgəndər" deyib ucadan səsləndi. Gördü cavab verən olmadı. Bir də "İsgəndər" deyə səsləndi. Yenə cavab verən olmadı. Üçüncü dəfə "İsgəndər Zülqərneyn, deyib çağırırdı. Onda İsgəndər Zülqərneyn cavab verib dedi:

– Ana, sənə, gəlibsən?

Anası dedi:

– Oğul, gəlmişəm. Bununla səni üç dəfə səslədim. Niyə belə hörmətsizlik eləyib anana gec cavab verdin?

Isgəndər dedi:

– Ana, birinci, ikinci dəfə çağıranda ona görə cavab vermədim ki, burada o qədər Isgəndərlər yatıblar ki, mən bilmədin sən hansı Isgəndəri çağırırsan. Ancaq elə ki, “Isgəndər Zülqərnəyn” deyib səslədin, onda bildim ki, mənə çağırırsan. Çünki dünyada Isgəndər Zülqərnəyn birəcə mənəm. Məndən savayı dünyada Isgəndər Zülqərnəyn yoxdur.

Bundan da Isgəndər Zülqərnəynin anasının ürəyi sakit oldu. Isgəndər Zülqərnəyn kimi oğul doğduğuna pəşman olmadı. Çıxıb getdi.

*Mənbə: Nizami: 4 kitabda.
Bakı, 1941. - Kitab 3 - s.227-231.*

Isgəndərin anası

Belə rəvayət edirlər ki, çox qədim zamanda Isgəndər adında böyük bir hökmdar varmış. Bu hökmdarın adı məğribdən tutmuş məşriqə kimi dillərdə danışılmış. Günlərin bir günü bu hökmdar ölür. O, öləndən sonra saray adamları hazırlıq görüb onu basdırmaq istəyirlər. Isgəndərin anası oğlunun basdırılmasına razılıq verməyib deyir:

– Mən heç bir vaxt razı olmaram ki, bütün dünyada məşhur olan böyük bir hökmdar oğlum Isgəndəri aparıb qara torpaq altında basdırasınız.

Saray adamları onun yanına gəlib nə qədər yalvarırlar, nə qədər dəlil göstərir, nə qədər nəsihət eləyirlərsə, Isgəndərin anası oğlunun basdırılmağına razı olmur ki, olmur.

Saray adamları görürlər ki, bu arvad deyir ki, toyuq bir qıçlıdır ki, bir qıçlıdır.

Xülasə, çox götür-qoy eləyəndən sonra onlar Isgəndərin anasına məsləhət görürlər: “Əgər ki, oğlunun basdırılmasına razı olursan, elədə bizim məsləhətimiz budur ki, onun cənazəsini ayrı bir otaqda saxlayaq. Sən də onun cənazəsinin yanında otursan. Amma bu şərt ilə ki, yemək də yeməyəsən”.

Isgəndərin anası saray adamlarının bu sözüə razılıq verdikdən sonra Isgəndərin cənazəsini tək bir otağa qoyurlar, anası da gəlib oğlunun cənazəsinin yanında oturur. Amma ondan gizlin otağın uca bir yerindən bir parça çörək asırlar. Isgəndərin anasını bu otaqda qoyub qapını daldan bərkidirlər.

Isgəndərin anası üç gün, üç gecə dilinə heç bir şey almayıb oğlunun meyitinə baxıb hey ağladı. Dördüncü gün idi. Arvad ağlamaqdan az qala həlak olmuşdu. Amma elə bərk acmışdı ki, acından bütün bədəni yarpaq kimi əsirdi. Arvad durdu ayağa, yemək üçün otağın hər tərəfini gəzdirdi, amma bir şey tapmadı. Bir də

gördü ki, otağın uca bir yerində bir parça çörək asılıb. Nə qədər çalışdı, nə qədər əlləşdi, gördü əli çatmayacaq.

Arvad gördü ki, xeyr acından az qalır ki ölsün, otağın içində də elə bir şey yoxdur ki, heç olmasa, ayağının altına qoyub çörəyi endirsin.

Axırda əlacı hər yerdən üzüldü. Çıxdı oğlunun meyitini üstə, çörəyi endirib yerə düşdü.

Deməgincən saray adamları onu otağa salandan sonra qapı dalında durub pusurmuşlar. Elə ki arvad çörəyi endirib yerə düşdü, onlar qapını açıb dedilər:

– Sən oğlunun basdırılmasına razı olmurdun ki, onun qəbrinin üstündən ayaq basıb keçərlər. Amma indi özün onun cənazəsinin üstünə çıxıb bir parça çörək üçün onu ayaqlayırdın.

İsgəndərin anası gördü ki, doğrudan da, onlar haqlıdır. O saat razılıq verdi ki, İsgəndəri basdırsınlar. Ondan sonra saray adamları böyük bir cah-cəlal ilə İsgəndəri aparıb şəhərin böyük bir qəbiristanlığında basdırdılar.

Nağıl edən: M. Tağıyev

Mənbə: "Nuxa fəhləsi", 1940, 10 sentyabr

İsgəndərin səbri

Biri varmış, biri yoxmuş, İsgəndər Zülqərneyn adında bir padşah varmış. Günlərin bir günü bu padşah 60 minlik qoşun ilə dəryanın kənarında düşüb vəzirinə dedi:

– Vəzir, istəyirəm balıqlar padşahından bac alam. Sən nə məsləhət görürsən? Vəzir cavab verib dedi:

– Padşah sağ olsun, məsləhət sizindir.

İsgəndər dedi:

– Nə etməli?

– Padşah sağ olsun, bundan asan daha nə var ki? Əmr edin, tez balıqçılar tor atıb balıqlardan tutsunlar. Və sizin yanınıza gətirsinlər. Ondan sonra sözünüzü o balıqlara deyərsiniz öz padşahlarına deyərlər.

Balıqçılar İsgəndərin əmri ilə dəryanın kənarına gəlib tor atdılar. Bir azdan sonra toru çəkəndə gördülər ki, tor çox ağırdır. Tor çıxanda gördülər ki, tora balıq əvəzinə balıqadam düşüb. Suadamını da götürüb İsgəndərin yanına gəldilər.

Belə deyirlər ki, İsgəndər heyvanların da dilini bilirmiş. Suadamını nə qədər danışdırsa da, gördü ki, heç bir cavab vermir. Qaldı məəttəl, vəzirinə dedi:

– Vəzir, nə edək ki, bu bizim sözumüzə cavab versin?

– İsgəndər sağ olsun, bunun çarəsi ancaq birə şeydir. O da budur ki, ona bizlərdən bir arvad alıb toy eliyək. Onlardan övlad olar. O böyüyər, həm atasının, həm də anasının dilini bilər. O zaman sözumüzü o uşağa deyərik. O da siz deyənləri atasına deyər. Atası da balıqlar padşahına deyər.

İsgəndərin əmri ilə suadamını evləndirdilər. Doqquz aydan sonra bunların bir oğlu oldu. Oğlan yavaş-yavaş böyüyüb yekəldi, həm atasının, həm də anasının dilini bildi.

Bir gün İsgəndər suadamının oğlunu atası ilə yanına çağırır dedi:

– Atandan soruş görüm, onlar dəryada nə qayırlar?

Suadamının oğlu İsgəndərin dediklərini atasından soruşanda atası dedi:

– Adamlar quruda yaşadığı kimi, biz də suda yaşayırıq. Bizim də özümüza görə qanunumuz, adətımız, padşahımız vardır.

Uşaq atasının dediklərini İsgəndərə deyəndə İsgəndər dedi:

– Çox yaxşı. Elə də atana de ki, mən də İsgəndər padşahanın yer üzündə olan 888 padşahdan bəc almışam. İndi bura gəlib oturmaqdan məqsədim budur ki, baliqlar padşahından da bəc alım.

Uşaq yenə İsgəndərin dediklərini atasına deyəndə suadam cavabında dedi:

– İsgəndər padşahın mənə dair nə qulluğu olsa, yerinə yetirməyə hazırım.

Uşaq bu sözü İsgəndərə deyən kimi İsgəndər dedi:

– Atana de ki, İsgəndər padşah deyir ki, bu saat gedib bir padşahlara desin ki, İsgəndər Zülqərneyn adında bir padşah bin qoşun ilə gəlib dəryanın kənarında düşüb. Səndən bəc istəyir. Əgər bəc verməsən, dəryanın kənarından getməyəcəyəm.

Uşaq bu sözləri atasına deyən kimi suadamı girdi dəryanın içinə, gedib baliqlar padşahını tapdı, İsgəndərin dediklərini ona deyəndə baliqlar padşahı dedi:

– Get İsgəndər padşaha de ki, o quruda, mən suda. Mən bəc kəsə bəc verməmişəm, ona da verməyəcəyəm.

Suadamı gəlib baliqlar padşahının dediklərini oğluna dedi. Oğlu da İsgəndərə dedi. İsgəndər baliqlar padşahının göndərdiyi cavaba, acıqlanıb dedi:

– Atana de, İsgəndər deyir ki, bu dəfə baliqlar padşahına desin ki, əgər mənə bəc verməsə, dəryanı dibindən qurudacam.

Oğlu bu sözləri atasına dedi. Suadamı əl üstü dəryaya girdi,

getdi baliqlar padşahının yanına, İsgəndərin sifarişini ona yetirdi.

Baliqlar padşahı gülüb suadamına dedi:

– Get yer üzünün padşahı İsgəndərə de ki, baliqlar padşahı deyir ki, əlindən gələni əsirgəməsin.

Suadamı bu dəfə də gəlib baliqlar padşahının dediklərini İsgəndərə yetirdi.

İsgəndər bu cavabı eşidəndən sonra qoşun əhlini çağırır dedi:

– Hərə bir tuluq götürüb dəryanın suyundan doldurun. Sonra aparıb qabaqdakı dağın dalına atın.

İsgəndərin əmrinə görə hərə əlinə bir tuluq alıb dəryanın suyundan götürüb, qabaqdakı dağın dalına tökdülər. Bu əhvalatdan bir neçə gün sonra baliqlar padşahı baliqlardan bir neçəsini yanına çağırır dedi:

– Gedin dəryanın kənarına, görün İsgəndər Zülqərneyn gedib, yoxsa ordadır.

Baliqlardan bir neçəsi dəryanın kənarına çıxıb gördülər ki, İsgəndərin qoşunu dəryanın suyundan doldurub bir tərəfə aparıb atırlar. Oradan gəlib gördüklərini padşahlara deyəndə baliqlar padşahı dedi:

– Suyu tez-tez doldurub atırlar, yoxsa yavaş-yavaş?

Baliqlar dedi:

– Xeyr. Çox səbirlə hərəkət edirlər.

Baliqlar padşahı bunu eşidəndə dedi:

– İsgəndər ki belə səbirlə iş görür, yəqin, dəryanın suyunu qurudacaq. Yaxşısı budur ki, gedib İsgəndərə deyin, baliqlar padşahı deyir ki, dəryanı qurutmasın, istədiyini verirəm.

*Mənbə: "Kirovabad bolşeviki",
"Nuxa fəhləsi". - 1940. - 20 oktyabr.*

İsgəndərin padşahlığa çatması

Qədim zamanlarda bir İsgəndər var idi. İsgəndər günlərin bir günü çöldə kol çıxardırdı. Bir də bir padşah var idi. Onun adı İsgəndər idi. İsgəndər padşah atlanıb şikara çıxmışdı. Çöldə kol qazan İsgəndəri gördü. Atını sürüb onun yanına gəldi. Kol qazma rəhm edib cibindən bir qızıl çıxarıb ona vermək istədi.

Qızıl verməmişdən əvvəl onun adını xəbər aldı, kol qazı dedi:

– Mənim adı İsgəndərdir.

İsgəndər padşah bundan fikrə getdi. Öz-özünə dedi:

– Padşah olam, mənim də adı İsgəndər ola, bu kol qazı da adı İsgəndər ola.

Padşahın bundan acığı gəldi. Kol qazana qızıl vermədi. Atını sürüb bargahına qayıtdı. İsgəndər padşahın bir gözəl qızı var idi. Qızı onun yanına gəlib dedi:

– Ata, mənə şikardan nə gətirdin?

İsgəndər padşah əhvalatı qızına söylədi. Qız atasının yanında dedi:

– Onun adı İsgəndər olanda nə olar? O da adamdır, onu Allah xəlf edib, sən də adamsan. Onun da dili, ağızı, əli və səninin də. Yaradan yaranmışların hamısını bir xəlf edib. Sə padşahsan, gərək özünü başqalarından üstün tutmayasan, hamı bir gözədə görəsən.

İsgəndər padşah qızının bu sözündən bərk acıqlandı. Hələki edib qızın boynunu vursunlar. Vəzir-vəkil irəli yeridilər. Bu əndirdilər, torpağa düşüb dedilər:

– Padşah sağ olsun, övladındır. Ata övladına belə zülm etməz. Öldürmə, qəzəbin tutub, torpağından sürgün etmə.

İsgəndər padşah qızını sürgün elədi.

Padşah qızı baş götürüb getdi. Çöldə bir kol qazana rast gəl-

di. Bu kol qazan İsgəndər idi. Qız onun adını soruşdu. İsgəndər olduğunu bildi. Atasını ilə olan əhvalatı İsgəndərə nağıl edib.

Padşah qızı İsgəndər ilə çıxıb onların evinə getdi.

Evdə qız İsgəndərə dedi:

– İsgəndər, sən daha kol qazmağa getməyəcəksən. Tacirlərlə alverə get. Mən evdə qalacağam. Oradan mənə də xərclik göndərsən.

İsgəndər padşah qızını evdə qoyub çıxdı, tacirlər ilə alverə getdi. Tacirlər qatırıarını sürüb mənzil edib-eyləyə gedirdilər. Bir gün xeyli yol getdilər. Tacirlərə susuzluq əl verdi. Bir çöldə çox gəzdilər, axtardılar, içməyə su tapmadılar. Axırda dolana-dolana gəlib bir yerə çatdılar. Gördülər ki, orada bir quyu var. Heç kim ürək edib quyuya girə bilmədi. Axırda tacirlər dedilər: “Hər kim bu quyuya girib su çıxarsa, ona hələ bir qızıl verəcəyik”.

İsgəndər quyuya girib su çıxartmağa razı oldu.

Tacirlər ip ilə İsgəndəri quyuya saldılar. İsgəndər quyunun dibinə düşdü. Gördü quyunun dibində bir div oturub. Divin bir dizinin üstündə bir qurbağa var, bir dizinin üstündə də bir gözəl qız yatır.

Div İsgəndəri görüb dedi:

– Bu qurbağa gözəldir, yoxsa bu qız?

İsgəndər dedi:

– Könül sevən gözəldir.

Bu vaxta qədər bu quyuya çox adamlar sallanmışdılar. Div onları görüb xəbər almışdı: “Bu qurbağa gözəldir, yoxsa bu qız?” Onlar demişdilər:

– Əlbəttə, qız gözəldir.

Div bundan acıqlanıb elə deyənləri öldürmüşdü. İndi onun İsgəndərin “könül sevən gözəldir” deməsindən çox xoşu gəldi. Çıxartdı İsgəndərə üç nar verdi. Dedi:

– Bunları yaxşı saxla, sənə lazım olarlar.

Div əlavə İsgəndərə su verdi. İsgəndər divdən narları alıb bina qoydu. Sonra su götürdü. İpi tərətədi. Tacirlər çəkdilər. İsgəndəri quyudan çıxartdılar. İsgəndərin çıxartdığı sudan içən Hərəsi ona bir qızıl verdi. Bu zaman o tərəfdən bir dəstə də buraya gəldi. Onlar da susuz idilər. İsgəndər o tacirlərə də su verdi. O biri dəstə tacir İsgəndərin olduğu yərə tərəf gedirdi. İsgəndər çıxartdığı üç narı, bir də bir neçə qızılı tacirlərə verib dedi:

– Bu əmanəti aparın, mənim evimə verin.

O tacirlər yola düşdülər. İsgəndər də tacirlər ilə bu yana yola düşdü.

O biri dəstə tacirlər gəldilər. İsgəndərin verdiyi üç narı, bir neçə qızılı padşahın qızına verdilər.

Padşah qızı narın birini kəsdi. Gördü narın içi bütün lələ-cəvahiratla doludur. Padşah qızı bundan çox şad oldu. Lələ-cəvahiratdan verdi, atasının imarəti kimi bir başı buluda dəyən imarət qurdurdu. İmarətin içinə hər nə lazım idi, aldı. İmarəti xalq, zülələr ilə başdan-başa döşədi. Özünə qırx qul, qırx qaravaş tutdu.

Padşah qızı burada qalsın, sənə İsgəndərdən xəbər verim.

İsgəndər tacirlər ilə şəhərlərə getdi. Apardığı malları satdı. Qazanc etdilər. Geri qayıtdılar. Qayıdan baş yolları yenə quyunun yanından düşdü. Susamışdılar. İsgəndəri quyuya saldı. Yenə div bir dizinin üstündə qurbağa, bir dizinin üstündə bir gözəl qız əyləşdirmişdi. İsgəndəri görüb dedi:

– Bu qurbağa gözəldir, yoxsa bu qız?

İsgəndər dedi:

– Könül sevən gözəldir.

Divin İsgəndərin sözündən xoşu gəldi. Çıxarıb ona üç nar verdi. Əlavə su da verdi. İsgəndər narları alıb cibinə qoydu. Su da götürüb quyudan çıxdı. Tacirlər su içdilər. Yola düşdülər. Gəldilər, öz evlərinə yetişəndə İsgəndərdən ayrıldılar. Evlərinə getdilər.

İsgəndər də evlərinə gəldi. Baş buladlara dəyən imarəti, ca-

hi-cələli, qulu-qaravaşı gördü, mat qaldı. Padşah qızından bunun səbəbini xəbər aldı.

Qız əhvalatı İsgəndərə nəgillədi. İsgəndər cibindən üç narı da çıxartdı. Bunları da kəsdilər, gördülər hər üçü lələ-cəvahiratla doludur. Şad oldular.

Bir gün qız İsgəndərə dedi:

– Get, atamı buraya qonaq çağır.

İsgəndər getdi, padşahı, vəziri, vəkili, başının adamları ilə qonaq çağırtdı.

Padşah gəldi, imarətinə bənzəyən imarəti, belə cahi-cələli gördü, təəccüb etdi. Padşah qızı otaqların birində idi. Atasının gözüne görünmürdü. Süfrələr açıldı. Padşaha, vəzirə, vəkilə, başının adamlarına xörək paylandı. Xörəyi, çörəyi gətirən, qulluq etləyən qullar, qaravaşlar idi. Padşah öz-özünə dedi:

– Görəsən, bu imarətin, cahi-cələlin ziyəsi kimdir?

Yeməkdən, içməkdən sonra qullar, qaravaşlar süfrələri götürdülər. Söhbət başlandı. Söhbət arasında birdən padşah qızı öz otağından çıxıb atasının yanına gəldi. Özünü və İsgəndəri ona nişan verdi.

Padşah qızı ilə görüşdü. Elədiyindən peşman oldu. Qızını, İsgəndəri götürdü, özü ilə bargahına apardı. Qırx gün, qırx gecə toy etdi. Qızını İsgəndərə verdi. Tacini də götürüb İsgəndərin başına qoydu. Dedi:

– Daha mən qocalmışam. Sən mənim yerimdə padşah ol, mən də sənə tədbirçin olum.

O gündən İsgəndər taxta çıxdı. Padşah oldu.

*Mənbə: Nizami: 4 kitabda.
Bakı, 1941. - Kitab 3. - S.200-203.*

İsgəndərlə Əsgər Ləl Xiftən

Davaların birində İsgəndər Cəmşid adlı bir padşahı basdı. Cəmşid padşahın Güləndamı adlı bir gözəl qızı var idi. İsgəndər bac-xəracla birlikdə Güləndamı da Cəmşiddən aldı, götürdü öi torpağına gəldi. Aylar ötdü, illər keçdi. Güləndamın İsgəndərdə bir oğlu oldu. Oğlanın anadangəlmə əli, ayağı topal idi. İsgəndər uşağın topal olduğundan acıqlandı, onu anasına verdi. Güləndama xeyli qoşun qatıb atasının torpağına yola saldı. Ora bir çöl idi. Qoşun əhli susamışdı. Çox axtardılar, su tapa bilmədilər. Güləndam da oğlu qucağında bir tərəfdə gəzib su axtarırdı. Güləndam çöldə İbrahim peyğəmbərə rast gəldi. İbrahim peyğəmbər Güləndamın qucağında uşağı görüb onun burada nə gəzdiyini, kim olduğunu xəbər aldı. Güləndam başına gələnləri İbrahimə nəğil eylədi. İbrahimin o anaya yazığı gəldi. Uşağı onun qucağından aldı. Əlini onun bədəninə çəkdi. Uşağın əli-qolu açıldı, sappasağ oldu.

İbrahim dedi:

– Bu uşağın adını Əsgər Ləl Xiftən qoydum. Mən əlimi onun bədəninə çəkdiyim üçün bədəni ləl ilə örtülüb. Onu heç bir qılınc kəsməz. Uşağı götürüb atasının torpağına gedərsən. Əsgər Ləl Xiftən böyüyər, elə bir pəhləvan olar ki, onun qabağına çıxan ola bilməz. Əsgər Ləl Xiftəni atası İsgəndərə qanım eylədim. O, bunu topal görüb sənin üstünə atdı, bəyənmədi. Əsgər böyüyər, gedər İsgəndəri basar.

Güləndam İbrahimə alqış eylədi. O, çöldə özünün, oğlunun, qoşun əhlinin susuz olduğunu söylədi.

İbrahim əlindəki asanı yerə vurdu, yerdən bir çeşmə cari oldu. Güləndam bundan çox sevindi, əyildi özü, oğlu o çeşmənin suyundan içdilər. Geri dönəndə gördülər İbrahim yoxdur. Güləndam qoşunun içinə gəldi. İbrahim barədə bir söz demədi. Ancaq

bu yanda bir çeşmə tapdığını söylədi. Qoşun əhli gəldilər, o çeşmədən su içdilər. Sonra yola düşdülər. Güləndamı gətirdilər, atasının torpağına qoyub qayıtdılar. Güləndam atasının yanına gəldi. Başına gələni ona söylədi. Cəmşid padşah bundan qəmgin oldu. Güləndam İbrahim peyğəmbərin dediklərini atasına da açmadı. Güləndam oğlu Əsgər Ləl Xiftəni böyütdü. Əsgər böyüdü, yekə oğlan oldu. Güləndam onu məşhur pəhləvanların yanına qoydu. Əsgər pəhləvanlardan pəhləvanlıq məşqini öyrəndi. Qılınc vurmağı, qalxan tutmağı, nizə oynatmağı bildi. Günlərin bir günü Güləndam oğlu Əsgərin yanına gəldi. Hazırlanıb İsgəndərin üstünə getməyi söylədi. Güləndam özü də yola hazırlaşdı. Güləndam oğlu Əsgər ilə Cəmşid padşahın yanına gəldi. Ondən izin aldı. Cəmşid padşah Əsgər Ləl Xiftənə yaxşı qoşun verdi. Əsgər Ləl Xiftən anası ilə, başında qoşun yola düşdü. Gəldi, İsgəndərin torpağına yetişdi. İsgəndərə xəbər verdilər ki, bir pəhləvan qoşun çəkib sənin üstünə gəlib.

İsgəndər oğlu Məhəmməd-Nemət-Puşu çağırtdı. Qoşun verib Əsgər Ləl Xiftənin qabağına göndərdi.

Əsgər meydana çıxdı. Məhəmməd-Nemət-Puş onun meydanına gəldi. İki dilavər güləşdilər. Axırda Əsgər Ləl Xiftən Məhəmməd-Nemət-Puşu yıxdı, qolunu bağladı, çadırına apardı. Qoşun əhli başçılarını tutulmuş görüb qayıtdılar, İsgəndərin yanına getdilər. Əhvalatı ona söylədilər. İsgəndər bundan acıqlandı. Bu dəfə Əmirxan pəhləvanı, oğlu Məhəmməd Şirzadə qoşun verib Əsgərin üstünə göndərdi. Yənə Əsgər meydana çıxdı. Onun meydanına bir neçə pəhləvan gəldi. Əsgər hamısını öldürdü. Axırda Əmirxan onun meydanına çıxdı. Güləşdilər. Əsgər Əmirxanı da yıxdı, əlini, qolunu bağladı, çadırına apardı. Əsgər yənə meydana qayıtdı. Bu dəfə onun meydanına Məhəmməd Şirzad çıxdı. Onlar güləşdilər. Əsgər Məhəmməd Şirzadəni də yıxdı. Onun qolunu da bağlayıb çadırına apardı. Pəhləvanların Əsgər Ləl Xiftən tərəfindən yıxılıb əl-qolu bağlı dustaq olduqları xəbəri İsgəndərə çatdı.

Isgəndər bundan çox qəzəbləndi. Özü qoşun çəkib Əsgər üstünə gəldi. Əsgər Ləl Xiftən yenə meydana çıxdı. Isgəndər Əsgərin meydanına gəldi. Əsgər ilə Isgəndər güləşməyə başladılar. Nə Əsgər Isgəndəri, nə də Isgəndər Əsgəri tanıyırdı. Ata-oğul əduqlarını bilmirdilər. Hər ikisi çalırdı ki, bir-birini yıxsın. Çəkiləşdilər, bir-birini yıxa bilmədilər. Axırda Əsgər Ləl Xiftən Isgəndəri götürüb yerə vurdu. Xancalını çəkib onu öldürmək istədi. Isgəndər dedi:

– Pəhləvan, igid igidi bir dəfə yıxmaqla öldürməz.

Əsgər onu buraxdı. Bir də güləşdilər. Bu dəfə də Əsgər Isgəndəri yıxdı. Yenə xancalını çəkib onu öldürmək istədi. Isgəndər dedi:

– Ey dilavər, bizim yerdə qaydadır, pəhləvan pəhləvanı iki dəfə yox, üç dəfə yıxar, sonra öldürər.

Əsgər Ləl Xiftən Isgəndərin sözüne inanıb onu buraxdı. Isgəndər meydana geri qayıtdı. Əsgər Ləl Xiftənin onu yıxmasından çox qəmgin idi. Yaxında bir dağ var idi. Isgəndər o dağa çıxdı. Dağda fikirli halda dolanırdı. Birdən İbrahimə rast gəldi. İbrahim dedi:

– Isgəndər, niyə bikişsən?

Isgəndər dedi:

– Niyə bikişməyim? Qılınc çəkdim, məğribdən məşriqə qədər bütün padşahları taxtdan saldım, meydana neçə pəhləvanlarla güləşdim. Məni yıxan olmadı. Bu gün ağzından sığ iyisi gələn Əsgər Ləl Xiftən adlı bir cavan pəhləvan məni iki dəfə yıxdı. Bir də yıxsa, öldürəcək. Onu fikir eyləyib qəmlənmişəm.

İbrahim dedi:

– Isgəndər, sənə yeddi nərin qüvvətini verdim. Get, Əsgər Ləl Xiftəni yıxarsan.

İbrahim bunu deyib yox oldu. Isgəndər dağdan qayıtdı. Əsgər Ləl Xiftənin meydanına çıxdı. Onlar güləşməyə başladılar. Xeyli güləşdilər. Heç biri o birini yıxa bilmədi. Axırda Isgəndər

bir nəfər çəkdi. Əsgər Ləl Xiftəni götürdü, yerə vurdu. Sinəsinə çökdü, xancalını çəkib öldürmək istədi. Əsgər dedi:

– Pəhləvan, mən səni iki dəfə yıxdım, öldürmədim, sən məni bir dəfə yıxıb öldürmək istəyirsən?

Isgəndər dedi:

– Sizin yerdə qayda bir dəfə yıxanda öldürməkdir. Tez ol, vəsiyyətini elə ki, başını bədənindən götürürəm.

Əsgər Ləl Xiftən kim olduğunu söyləmədi. Isgəndərə nə yalvardı, nə də aman istədi. Isgəndər onun başını kəsmək istəyirdi ki, bir də Güləndam xəbər tutdu, özünü meydana saldı. Özünü, oğlunu Isgəndərə nişan verdi. Ata-oğul görüşdülər. Isgəndər yenidən Güləndamı aldı, oğlunu yanında saxladı. O gündən ata-oğul birləşdilər.

*Mənbə: Nizami: 4 kitabda.
Bakı, 1941. - Kitab 3. - s.223-226.*

İsgəndərin zulmata getməsi

Biri vardı, biri yox idi. İsgəndər Zülqərnəyn adlı bir padşah vardı. Günlərin bir günündə İsgəndər padşah oturub öz-özünə fikirləşir ki, yaxşı, mən dünyanın hər tərəfini zəbt etmişəm, indi bir zulma da gedim, görüm orada nə var, nə yox? O bu fikir ilə qoşunun içərisinə gəlib dedi:

– Camaat! Mən bu dəfə uzaq səfərə gedəcəyəm. Qayıtmağım çox çəkəcək. Ona görə də qoşunun içərisində 18 yaşından yuxarı olan adamların heç birini özümə aparmayacağam. Çünki yaşı çox olanlar bu uzaq səfərə dözə bilməzlər. İndi 18 yaşından yuxarı olan adamlar qoşunun cərgəsindən çıxıb burada qalsın. Dediyim yaşdan yuxarı olan adamlardan qoşunun içərisinə qarışb gedərlərsə, hamısının başın vurduracam.

İsgəndər bu tapşırıqları verəndən sonra padşahlıq sarayına gedir.

Deyilənlərə görə, İsgəndərin qoşununun içəndə bir ata-oğul var imiş. Bu ata-oğul bir-birilərini o qədər çox istəyirlərmiş ki, olmayan kimi. Ata fikirləşir ki, əgər oğlum İsgəndər ilə getsə, mən onun dərdindən çərləyib ölərəm. Fikir-xəyalat bu kişini alır. "Neyləyim, necə eləyim" deyə öz-özünə fikirləşir. İsgəndərdən gizli getməyə qorxur. Çox fikirdən sonra oğlunun yanına gəlib deyir:

– Ay oğul! Axı mən də səninlə getmək istəyirəm.

Oğul atasına cavab verib deyir:

– Atacan, özün İsgəndərin xasiyyətini bilirsən. Əgər bilsə ki, sən qoşunun içindəsan, ondan sonra həm səni, həm də mənə öldürtdürər. Yaxşısı budur, bir dəfə sən burada qal, görək bu işin axırı necə olacaq.

Ata oğlundan bu sözü eşidib deyir:

– Sən heç qorxma, mən elə eləyəcəyəm ki, İsgəndər mənə getdiyimi bilməyəcək.

Oğlu təəcəblə:

– Yaxşı, necə eləyəcəksən? – deyə soruşur.

– Bu zaman atası deyir:

– Get bazardan iki dənə böyük sandıq al, gətir. Hazırlaşb yola düşən zaman aşılarını sandığın birinə doldurarsan, o birinə mən girərəm. Sandıqları atın üstünə bağlayarsan. Bir yerdə düşüb yorğunluğunuzu almaq istəyənlər zaman sandığı açarsan. Səni görüb rahat olaram. Yənə gedəndə girərəm sandığa. Beləliklə, mən də səninlə zulmata gedib, qayıdaram. İsgəndərin də mənə getməyimdən xəbəri olmaz.

Oğlan atasının dediyi kimi, gedib bazardan iki dənə böyük sandıq alıb gətirdi. Bir neçə gündən sonra İsgəndər padşah qoşuna əmr verdi:

– Hazır olun, bu gün gedirik!

Qoşun hazırlandı. Balabanlar çalındı. Hamı atına mindi. Oğlan da atasının dediyi kimi, aşılarını bir sandığa doldurdu, atası da o biri sandığa girdi. Sandıqları ata yükləyib yola düşdülər. Çox gedib, az dayandılar. Axırda gəlib bir bağdan keçmək istəyəndə atlar ayaqlarını yerdən qaldıra bilmirdilər. Nə qədər elədilər, atlar yerimədilər ki, yerimədilər. Tam üç gün qaldılar. İsgəndər padşah qaldı məəttəl. Heç bilmədi nə eləsin ki, atlar yerisilər. Bu zaman oğlanın atası sandığın içindən səslənərək soruşdu:

– Ay bala, üç gündür ki bir yerdə durubsumuz, niyə getmirsiniz?

Oğlu dedi:

– Atacan, heç bilmirik nə olub ki, atlar ayaqlarını yerdən qaldıra bilmirlər. Elə bil atların ayaqlarını yerə mıxlayıblar.

Atası bu sözü eşidən kimi dedi:

– Siz bir dağın ətəyindəmi düşmüşsünüz?

Oğlu dedi:

– Bəli.

Atası dedi:

– Haman dağ Ahənruha dağdır. Atların ayaqlarındakı isə dəmirdir. Ahənruha dəmir nalları özünə çəkdiyinə görə atlar ayaqlarını yerdən qaldıra bilmirlər.

Oğlu dedi:

– Bəs necə eləyək?

Atası cavab verdi ki:

– Get, dediklərimi İsgəndərə danış. Atların ayaqlarından nalları çıxarmadıqca atlar yeriməyəcəklər.

Oğlan atasından buru eşidən kimi birbaşa İsgəndərin yanına gedib, ona baş əyəndən sonra dedi:

– İsgəndər sağ olsun, əgər mənə izin versəniz, deyərdim nə eləməliyik ki, atlar yerisinlər.

İsgəndər oğlandan bu sözü eşidən kimi dedi:

– De görüm, nə eləyək?

Oğlan atasının dediklərinin hamısını İsgəndərə danışdı. İsgəndər cavab oğlandan bu sözləri eşidəndə öz-özünə dedi: “Bu sözlər uşaq işi deyil. Kim isə bunları ona öyrədib”. Sonra qayıdib oğlana dedi:

– Doğrusunu de görüm, bu sözü sənə kim deyib? Əgər yalan danışsan, səni öldürdürəcəyəm.

Oğlan İsgəndərin xasiyyətini bilirdi ki, o, yalan danışmağı sevmir. Ona görə də atası ilə olan ahvalatı açıb İsgəndərə nağıl elədi. Sözünlü qurtaran kimi İsgəndər dedi:

– Get, atanı yanıma gətir.

Oğlan o saat gedib sandığı açıb, atasını sandıqdan çıxardı. İsgəndərin yanına gətirdi. İsgəndər qocanı danışdırıb gördü ki, çox təcrübəlidir. Onun dediklərini eləyən kimi atlar yeriməyə başladılar. Qocanın təcrübəsi İsgəndərin çox xoşuna gəlib dedi:

– Qoca, bu gündən sonra səni öz yanımda vəzir elədim.

Oğluna bəxşeyiş verib qoşunun içinə qayıtdı. Qoca da İs-

gəndərə vəzir oldu. Başladılar getməyə. Get ki, gedəsən. Zulmata bir az qalanda qoca vəzir dedi:

– İsgəndər sağ olsun, bilirsinizmi nə var?

İsgəndər dedi:

– Yox.

Qoca dedi:

– Zulmata getməyinə gedəcəyik. Amma qayıdan baş bu atlar bizi zulmatdan qaytara bilməyəcəklər.

İsgəndər dedi:

– Yaxşı, bəs nə eləməliyik?

Qoca cavab verib dedi:

– Lazımdır ki, bu atları balalı madyan atlar ilə dəyişdirək. Zulmata girəndə balalarını zulmatın bayırında qoyub, madyan atlar ilə özümüz zulmata girək. Orada işimizi qurtarıb çıxmaq istəyənin zaman madyanlar balalarının iyini (qoxusu) ilə bizi zulmatdan çıxardarlar.

Qocanın bu sözü İsgəndərin xoşuna gəlib, o saat tapşırırdı ki, atların hamısını balalı madyanlar ilə dəyişsinlər.

İsgəndərin tapşırığına görə atlar o saat dəyişdirilib yola düşdülər. Atlarını sürə-sürə zulmatın qabağına çatanda madyanların balalarını zulmatın qabağında qoyub özləri madyan atların üstündə zulmata girdilər.

İsgəndər zulmatın hər tərəfini gəzib dolandı. Cürbəcür bulaqlar gördü. “Ab-həyat” adında bir bulaq vardı. İsgəndər nə qədər gəzib-dolandısa da, o bulağı tapa bilmədi. İstədilər ki, zulmatdan çıxsınlar, gördülər ki, uzaqdan bir səs gəlir: “Götürən də peşman olacaq, götürməyən də”. İsgəndərin bu səsi eşidən adamlarından bir neçəsi əyilib yerdən torpaq götürdülər. Sonra atlarını sürüb zulmatdan eşiya çıxdılar. Yerdən torpaq götürənlər işıqda gətirdiklərinə baxanda gördülər ki, bu torpaq dəyişib, tamam ləlavahirat imiş. Çox peşman oldular ki, niyə çox götürmədik. O adamlar ki, heç götürməmişdilər, lap peşman oldular ki, niyə

götürmədik. Daha peşmanlıqdan nə çıxar?! Başladılar getməyə. Elə bir az zulmatdan uzaqlaşmışdılar ki, İsgəndər gördü yolun sağ tərəfində böyük bir xarabəlik yer var. Ancaq burada yetmiş min adam var. Bu adamların əyinlərində padşahlar geyinən paltarlar, başlarında padşahların qoyduqları taclar var. Amma bu tacların hamısının üstündə "İsgəndər" sözü yazılıb. İsgəndər bunu görəndə məəttəl qaldı. Qabağa yeriyib onlara dedi:

– Siz kimsiniz?

Onlar cavab verdilər:

– Bəs sən kimsən?

İsgəndər dedi:

– Mən İsgəndərəm.

Onar bu sözü eşidəndə dedilər:

– Bizim hər birimiz sən kimi bir İsgəndərik. Hardan gəlib, hara gedirsən?

İsgəndər dedi:

– Zulmatdan gəlirəm.

Onlar zulmat sözünü eşidəndə dedilər:

– Ab-həyat tapdınmı?

İsgəndər dedi:

– Çox gözdüm, amma tapa bilmədim.

Onlar dedilər:

– Biz ab-həyat tapıb ondan sonra bu günə düşdük. İndi sən xoşbəxt adamsan. Çünki ab-həyat tapa bilməyibsən. Dünya durduqca sən duracaqsan. Sənin adın hər yerdə deyiləcək. Amma biz ölüyük ki, ölüyük.

Toplayan: Mirbağır Abdulla oğlu
Mənbə: Gəncə nasil. - 1940. - №8. - s.17

İsgəndərin zulmata getməsi

Günlərin bir günü İsgəndər taxta öyləşmişdi. Vəziri hüzuruna çağırıb dedi:

– Ay vəzir, mənə var-dövlətim həddini aşıb, qoşunum, cah-cəlalim var, şahlar, qeysərlər taxtdan salmışam, yerlər almışam, torpaq tutmuşam. Qılıncımın qabağında duracaq heç bir padşah yoxdur. Ancaq gün gedir, ömür keçir, qorxuram axırda ölüm, bu cəlal-büsat, bu padşahlıq özgələmə qala. Söylə görüm ömrümü uzatmaq, qocalmamaq üçün nə etməliyəm?

Vəzir torpağa düşüb dedi:

– Padşah sağ olsun. Mən bu sualın cavabında acizəm. İzin ver dünyagörmüş, sınıq könül hörmüş, ağıllı-kamallı adamları çağırıdım gəlsinlər. Bəlkə, onlar sənə bu sualına cavab verə bilərlər.

İsgəndər izin verdi. Vəzir dünyagörmüş adamları çağırırdı. İsgəndər padşah üzünü onlara tutub dedi:

– Mən qocalıb ölməmək, ömrümü uzatmaq, dünyada həmişə ömür sürmək üçün nə etməliyəm?

İsgəndərin bu sualına cavab verən olmadı. Hamı başını aşağı dikdi. İsgəndər sözünü üç dəfə təkrar etdi. Yəni də cavab verən olmadı. Axırda ömür sürmüş, dünyagörmüş, saqqal ağartmış, gülər üzlü, ağzı xeyir sözlü bir qoca dedi:

– İsgəndər padşah sağ olsun, zulmatda bir su var, adına "ab-həyat" – "dirilik çeşməsi" deyirlər. Hər kim o çeşməni tapıb suyundan içsə, həmişə yaşayar, ölməz. Ancaq bu yol çox çəfalı, bəlalı yoldur. Bu çəfalara qatlanıb gedib o çeşməni tapa bilsən, get, axtar tap, iç, dünyada həmişə ömür eyle.

İsgəndər padşah qocaya xələt verib yola saldı. Sonra hökm etdi, qoşun atlandı. İsgəndər özü də ata mindi. Qoşunu ilə zulmata yola düşdü.

Bir müddət yol getdilər. Bir göy çəmənliyə çatdılar. İsgəndər hökm eylədi, qoşun əhli atdan töküldü. O göy çəməndə çadır qurub əyləşdilər.

İsgəndər məclis qurdurdu. Yedilər, içdilər, söhbətə başladılar. Şirin söhbət üstə üç dərviş gəlib çıxdı. İsgəndər hökm eylədi ki, dərvişlərə yaxşı xələt versinlər. Dərvişlər İsgəndərə alqış əyləyib dedilər:

– Padşah sağ olsun, biz pay alan dərvişlərdən deyilik, pay verən dərvişlərdənlik.

İsgəndər dərvişlərin bu sözüə heyran qaldı. Dedi:

– Söyləyin görüm, siz necə pay verən dərvişlərdənsiniz?

Dərvişlərdən biri dedi:

– Biz müşkülə qalanların dadına çatan, mətləb-murad olanları mətləb, muradlarına yetirən, yıxılanın əlindən tutan, həmişə xeyir danışan dərvişlərdənlik.

İsgəndər dedi:

– Siz adamı necə mətləbinə yetirə bilərsiniz?

Dərviş dedi:

– Biz dünyalar gəzmiş, çox yerlər görmüşük, torpaqlar dəlanmışıq. Kimin mətləbi hara isə nişan veririk, gedər, çatar. Kimin mətləbi yaxında isə dua əyləyərək, yaradan onu muradına yetirər.

Dərvişlərin bu sözündən İsgəndər fikrə getdi. Dərvişlərin biri İsgəndər padşahın fikrə gedib xəyala tutulduğunu görüb dedi:

– Padşah sağ olsun, olmaya, sizin də arzunuz, mətləbiniz var?

İsgəndər dedi:

– Bəli, mənim də ürəyimdə mətləbim, dilimdə arzum var.

Dərviş dedi:

– Mətləbiniz nədir?

İsgəndər dedi:

– Mənim mətləbim ölməmək, həmişə yaşamaqdır. İndi onu

üçün qoşun çəkib zülmata, ab-həyat çeşməsinə axtarmağa, tapıb içməyə, ölməyib həmişə yaşamağa gedirəm.

Dərviş dedi:

– Zülmata gedəsən, tapasan, tapmayasan, o, çətin işdir. Bu tərəfdə bir şəhər var. O şəhərin üst tərəfində bir uca dağ var. O dağdakı adamlar ölməyirlər, həmişə yaşayırlar. O dağdan adamı adı ilə çağırırlar, adam dağa gedir, orada həmişə yaşayarsınız.

İsgəndər dərvişin bu sözünü sınamaq istədi. Dərvişlərdən ayrıldı. Hökm eylədi, qoşun atlandı. Özü də ata mindi. Sürüb gəldilər, dərvişlər nişan verdiyi şəhərə yetişdilər. İsgəndər şəhərin bir yanında çadır qurdurdu. Qoşunu ilə orada qaldı. Dərvişlərin sözlərini sınamaq üçün qoşun əhlindən iyirmi nəfər ayıraraq dedi:

– Gedin, görün bu necə şeydir. Dərvişlərin dedikləri doğrudurmu?

İsgəndərin hökmünə görə iyirmi nəfər adam şəhərə gəldilər. Şəhərdə gözdə, qulaqda oldular. Gördülər, doğrudan da, adı şəhərdən adam çağıraraq aparırlar. Ancaq çağırılan adam bir də geri qayıtmayıb. İyirmi nəfər bir neçə gün buna fikir verdi. Şəhərdən bir neçə adamın çağırılıb aparıldığını bildilər. Dağdan bunların birini adı ilə çağıraraq apardılar. İyirminin biri dağa getdi, on doqquz nəfər gözlədi, o, geri qayıtmadı. Bu gün də bunların birini çağıraraq apardılar, o da qayıtmadı. Beləliklə, bunların on beş nəfərini dağdan səsləyib apardılar. Yerdə qalan beş nəfər İsgəndərin yanına qayıtdı. Onlar əhvalatı padşaha nağıl əylədilər. İsgəndər bundan təəccüb eylədi. Şahlar taxtdan salan, torpaqlar alan, qalalar fəth əyləyən, igidlərə nizam atan, qalxan döyüşdürən, qılinc çarpışdıran İsgəndər Zülqarnəyn bu sirri bilmək istədi. Polad libas geyindi, qalxan götürdü, qılinc asdı, təkbaşına dağa getmək istədi. Qoşun böyükləri, qoşun əhli dedi:

– Padşah sağ olsun, belə qorxulu yerə tək getmə, bizi də özün ilə apar.

İsgəndər razı olmadı. Özü tək şəhərə gəldi. Gözlədi, bir xey-

li keçdi, bir də adı ilə onu dağdan çağırtdılar. İsgəndər üz çevirib dağa getdi.

Ha getdi, səs gələn yerə çata bilmədi. O getdikcə, səs də ondan o yandan gəlirdi. Səs ondan uzaqda idi.

İsgəndər getdi-getdi, axırda dağın lap başında duman, çiskin içində səs gələn yerə çatdı. Gördü hər tərəf duman, çiskindir, yeri güc ilə görmək olur. Gördü səsi gələn bir cadugərdir. Burada o qədər adamlar daş olublar ki, həddi-hesabı yoxdur. Ha yana baxırsan, daş olmuş adamlardır. İsgəndər geri qayıtmaq istədi. Cadugər ona hücum etdi. İsgəndər qılıncını çəkib cadugərə bir qılınc vurdu, başı yerə düşdü. Cadugər öldü, tilsim sındı. Tilsimin sınmağından daş olmuş adamlar dirildilər. Onları tilsimdən qurtaran İsgəndər Zülqərneyn olduğunu bildilər. Ona alqış etdilər. İsgəndər kor-peşman dağdan endi, qoşunun içinə gəldi. Əhvalatı onlara nağıl etdi. Qoşun əhli İsgəndər Zülqərneynin bu igidliyinə – cadugəri öldürüb tilsimi sındırmasına, daş olmuş adamları azad etməsinə afərin dedilər.

İsgəndər Zülqərneyn hökm etdi, qoşun atlandı. Ordan yola düşdülər. Az getdilər, çox getdilər. Yola ayrıcında bir abidə rast gəldilər. İsgəndər abidə xələt verib dedi:

– Ey abid, burada nə eyləyirsən?

Abid dedi:

– Mətləb üstə olanları mətləbinə yetirirəm. Yol azanlara yol göstərirəm.

İsgəndər dedi:

– Zulmatın yolunu mənə nişan ver.

Abid dedi:

– Zulmat yolu çox uzaqdır. Onu xəbər alıb neyləyirsən?

İsgəndər dedi:

– Zulmata gedib, ab-həyat çeşməsinə tapıb içmək, cavan olmaq, həmişə ömür eyləmək istəyirəm.

Abid dedi:

– Zulmatda ab-həyat çeşməsinə tapmaq çox çətindir. Bu yanda, bir dağda bir çeşmə vardır ki, hər kim onun suyundan içsə, cavan olar. Ölməz, həmişə yaşar. Ancaq mənim yüz yaşım var. O çeşmənin yerini bilməyirəm. Mən üç yol ayrıcında oturmuşam. Mənim bir qardaşım var, o məndən böyükdür. Yüz əlli yaş var, dörd yol ayrıcında oturub. Gedərsən, onu taparsan. Bəlkə, o, həmin çeşmənin yerini bilib sənə deyər.

İsgəndər qoca abidin sözünü sınamaq üçün qoşunu ilə atını sürüb dağ keçdi, düz keçdi, gəldi dörd yol ayrıcındakı ikinci abidəyə yetişdi. Gördü birinci abiddən də qoca birisi burada aylaşmış. İsgəndər ona salam verdi. Abid İsgəndərin salamını alıb nə üçün onun yanına gəldiyini xəbər aldı.

İsgəndər dedi:

– Məni sənə kiçik qardaşım buraya göndərdi. Həyat çeşməsinə axtarıram. Bəlkə, sən onu mənə nişan verərsən.

Qoca abid dedi:

– Mənim yüz əlli yaşım var. O çeşmənin yerini bilməyirəm. Bizim iki yüz yaş olan böyük qardaşımız beş yol ayrıcında oturub. Get, onu tap, bəlkə, o, sənə həmin çeşmənin yerini nişan verə.

İsgəndər qoşunu ilə yola düşdü. Az getdi, çox getdi, çöllər, düzlər keçdi, dağ aşdı, gəldi beş yolun ayrıcındakı abidəyə yetişdi.

Gördü burada saç-saqqalı ağarmış, ömür sürmüş, gün keçirmiş bir abid oturub.

İsgəndər abidə salam verdi. Abid onun salamını alıb dedi:

– Mənim yanıma nə üçün gəlibsən?

İsgəndər dedi:

– Məni sənə kiçik qardaşların göndərdi. Mən həyat çeşməsinə axtarıram. Bəlkə, o çeşmənin yerini mənə nişan verərsən!

Abid dedi:

– Bir dağın başında çeşmə var. Üç balıq götürüb gedərsən. O çeşməni tapıb, ölü balıqları salarsan. Nə vaxt balıqlar çeşmədə dirildilər, onda yaxın bil ki, o çeşmə dirilik çeşməsidir. Suyun-

dan iç, eavan olarsan, ölməzsən, həmişə yaşayarsan. Ancaq çeşmənin yolunu devlər yeddi yerdən kəsiblər. Sən o çeşməni tapmaq üçün tək getməlisən. Qoşununu burada qoy, qılinc bağla yola düş. Get, yolun altı yerində devləri qırıb keçərsən, yeddincə çeşməyə yaxın yerdə bir dev yolu kəsib. O devi öldürmək çətin dir. Oraya çatanda uzaqdan qulaq ver, yol kənarında bir qalada xorultu səsi gəlir. Elə ki xorultu səsi eşitdin, bil ki, dev yatıb. O dev yatanda tez ayılmaz, qırx gün yatar, sonra ayılar. Sən gedib qalaya girərsən. Devi yatmış görərsən. Onun başı üstə bir şişə asılıb. Əlini atıb o şişəni götürərsən. Sən şişəni götürən kimi də ayılacaq. Yalvarıb şişəni səndən geri almaq istəyəcək. Verməzsən. Şişəni yerə çırparsan. Qırıqlar, içindən bir göyərçin çıxacaq. Cəld göyərçini tutub başını kəsərsən, dev ölür. Gedərsən çeşməni taparsan.

Isgəndər bu abidin də sözünü sınamaq istədi. Qoşunu orada qoyub polad libas geyindi. Qılinc bağladı, qalxan asdı, yola düşdü. Yol kənarında çaydan üç balıq tutub götürdü. Yoluna davam etdi. Gəldi birinci devlərə yetişdi. Qılinc çəkdi, yolu kəsən devləri qırdı. Oradan keçdi. İkinci devlərə çatdı, onları da qırdı. Üçüncü devlərə yetişdi, onları da qılincdən keçirdi. Beləliklə, yolu kəsən dördüncü, beşinci, altıncı devləri də öldürdü. Getdi, abid nişan verdiyi qalaya yaxınlaşdı. Gördü qaladan xorultu səsi gəlir. Bildi ki, dev yatıb. Gəldi qalaya yetişdi. İçəri girib gördü ki, dev bir xorultudadır ki, gəl görəsən. Göz gəzdirdi, devin başı üstündən bir şişəni asıldığını gördü. Əlini uzadıb şişəni götürdü. Isgəndər şişəni götürən kimi dev oyandı. Yalvarıb şişəni Isgəndərdən almaq istədi. Isgəndər vermədi. Şişəni daşa vurdu, qırıldı, içindən bir göyərçin çıxdı. Isgəndər tez göyərçini tutub başını kəsdi. Göyərçin ölən kimi dev də yıxılıb öldü. Isgəndər oradan keçib dağa gəldi. axtardı, dağda çeşməni tapdı. Balıqlar çeşməyə saldılar. Hə gözəldi, balıqlar dirilmədilər. Ölü balıqların dirilmədiyini görən Isgəndər bildi ki, bu, həyat çeşməsi deyil.

Kor-peşman oradan geri qayıtdı. "Belə çeşmələrdən bir şey olmaz, əsl həyat çeşməsini tapmaq gərəkdir" dedi. Qoşunun içində gəldi. Qoşun da başında atlanıb yola düşdü. Bir müddət yol getdilər, axırda zulmata yaxınlaşdılar. Bu zaman Isgəndər üzünü qoşun əhlinə tutub dedi:

– Buradan belə zulmatdır. Bu yolda çətinlik var, bəla var, ölüm var. Hər kim canından qorxur, getməsin, geri qayıtsın. Bir də qoca kişilər zulmat yolunda cəfa çəkərlər, onlar da geri qayıtsınlar.

Isgəndərin hökmünə görə qocalar qaldılar. Qoşunun da yarısı getmədi. Isgəndər yanında qalan qoşun ilə atlanıb yol getməyə başladı.

Isgəndərin altında bir ağ at var idi. O, ağ atı sürüb təkbaşına qoşundan qabaq gedirdi. Yolda bir atlı kişiylə rast oldu. Isgəndər dalca, o kişi də qabaqca at sürüb gedirdi. Isgəndər onu çağırırdı. Gördü kişi dalına baxmayıb çaparaq gedir. Isgəndər atını qamçılıyıb kişiylə çatdı, dedi:

– Ay kişi, belə çaparaq hara gedirsən?

Kişi cavab verdi:

– Zulmata, həyat çeşməsini axtarmağa gedirəm.

Isgəndər gördü at çapmaqda, danışmaqda bu adam bacarıqlı adama oxşayır. Zulmatdan ab-həyatı tapa bilər. Isgəndər dedi:

– Mən Isgəndər Zülqərneynəm. Həyat çeşməsini axtarmağa gedirəm. Ancaq sən gözümə zirəng dəyirsən.

Isgəndər atını kişinin atı ilə dəyişdi. Üstəlik ona bir cavahir də verib dedi:

– Bu ağ atla, bu cavahirlə gedib zulmatın ab-həyat çeşməsini taparsan. Harada dara düşərsən, at səni qurtarar. Harada qaranlıq olar, cavahiri çıxardarsan, işıq salar, gözlərin yeri görər. Get, həyat çeşməsini tapsan, gəl, mənə də xəbər et.

Kişi Xızır peyğəmbər idi. Özünü Isgəndərə nişan vermədi. Atı sürüb getdi.

İsgəndər də at çapıb qoşunun içinə gəldi. Bir müddət sürdülər. Gəldilər bir yerə çatdılar ki, orada göz-gözü görməyirdi. Hər yer qaranlıq, zulmat idi. Bir-birlərinə dedilər:

– Biz bu qaranlıq zulmatda necə gedəcəyik? Necə qayıdacağıq?

Qoşunun içində bir oğlan var idi. Zulmata yola düşəndə atası da onunla gəlmişdi. İsgəndər hökm eyləyib qocanı geri qayıtaramıyandı o oğlan atasını qayıtarmamışdı. Gizlin özü ilə gətirmişdi. Oğlan atasının yanına gəlib əhvalatı ona nağıl eylədi. Qoca dedi:

– Get, İsgəndər padşaha de, bir qulunlu boz madyan tapdır. Madyanın qulununu özündən ayırıb qoysun, gələn baş boz madyanı minib qoşunun qabağına çıxsin. O boz madyan sizi zulmatdan çıxardar.

Oğlan atasının dediklərini gəlib İsgəndərə söylədi. İsgəndər onun tədbirini bəyəndi. Bir qulunlu boz madyan tapdırdı. Qulun ayırıb orada qoydu, madyanı götürüb yola düşdülər. Bunlar gəlməyə olsunlar, sizə Xızır peyğəmbərdən xəbər verim.

Xızır peyğəmbər gəldi, aradı, axtardı, zulmatda həyat çeşməsinə tapdı, içdi, istədi gəlsin İsgəndərə xəbər versin, bir də gəlməyə baxanda gördü çeşmə yoxdur.

Xızır ab-həyatdan içdi, cavan oldu, ömrü uzandı. Xızır peyğəmbər burada qalsın, sənə İsgəndər Zülqərnəyndən danışım.

İsgəndər Zülqərnəyn başında qoşunu zulmatda at sürürdü. Qaranlıqda idilər. Göz-gözü görməyirdi. Bilməyirdilər hara gedirlər. İsgəndər qoşun əhli ilə çox gəzdirdi, çox axtardı. Zulmatda ab-həyat çeşməsinə tapa bilmədi.

İsgəndər ab-həyat çeşməsinin ona qismət olmadığından qəmgin idi. Fikir onu aparmışdı. Yenə zulmatda at sürdülər. Çox gəzdirdilər, çeşmədən nişan tapa bilmədilər. Onlar azmışdılar. Bu rəyaya gedəcəklərini, necə eləcəklərini bilməyirdilər. Bu vaxtlarında bir də bir cavan oğlan surətində Xızır oraya gəldi. Dedi:

– İsgəndər, boz madyanı min, qoşunun qabağına düş. Madyanın başını burax, o sizi zulmatdan çıxardar. Bir də zulmatdan çıxmağa az qalanda qoşununa hökm eylə, əlini yerə uzadıb hərə bir şey götürsün. Özün də götür. Götürdüyünə götürən də peşmandır, götürməyənin də peşmandır.

Xızır peyğəmbər bunu deyib qeybə çəkildi. İsgəndər boz madyanı mindi, başını buraxdı. Qoşunun qabağına düşdü. Boz madyan İsgəndər də üstündə qabaqca, qoşun əhli də atlarını çapıb onun dalınca getdilər. Zulmatdan çıxmağa az qalmışdı ki, İsgəndər özünü qoşun əhlinə tutub dedi:

– Əlinizi atın, hərə yerdən bir şey götürün. Götürdüyünə götürən də peşmandır, götürməyənin də peşmandır.

Qoşun əhlinin bir parası əlini uzadıb hərə yerdən bir şey götürdü. Bir parası da götürmədi. İsgəndər də əlini atıb yerdən bir şey götürdü. Atlarını sürüb getdilər, zulmatdan çıxdılar. Qoşun əhli baxdılar ki, götürdükləri hamısı daş, ləl-cəvahiratdı, götürməyənin peşman oldu ki, niyə götürmədim. Götürən peşman oldu ki, niyə çox götürmədim. İsgəndər özü də çox götürmədiyinə peşman oldu.

Toplayan: Hümət Əlizadə

Mənbə: Nizami: 4 kitabda. - Bakı, 1941. -

Kitab. 2- s.194-201

İsgəndər Zülqərneynin İran padşahı ilə davası

Qədim zamanlarda Rumda bir padşah var idi. Bu padşahın var-dövləti həddən ziyadə idi. Günü keçmişdi. Qocalmışdı. Ancaq oğul züriyyəti yox idi. Padşah bundan qəmgin idi. Bir gün onun bargahına bir dərviş gəldi. Dərviş padşahın qapısında oxudu. Padşah ona pay göndərdi. Dərviş payı almadı. Padşah dedi ki, bəlkə, pay azdır, ona görə dərviş almadı, aparın ona çoxlu pay verin.

Padşahın hökmünə görə aparıb dərvişə çoxlu qızıl verdilər. Dərviş onu da almadı. Padşahın bundan acığı tutdu. Dərvişi yanına çağırırdı. Dərviş padşahın yanına gəldi. Salam verdi. Padşah onun salamını alıb dedi:

– Yoxsa pay az oldu, nə üçün almadın?

Dərviş dedi:

– Padşah, dövlətin çox, ömrün uzun olsun. Göndərdiyin pay az deyildi. Ancaq dərvişlər cürbəcür olurlar. Dərviş var ki, pay alar, dərviş var ki, pay verər. Mən pay alan dərvişlərdən deyiləm, pay verən dərvişlərdənəm. Nə pay istəyirsənsə, istə, ürəyində nə mətləbin varsa, söylə, əlac eyləyim.

Padşah dedi:

– Ay pay verən dərviş! Mən öləndən sonra var-dövlətimə sahib olan, taxt-tacıma yiyələnən, yurdunda qalan bir övladın yoxdur.

Dərviş dedi:

– Padşah sağ olsun. Bu ondan ötedir ki, sən vəzirin, vəkili sözünə baxıb kasıb-kusubun halına qalmırsan, dünyanı, var-dövləti tak tutubsan, əlin açıq deyil, bir ac qarını doydurub, bə yetimi sevindirməyibsən.

Padşah dərvişin sözlərini təsdiq eləyib dedi:

– Dediklərin doğrudur. Söylə görüm, indi mən neyləyim ki, bir övladım olsun?

Dərviş dedi:

– Padşah sağ olsun, sən varını, dövlətini üç qisim eylə. Bir qismini özün götür, bir qismini ağır-fuğaraya payla, bir qismini də ver, xarabaları abad eylə, yollar çəkdir, körpülər saldır. Bundan yaradan Tanrının qəlbinə rəhm gələr, sənə bir övlad verər.

Dərviş bunu deyib çıxdı getdi.

Dərviş gedəndən sonra padşah vəzirini, vəkili çağırdı.

Dedi:

– Gedin mənə varımı, dövlətimi üç hissəyə bölün. Biri mənə qalsın, birini ağır-fuğaraya paylayın, birini də verin, xarabaları abad eyləyin, körpülər saldırın.

Padşahın hökmünə görə vəzir-vəkil getdilər, onun xəzinəsini, varını, dövlətini üç hissəyə böldülər. Birini özünə saxladılar, bir hissəsini ağır-fuğaraya payladılar, bir hissəsinə də körpülər saldırdılar, yollar çəkdirdilər, xarabaları abad etdirdilər. Bundan Tanrının qəlbinə rəhm gəldi. Rum padşahına bir oğul övladı verdi. Oğlanın adını İsgəndər qoydular.

Aylar keçdi, illər dolandı, İsgəndər böyüdü. Pəhləvanların yanına qoydular. Dava məşqini öyrəndi. Ox atmaq, qılınc vurmaq, niza oynatmaq, qalxan götürməyi bildi. Sonra alimlərlə durdu, oturdu. Ağıl-kamal götürdü.

Bunlar burada qalsınlar, sənə İran padşahından xəbər verim.

İranda xalqla yaxşı rəftar etməyən, padşahlarla düz dolanmayan, torpaqlar basıb xərac alan bir padşah var idi. İran padşahının cahi-cəlalı, çoxlu qoşunu var idi. Günlərin bir günü İran padşahı qoşun göndərib Rum padşahından xərac istədi. Rum padşahı gördü İran padşahının bu çoxlu qoşununun öhdəsindən gələ bilməyəcək. Ələcsiz qalıb qorxdu. Davasız, dalaşsız ona xərac verdi.

Bundan bir il keçdi. Yəni İran padşahı Ruma qoşun göndə-

rib xərac istədi. Rum padşahı ona bu dəfə də xərac verdi. Bir il də keçdi, yenə də İran padşahı qoşun göndərüb Rumdan xərac istədi. Bu dəfə İsgəndər atasının yanına gəlib dedi:

– Mehriban ata, ildən-ilə İran padşahına xərac verirənsən?

Padşah dedi:

– Əziz oğlum, onun qoşunu çoxdur, qabağında dura bilmərik. Qorxumdan bac-xərac verirəm.

İsgəndər dedi:

– İzin ver, qoşun çəkək, onlarla dava eyləyək. Bac-xərac verməyək.

Padşah oğlu İsgəndərin sözüə razı olmadı. Üçüncü dəfə də İran padşahına qızıl xərac verdi.

Bundan xeyli bir müddət keçdi. Rum padşahı öldü. İsgəndər atasına yaxşı əhsan verdi. Apardı basdırdı. Sonra atasının yerinə taxta çıxdı. Rumda padşah oldu.

O tərəfdən İran padşahı yenə Ruma, İsgəndərin üstünə elçi göndərüb bac-xərac istədi. İsgəndər bac-xərac vermədi. Elçiləri yanına çağırırdı dedi:

– Gedin, İran padşahına söyləyin ki, o da padşahdır, mən də padşaham. Onun da taxt-tacı var, mənim də taxt-tacım var. Hələ mənim taxt-tacımdan başqa kəskin qılıncım da var. Düzdür, atam ona xərac verirdi. Mən atamın hörmətini saxlayıram. Ancaq o öldü, getdi, bac-xərac da getdi. İndi taxta mən əyləmişəm. Rum padşahı İsgəndər Zülqərneyn İran padşahına bac-xərac verməyəcək.

Elçilər baş endirib İsgəndərin bərgahından çıxdılar. Öz padşahlarının yanına gəldilər, dedilər.

– Padşah sağ olsun, Rum padşahı İsgəndər Zülqərneyn bac-xərac vermədi. Dedi: “O da padşahdır, mən də padşaham. Onun da taxt-tacı var, mənim də taxt-tacım var. Hələ mənim taxt-tacımdan başqa kəskin qılıncım da var”.

İran padşahı bundan bərk qəzəbləndi. Vəziri, vəkili, qoşun böyüklərini hüzuruna çağırırdı. İsgəndər Zülqərneynin İrana

xərac verməməsini onlara söylədi. Vəzirin, vəkilin, qoşun böyüklərinin bu barədə tədbirlərini soruşdu. Qoşun böyükləri qoşun çəkib İsgəndər ilə dava eləməyi məsləhət gördülər. Vəkil də bu fikirdə olduğunu söylədi. Ancaq vəzir buna razı olmadı. Dedi:

– Padşah sağ olsun, münəccimləri çağırırdır, görək onlar bu barədə nə söyləyirlər. Sonra yenə hökm sizindir.

Padşah hökm eylədi, münəccimləri hüzuruna çağırırdı. Münəccimlər gəldilər. Padşah bu işdə münəccimlərin fikrini soruşdu. Münəccimlərin cəməsi bu barədə padşaha bir söz söyləyə bilmədilər. Heç biri bir məsləhət söyləyib, bir tədbir tökə bilmədi.

Padşah yenə də üzünü vəzirə tutub dedi:

– Vəzir, söylə görüm, daha bir yerdə münəccim qalmayıbmı?

Vəzir dedi:

– Padşah sağ olsun, o ətrafda olan münəccimləri hüzurunuza çağırırdım. Buralarda münəccim qalmayıb. Ancaq uzaq bir şəhərdə bir qoca münəccim var. Bircə hüzurunuza o gəlməyibdir.

Padşah adam göndərüb qoca münəccimi yanına gətirdi. Bu barədə onun nə fikirdə olduğunu xəbər aldı. Qoca münəccim dedi:

– Padşah sağ olsun, mən eşitmişəm ki, Rum torpağından bir padşah çıxacaq, tamam dünyanı tutacaq. İrani də fəth eyləyəcək. Bəlkə, bu haman padşahdır. Məndən olsa, İsgəndər Zülqərneyn ilə dava eyləməzsən. Baxıram, bu dava səfəri yaxşı görünür. Gəl sən Rum padşahından xərac almaqdan əl çək.

Padşahın bundan acığı tutdu. Hökm eylədi, qoşun böyükləri qoşunu hazır eylədilər. Padşah özü bir at mimib qoşunun içinə gəldi. Atlarını sürüb gətdilər. Rum torpağına çatdılar. İsgəndər Zülqərneyn bundan xəbər tutdu. O da qoşun götürüb İran padşahının qabağına çıxdı. İki qoşun üz-üzə səf çəkдилər. Meydan sulandı. Birinci gün hər iki tərəfdən meydana pəhləvanlar gəldi. Dava eylədilər. Vuruşdular, hünər göstərdilər. İkinci gün yenə ortaya igidlər, hünərvərlər çıxdılar. Tutaşdılar, güləşdilər. Bir-bi-

rilərinə yönəldilər. İgidliklər eylədilər. Axşam oldu, hər iki qoşun öz yerinə qayıtdı. Sabahın açılmasını gözlədi.

Bunlar burada qalsınlar, sənə İran padşahının pəhləvan əyyarından¹⁰ danışım.

İran padşahının bir pəhləvan əyyarı var idi. Bu pəhləvan əyyarın atası da İran padşahının pəhləvanı olub. Qoca vaxtında bir dəfə bir iş üstündə padşahın ona qəzəbi keçmişdi. Qoca pəhləvanı günahsız yerə öldürmüşdü. O vaxtdan bu vaxta oğlu atasının qanını almaq istəyirdi. Fərsət tapa bilmirdi. Pəhləvan ayağa qalxdı. Bir tərəfdən xəlvətcə İsgəndər Zülqərneyn padşahın yanına gəlib dedi:

– İsgəndər Zülqərneyn padşah, sabah sən meydana çıx. İran padşahını davaya çağır. O sənə meydanına gələr. Padşah meydana gələndə mənə də özünü aparar. O sənə davaya başlaya-başlaya davanın şirin yerində mən onun gözünü oğurlayar, dal tərəfdən qılıncla padşahı vuraram. Sən bunun əvəzində mənə yüz qızıl verməyi vəd eylə.

İsgəndər padşah pəhləvana yüz qızıl verməyi vəd eylədi. Pəhləvan əyyar çıxdı getdi.

Sabah açıldı. İsgəndər Zülqərneyn bir yaxşı at minib meydana çıxdı. Üzünü İran padşahına tutub dedi:

– Ay padşah, ağıllı, qoşun qədri bilən padşahlar nəhaq yerə qoşununu qırdırmaz. Özünü davaya çıxar. Sən o qoşunun padşahısan, mən bu qoşunun. Meydana gəl. Dava eyləyək. Hər kim öldü, onun qoşunu sağ qalana tabe olsun.

İran padşahı İsgəndər Zülqərneynin sözündən acıqlandı. Atını sürüb meydana gəldi. Pəhləvan əyyar da onunla gəlmişdi. İsgəndər Zülqərneyn ilə İran padşahı davaya başladılar. Onlar qılınca, qalxan götürüb xeyli vuruşdular. Davanın qızğın yerində pəhləvan əyyar geri tərəfdə İran padşahına bir qılınca vurdu. Padşah

ölümcül yaralandı. Atdan yerə yıxıldı. İsgəndər sıyrımaqlınc onun başının üstünü aldı. İran padşahı İsgəndəri başının üstündə görüb dedi:

– Ay İsgəndər Zülqərneyn! Sən mənə qalib gəldin. Mənim qoşunum sənə tabe olacaq. Torpağım, padşahlığım sənə əlinə keçəcək. Mən ölürəm, ancaq sənə üç vəsiyyətim var. Onları yerinə yetir:

Birinci: mən sənə dava eyləyəndə geri tərəfdən mənə nəmərdliklə vurdular. Məni vuran kimdirsə, onu tapıb öldürt.

İkinci: mənə basdırandan sonra üç gün təkcə gəl, mənim qəbrimi pus.

Üçüncü: mənim nəslimdən bac-xərac alma.

İran padşahı vəsiyyətini eyləyib öldü.

İsgəndər Zülqərneyn padşah İran padşahını vuran pəhləvan əyyarını yanına çağırtdı. İran padşahını intiqam almaq üçün vuruşduğunu bilib əzəl ona vəd elədiyi yüz qızıl verdi. Sonra hökm eylədi, onu öldürtdü.

İran padşahının qoşunu İsgəndərə tabe oldu. İsgəndər Zülqərneyn İran taxtına yiyələndi. İranlılardan xərac almamağa and içdi.

İsgəndər Zülqərneyn padşah İran padşahını dəfn eylətdi. Birinci gecə padşahın vəsiyyətinə görə getdi, onun qəbrinin üstündə pusdu. Gözlədi. Gecədən xeyli keçmiş bir ağ atı gəldi. Atdan düşdü, padşahın qəbrini eşmək istədi. Bu vaxt İsgəndər Zülqərneyn pusduğu yerdən sıçrayıb çıxdı. Qılınca çəkdi. Vurdu, o adamı öldürdü. Əlini atıb ağ atı tutdu. Ağ at dilə gəlib dedi:

– Tükümdən götür, mənə burax, gedim. Nə vaxt lazım olsam, tükümü tut, yanında hazır olaram.

İsgəndər Zülqərneyn ağ atın tükündən götürdü. Onun yüyənini yəhərin qaşına keçirib buraxdı. Sonra qılınca vurub öldürdü. Adamın meyitini götürdü, apardı bir xəlvət yerdə basdırdı, çıxdı getdi. Sabah gecə yenə gəldi, qəbiristanlıqda padşah

¹⁰ Hiyəgər

hın qəbrini pusmağa başladı. Gözlədi, gecədən xeyli keçmiş bir göy atlı gəldi. Gök atlı atdan düşdü, padşahın qəbrini eşmək istədi. Bu zaman İsgəndər Zülqərneyn gizləndiyi yerdən çıxıb qılıncını çəkdi, o adamı öldürdü. Əlini atıb göy atın yüyənindən tutdu. Gök at dilə gəlib dedi:

– Tükümdən kəs götür, məni burax, gedim. Nə vaxt gərəyin olsam, tükümü tut, yanında hazır olaram.

İsgəndər Zülqərneyn göy atın tükündən kəsdi götürdü. Yüyənini yəhərin qaşına keçirib buraxdı. Sonra öldürdüyü adamın meyitini götürüb apardı, bir tərəfdə gizlətdi. Çıxdı getdi.

Sabah gəcə yenə padşahın qəbrinin üstünə gəldi. Bir yanda dayanıb pusdu. Gözlədi. Gecədən xeyli keçmiş bir kəhər atlı gəldi. Kəhər atlı düşdü, padşahın qəbrini eşmək istədi. Bu zaman İsgəndər Zülqərneyn gizləndiyi yerdən çıxdı. Qılıncını çəkdi, vurdu o adamı da öldürdü. Sonra əlini uzadıb kəhər atın yüyənindən tutdu. Kəhər at dilə gəlib dedi:

– Tükümdən kəs götür, məni burax, nə vaxt gərək olsam, tükümü tutarsan, gələrəm.

İsgəndər kəhər atın da tükündən kəsib götürdü, özünü buraxdı. Öldürdüyü adamın da meyitini götürdü, apardı bir tərəfdə basdırdı. Getdi.

İsgəndər Zülqərneyn burada qalsın, sizə bir padşahdan danışım.

Bu torpaqda bir padşah var idi. Bu padşahın bir “günə çıxma, mən çıxacağam, aya doğma, mən doğacağam”, deyən gözəl qızı var idi. Padşah qızının yeddi mərtəbəli bir imarəti var idi. Günlərin bir günü padşah qızı car çəkirdi ki, hansı igid atını mənim imarətimin yeddinci mərtəbəsinə sıçrada bilsə, mən ona gedəcəyəm.

Bu xəbər hər tərəfə yayıldı. Özünə, atına güvənən igidlər gəldilər. Atlarını minib padşah qızının imarətinə sıçradılar. Heç birinin atı padşah qızının imarətinin yeddinci mərtəbəsinə sıçraya

bilmədi. Məyus qayıdıb getdilər. İsgəndər Zülqərneyn padşah bundan xəbər tutdu. Padşah qızının sevdasına doldu. Fikrə getdi. Birdən atlar yadına düşdü.

Ağ atın tükünü tutdu. Ağ at hazır oldu. İsgəndər Zülqərneyn ağ ata mindi. Sürdü, padşah qızının imarətinin yanına getdi. İsgəndər ağ ata bir qamçı çəkdi. Ağ at padşah qızının imarətinin üçüncü mərtəbəsinə sıçradı.

Padşah qızı dedi:

– Mərci udmədin. Mən əhd eyləmişəm, kimin atı imarətimin yeddinci mərtəbəsinə sıçrasa, ona ərə gedəcəyəm.

İsgəndər Zülqərneyn bundan bikiş oldu. Geri qayıtdı. Bunun üstündən bir neçə gün keçdi. İsgəndər öz-özünə dedi: “Gəl, göy atı da sına!”

İsgəndər Zülqərneyn göy atın tükünü tutdu. Gök at hazır oldu. İsgəndər göy atı mindi, padşah qızının imarətinin yanına sürdü. Bir qamçı çəkdi. Gök at sıçradı, padşah qızının imarətinin beşinci mərtəbəsinə düşdü. Padşah qızı dedi:

– Mərci uda bilmədin. Mən demişdim, kimin atı imarətimin yeddinci mərtəbəsinə sıçrasa, ona ərə gedəcəyəm.

İsgəndər Zülqərneyn bikiş halda geri qayıtdı. Bunun üstündən bir neçə gün keçdi. İsgəndər kəhər atın tükünü tutdu. Kəhər at hazır oldu. Atılıb kəhərə aşırıldı. Kəhər atı sürüb padşah qızının imarətinin yanına gəldi. Kəhər ata bir qamçı çəkdi. At ələyini yığışdırıb qızılquş kimi sıçradı, padşah qızının imarətinin yeddinci mərtəbəsinə düşdü.

Padşah qızı bunu gördü. Dedi:

– Mərci apardın. Mən sənəyəm. Ancaq get atamdan istə, al. İsgəndər padşahın yanına gəldi. Qızı istədi. Padşah dedi:
– Bir dağda, tilsimdə bir tac var. Get o taci gətir, qızımı sənə verim.

İsgəndər hünərini, igidliyini sınamaq üçün padşahın sözüne

razı oldu. Ordan çıxdı, gəldi ağ atın tükünü tutdu. Ağ at hazır oldu. İsgəndər əhvalatı ağ ata söylədi. Ağ at dedi:

– Məni min, sür, bir dağa yetişərik. O dağ elə sıldırım daşlıq, qayalıqdır ki, mən ona çıxma bilmərəm. Mən dağın ətəyində durram. Sən kəmənd atıb qayalığın birinci pilləsinə çıxarsan. Orada bir quş yatıb, o quşun qanadının üstünə minərsən, quş səni dağın başına çıxardar. Dağın başında bir qalaça var. Qalaçada bir div yatır. Div qırx günün yuxusuna gedib. Haman tac divin başındadır. Əlini atar, divin başından tacı götürər, qalaçadan çıxarsan. Sən çıxanda div yuxudan oyanar. Dalınca gələr, sənə yetişmə bilməz. Olmaya, bilməyə, qanrılıb geri baxasan. O saat daş olarsan. Gələr məni minər, qayıdarsan.

İsgəndər Zülqərneyn ağ atı mindi. Sürdü, gəlib dağa yetişdi. Dağın ətəyində atdan düşdü. Atı orada qoydu. Kəmənd atdı, sıldırım qayalığın birinci qatına çıxdı. Orada bir quş gördü. Atıldı, qanadının üstünə mindi. Quş onu qaldırdı, dağın başına qoydu. Dağın başında bir qalaça gördü. Qalaçaya girdi. İçəridə yatmış bir div gördü. Divin başında tacı gördü. Əlini atdı, tacı götürdü, çıxdı. O, qalaçadan çıxanda div oyandı. Dalınca düşdü. İsgəndərə yetişmə bilmədi. İsgəndər geri yanına baxmayıb qayadan endi, ağ atın yanına gəldi. Sıçradı, ağ ata mindi. Sürdü, gəldi, tacı padşaha verdi. Padşah dedi:

– Bunu yaxşı gətirdin, indi də bir səfərə göndərəcəyəm. Onu eləsən, qızım sənindir. Get, dərya ilxısını mənə gətir.

İsgəndər Zülqərneyn oradan çıxdı, gəldi göy atın tükünü tutdu. Göy at hazır oldu. İsgəndər ona əhvalatı söylədi. Göy at dedi:

– Məni minər, dəryanın kənarına gedərsən. Orada düşər, gözləyərsən. Mən dəryaya girəcəyəm, ilxını çıxardacağam. İlxıda bir madyan var, sıçrayar, o madyanı minərsən. Madyan göyə qalxar, qorxmazsan. Özünü suya vurur qorxmazsan, dizinə qədər suya batarsan, yenə qorxma. Madyan sənə diksinib qorxmadığın

görüb dəryadan çıxar. Ondan sonrasa sən bir yandan, mən də o yandan naxırı döşləyər, apararıq.

İsgəndər Zülqərneyn göy atı mindi, dəryanın qırağına gəldi. Gözlədi. Göy at özünü dəryaya vurdu. Bir azdan dərya ilxısını çıxartdı. İsgəndər ilxının içində göy atın nişan verdiyi madyanı gördü. Atıldı, onun belinə mindi. Madyan göyə sıçradı. Yerə düşdü. Atıldı, oynadı. Axırda özünü suya vurdu. İsgəndər dizinə qədər suya batdı. Qorxmadı. Onun üstündə bərk durdu. Madyan İsgəndərin qorxmadığını görüb sudan çıxdı. İsgəndər bir yandan, göy at bir yandan ilxını döşləyib gətirdilər. İsgəndər ilxını bir xalxala doldurub padşahın yanına gətirdi. Atları gətirdiyini söylədi.

Padşah dedi:

– Buradan da yaxşı qayıtdın. İndi axırıncı bir səfərə göndərəcəyəm. Oradan da dediyimi gətirib gəlsən, qızım sənindir. Gedib pərilər qızının bağından tutu quşunu gətirsən, qızımı sənə verərəm.

İsgəndər bu dəfə padşah qızının yanına gəldi. Əhvalatı ona nağıl etdi. Padşah qızı dedi:

– Bu səfərə ikimiz də bərabər gedəcəyik. Ağ at ilə göy atı hazır etlə, minək, gedək.

İsgəndər ağ at ilə göy atın tükünü tutdu. Ağ at ilə göy at hazır oldu. İsgəndər göy atı, qız da ağ atı mindi. Sürdülər, gəldilər pərilər padşahının bağının qırx günlüyünə yetişdilər. İsgəndər dedi:

– Sən burada qal, gözlə, ağ atın iki gündə getdiyi yolu göy at bir gündə gedir. Qırx gün gözlə, gəldim, gəldim, gəlmədim yaqın bil ki, başımda bir şey var. Çıx atanın evinə get.

Qız ağ at ilə orada qaldı. İsgəndər göy atı minib getdi. Gəldi bir yerə yetişdi ki, orada göy at ayağını saxladı. Dedi, mən buradan o yana gedə bilmərəm. Durub səni gözləyirəm. Gedər pərilər bağına girərsən. Bir ağaca rast gələrsən. O ağac sərv ağacıdır. Sərv ağacının başında tutu quşu durub. Sərv ağacının altında bir hovuz var. Düşər, hovuzda çimərsən. Tutu enər, hovuzda qonar. Onda əlini atar, tutunu tutarsan.

Isgəndər göy atdan düşdü, getdi pərilər bağına girdi. Sərv ağacının başında tutunu gördü. Ağacın aşağısında hovuz gözüna sataşdı. Soyundu, hovuzda girdi. Hovuzda bir qızıl ilan var idi. Qızıl ilan atıldı, Isgəndərin boynuna sarıldı. Isgəndər əlini uzatdı, ilanı boynundan götürdü, kənarə atdı. Ancaq ilandan həm Isgəndər, həm də onlardan bir az aralı duran göy at diksindi. Bu diksinməklə Isgəndər də, göy at da daş oldular.

Bunlar burada qalsınlar, sənə padşah qızından xəbər verim.

Padşah qızı qırx gün gözlədi. Isgəndər qayıtmadı. Padşah qızı Isgəndərin qayıtmamasını ağ ata danışdı. Ağ at dedi:

– Mən heç nə eləyə bilmərəm. Gərək kəhər at gəlsin. O, bəlkə, sənə kömək eləyə bilər.

Isgəndər gedəndə kəhər atın tükündən qıza vermişdi. Qız kəhər atın tükünü tutdu. Kəhər at hazır oldu. Kəhər at dilə gəlib dedi:

– Ay padşah qızı, Isgəndər atı ilə bərabər daş olub. Tilsimə düşüblər. O tilsimin, sındırılmasını bağın o yanında mağarada bir div qarısı var, ancaq o bilər. Məni min, sür gedək, div qarısından tilsimin sındırılmasını öyrən.

Padşah qızı sıçradı, kəhər ata mindi. Kəhər at quş kimi qanad açdı. Qızı gətirdi div qarısına yetirdi. Padşah qızı atdan düşdü. Div qarısının qapısında durub boynunu burdu, ağladı. Div qarısı mağaradan eşiyə çıxdı. Qızın niyə ağladığını soruşdu. Qız əhvalatı div qarısına nağıl söylədi. Div qarısı dedi:

– Gedərsən sərv ağacının dibindəki hovuzda çimərsən. Ancaq ehtiyatlı ol. Hovuzda bir qızıl ilan var. Qızıl ilan sıçrayar, boynuna dolanar. Diksini bə qorxmazsan. İlan özü açılar, boynundan düşər. O zaman sən cəld tərpanib ilanın quyruğundan tutarsan. Bir dəfə Isgəndərə vurarsan adam olar, bir dəfə də atına vurarsan, o da cana gələr.

Padşah qızı sərv ağacının dibinə gəldi. soyundu. Hovuzda girdi. Hovuzdakı qızıl ilan atıldı, onun boynuna dolandı. Padşah qızı bundan diksinib qorxmadı. İlan bunu görüb qızın boynundan

sürüldü. Qız əlini atıb ilanın quyruğundan tutdu. Bir dəfə daş olmuş Isgəndərə, bir dəfə də onun atına vurdu. Hər ikisi cana gəldilər. Sonra qız bir də hovuzda girdi. Tutu quşu sərv ağacının başından qıza baxırdı. Qızı elə gözəl görüb uçdu, onu başına qondu. Qız əlini atıb tutu quşunu tutdu, hovuzdan çıxdı. Isgəndərin yanına gəldi. Yenə Isgəndər göy ata, qız da ağ ata mindi. Sürüb gəldilər, qızın atasının torpağına yetişdilər. Isgəndər tutu quşunu aparıb padşahın yanına getdi. Tutunu gətirdiyini söylədi.

Padşah Isgəndərdə bu bacarığı, bu igidliyi və hünəri görüb taxtdan düşdü. Onu yerində padşah eylədi. Qızını da Isgəndərə verdi. Əlavə ona dedi:

– Isgəndər Zülqərneyn, mən sənə hünərini, dilavərliyini eşitmişdim, ancaq görməmişdim. İndi onları öz gözümə gördüm. Sənə ona görə tacı gətirməyə göndərdim ki, bu tac hansı padşahda olsa, onun padşahlığı uzun olar. Hər deyəndə o padşahı yıxan olmaz. Tacı xəzinəyə qoydur, yaxşı saxla. İlxını ona görə gətirdim ki, dərya atlarının ixtiyarı sənə olsun. İlxıdakı madyanı and ver, burax. Nə zaman dərya atları sənə gərək olsa, dərya kənarına gedər, madyanı səsləyərsən, ilxı da başında gələr. İstədiyini atı tutar, minərsən. Tutu quşunu ona görə gətirdim ki, o quş vəfali quşdur. Qəfəsə qoydur. Bargahımın qapısından qəfəsi asdır. Yad adam qapıdan içəri girmək istəsə, çıxırar, sənə xəbər eyləyər.

Isgəndər Zülqərneyn padşahın tədbirlərini bəyəndi. Tacı götürdü, xəzinəyə qoydurdu. Dərya madyanına and verib buraxdırdı. Tutu quşunu ona görə gətirdim ki, o quş vəfali quşdur. Qəfəsə qoydurub bargahın qapısında qəfəsi yuxarıdan asdırdı. Beləliklə, Isgəndər Zülqərneyn o padşahın da taxt-tacına sahibləndi. Padşahlıq eyləməyə başladı.

Toplayan: Hümət Əlizadə

Mənbə: Nizami. 4 kitabda. - Bakı,

1941. - Kitab 3. - s. 204-214.

İsgəndər Zülqərneyn

Biri vardı, biri yoxuydu, bir padşah vardı. Bu padşah nə qədər arvad alırdısa, övladı olmurdu ki, olmurdu. Padşah bütün rəmlçiləri,¹¹ dərvişləri, həkimləri çağırmışdı ki, ona əlac eləsinlər. Heç biri bir əlac eləyə bilməmişdi. Padşah xifbətindən heyva kimi sapsarı saralmışdı.

Bir gün yatmışdı, aləmi-röyada gördü ki, bir pirani qoca kişi başının üstündə dayanıb deyir:

– Ey padşah, sən kimi alsan, övladın olmayacaq, birca İsfahan padşahının qızını alsan, ondan sənin bir övladın olacaq.

Padşah yuxudan ayılan kimi vəzir-vəkili, ayan-əşrafı başına yığıb, yuxusunu onlara söylədi, tədbir istədi. Vəzir dedi:

– Padşah sağ olsun, burda elə bir çətin iş yoxdu. Elçi göndərək, gedib qızı istəsinnər.

Padşah dedi:

– Birdən qızı vermədilər, onda?

Vəzir dedi:

– Padşahım, sənin adın-sanın yeddi iqlimə məlumdu, adını eşidəndə padşahlar yata bilmirlər, kimin cürəti çatar ki, sənin qabağına çıxsa bilsin? Verməz, onun torpağını at torbasında daşdıb dəryaya tökərik.

Bəli, vəzirin tədbirini hamı bəyəndi. Həmin gün vəzir kəcavəni¹² bəzədib öz adamlarıynan İsfahana yola düşdü. Az gedib, çox gedib çatdılar həməən şəhərə. Ədəb-ərkənnan padşahın elçi daşının üstündə kəcavəni qoydular yerə. Padşahın adamları tez gedib xəbər apardı ki, hansı padşahınsa adamları elçi daşının

¹¹ Falabaxan

¹² Keçmişdə Şərqdə: səfərə çıxan adlı-sanlı adamlar üçün minik heyvanlarının, adətən, dəvənin üstündə düzəldilən örtülü yer

üstündə oturublar. Padşah əmr elədi ki, gedin onları gətirin içəri. Gedib elçiləri gətirdilər padşahın hüzuruna. Elçilər əhvalatı tamam başdan-başa danışdı, padşahın qızını istədilər.

Qızın atası dedi:

– Doğrudur, qızım mənim sözümlənə çıxmaz. Mən kimə versəm, o gedər, amma qızımın üç şərti var. Gərək sizin padşah o şərtləri yerinə yetirə, sonra razılıq verək.

Padşah əmr elədi, qızı gətirdilər, əhvalatı atası qızına söylədi, dedi:

– Qızım, indi sənin fikrin nədi?

Qız dedi:

– Mehriban ata, sən məni ilana da versən, razı olaram, amma icazə versən, onlara üç şərtim var, ondan sonra tamam razılıq verərəm.

Elçi gələn vəzir dedi:

– Qızım, şərtlərini de, görək nədi?

Qız dedi:

– Birinci şərtim odu ki, gərək onunla at minib, ox atam, ikinci şərtim odu ki, qılınc vurub güləşəm, üçüncü şərtim də budu ki, gərək padşah mənim suallarına cavab verə.

Elçilər razı olub qızın sözlərini gedib öz padşahlarına söylədilər. Padşah bu xəbəri eşidən kimi cin vurdu beyninə ki, Allahın işinə bax, bir qız mənə meydan oxuyur, mən qızın ayağına gedib onunla güləşəm, nə deyərlər? Yaxşısı budu ki, qoşun çəkim, dava eləyim. Vəzir dedi:

– Şahım, dava eləyib qoşunu qırdırmağın nə xeyri var, əvvəlcə gəl qızın təklifini yerinə yetirək, işdi bu baş tutmasa, onda dava eləyərək.

Padşah dedi:

– Axı, ay vəzir, mənə yaraşmaz ki, durub gedəm qızın ayağına.

Vəzir dedi:

– Şahın, gəl sən təgyiri-libas ol, get, de ki, mənə padşah göndərdi ki, əvvəlcə mənən at minib ox atsın. Əgər mənə ödə bilsə, sonra padşah özü gələr.

Bu tədbir padşahın ağına batdı. Həməm gün təgyiri-libas olub bir dəstə adamnan düşdü yola, gəlib çıxdı İsfahana. Qıza xəbər göndərdi ki, gəlsin. Bəli, qız hazırlaşdı altdan geyinib, üstədən qıfıllandı, əlinə ox, qalxan alıb, belinə qılınc bağladı. Bir dəstə adamla gəldi padşahın yanına, dedi:

– Mənə istəyən sənənmə?

Padşah dedi:

– Yox, bacı, mənə padşah əvvəlcə göndərdi ki, görsün sənənin mənə gücün çatırmı? Əgər mənə gücün çatsa, ondan sonra padşah özü gələcək. Yoxsa hər xırda-xuruş işlərdən ötəri padşah bu-
ra gəlməz. Qız istədi geri qayıtsın, fikirləşdi ki, camaat nə bilir əhvalat nə yerdədi, hamı deyəcək, yaqın, qız qorxdu. Bir də cıdır düzünə, meydana o qədər adam yığılmışdı ki, iynə atsaydın, yerə düşməzdə. Hamı bilirdi ki, qızla onu istəyən padşah at sürəcək. Bəli, hər ikisi atlanıb at çapdılar, bir-birindən qabağa keçə bilmədilər. Atın üstündə üzüyün içindən ox keçirdilər. Sonra başladılar bir-birinə qılınc vurmağa, gördülər qılıncdan da bir şey çıxmadı, əl atdılar qurşax tutdular, dizləriynən yeri kotan kimi eşdilər. Çox çətinliklə padşah qızın kəməmindən yapışdı vurdu yerə. Padşah dedi:

– İndi sözün nədi?

Qız dedi:

– Sözüm yoxdu, amma de görüm, sən kimsən?

Padşah açıb əhvalatı söylədi.

Qız dedi:

– Onda üçüncü şərtimi də yerinə yetirsən, razılıq verərəm.

Padşah dedi:

– Nədi şərtin?

Qız dedi:

– Dünyada ən gözəl nədi?

Padşah dedi:

– Ən gözəl könül sevəndi.

Bu söz qızın xoşuna gəldi. Qız razılıq verdi. Bəli, əhvalat qızın atasına məlum oldu. Ədəb-ərkənnən yeddi gün, yeddi gecə toy eləyib qızı verdilər padşaha. Padşah qızı alandan doqquz ay, doqquz gün sonra bir qəşəng oğlu oldu. O saat tayaçılar tutuldu, gecə-gündüz bu uşağa baxıb böyütdülər. Uşağın adını İsgəndər qoymuşdular. İsgəndərin uşaxlıqdan birçə eybi vardı. Təpəsinin ortasından bir buynuz çıxmışdı. Başına uzun bir şiş papax qoyardı ki, buynuzu görükməsin. Bəli, dayələr İsgəndəri böyüdüb boya-başə çatdırdılar. İsgəndər bütün elmlərin sirlərini tamam-kamal öyrənib açarın qoymuşdu cibinə. İş belə gətirdi ki, İsgəndərin atası öldü. Gətirib oğlunu yerində padşah qoymax istədilər. Padşahın paxıl vəzirlərindən biri dedi:

– Bizim dədə-baba qaydamız var, görək quş uçurdax, kimin başına qonsa, onu da padşah seçək. Elə də elədilər. Quşu uçurdular. Quş düz gedib qondu İsgəndərin başına. Gətirib atasının yerində onu padşah qoydular. İsgəndər elə bir padşah oldu ki, adı-sanı hər yerə yayıldı. İsgəndər yetmiş yeddi ölkədən bəci-xərac alırdı. Bütün padşahlar onun adını eşidəndə tir-tir titrəyirdilər. İsgəndərin şəhərində hər həftə bir dəllək ölürdü. Heç kim bu sirdən baş çıxara bilmirdi. Demə, İsgəndər hər dəfə bir dəllək çağırıb başını qırxdırandan sonra öldürdüürmüş. Şəhərdə dəllək qalmamışdı, hamısını öldürüb quyuya atdirmışdı. Padşah bir gün yenə vəzirini yanına çağırıb dedi:

– Vəzir, başımı tük basıb, bir dəllək tap, gəlib qırxsın.

Vəzir dedi:

– Qibleyi-alam sağ olsun, şəhərdə dəllək qoyubsan ki, çağırım?

Padşah dedi:

– Bilmirəm, hardan olur-olsun, tap gətir.

Vəzir ələcsiz qalıb, getdi kənddən bir çoban dəllək tapdı.

Dəlləyi fikir götürdü. Bilirdi ki, ora gedən dəlləklərin heç biri geri qayıtmır. Amma səbəbini bilmirdi. Dəlləyin varı-yoxu birca qoca anası vardı. Anasıynan halallaşmış gəldi padşahın yanına, əli əsə-əsə onun başını qırıxdı və başının ortasında olan şiş buy-nuzu gördü. Dəllək elə ki, padşahın başını qırıxıb qurtardı, gördü ki, onu da öldürmək istəyirlər. Padşaha yalvardı ki, qoca anama yazığınız gəlsin, məni ona bağışlayın.

Isgəndər dedi:

– Əgər bu sirri saxlayıb heç kimə deməsən, səni öldürmə-rəm, işdi, bir adam bu sirri bilsə, o günü sənin başını hədəninədən ayıracam.

Oğlan and-aman eləyəndən sonra onu buraxdılar. Dəllək beş həftə bu sirri içəri verib uddu. Fikir onu sapsarı saraltmışdı, gün-gündən əriyib çöpə dönmüşdü. Anası nə qədər yalvarırdı ki, oğul, axı sənin dərdin nədi belə saralıb-solursan, de, bəlkə, əlac elədim.

Oğlu dedi:

– Ana, bu sirri heç kimə deyə bilmərəm.

Anası çox yalvardı, yaxardı, yenə demədi. Axırda dəllək gördü sirr qamını deşir. Gedib meşədə bir yumuşaq yerdə torpağı eşib bir çuxur qazdı, ağzını çuxura tutub üç dəfə yavaşcadan dedi: “Isgəndərin buynuzu var, buynuzu”. Sonra çalanı yenə torpağın doldurdu. Aradan bir neçə ay keçdi, hamən çaladan çoxlu qarğı çıxdı. Vaxt oldu ki, bir çoban gəlib burdan keçəndə hamən çalada bitən qarğılardan kəsib tütək qayırdı, başladı çalmağa. Hansı havanı çaldısa elə tütəkdən səs gəldi ki, İskəndərin buynuzu var, buynuzu. Çoban qaldı məəttəl ki, bu nə sirdi. Günlərin birində Isgəndərə xəbər gətirdilər ki, hər yərə yayılıb ki, Isgəndərin buynuzu var, buynuzu. İş o yərə çatıb ki, çobanların tütəyi də bu havanı çalırlar. Isgəndər bu sözləri eşidən kimi cin atına minib əmr elədi dəlləyi əli-qolu bağlı gətirsinlər. Cəlladlar o saat oğlanı tapıb gətirdilər şahın hüzuruna. Şah dedi:

– Necə olub sirri hamı bilir?

Dəllək and-aman elədi ki:

– Sirri heç kimə deməmişəm.

Padşah dedi:

– Düzünü de!

Dəllək dedi:

– Padşah sağ olsun, gördüm dərd qamımı yırtır, axırda gedib meşədə bir çala qazdım. Əyilib bu sözləri o çalaya dedim, sonra da üstünü torpaxladım, bundan savayı heç kimə bir söz deməmişəm.

Padşah başa düşdü əhvalat nə yerdədi. O gündən padşahın adı qaldı Isgəndər Zülqərnəyn.

Isgəndər qəzəbindən od tutub yanırdı. Vəzirini çağırıb dedi:

– Vəzir, qoşunu hazırla, uzax bir yərə səfərə çıxacam.

Vəzir xəbər aldı:

– Şahim, xeyir ola, nə səfərdi?

Isgəndər dedi:

– Vəzir, eşitmişəm zülmətdə dirilik suyu var, kim onu içsə ölmür, sağ qalır.

Vəzir Isgəndərin xasiyyətini bilirdi deyən heç nə demədi. Həmin gündən tədbir töküüb hazırlıx gördü. Nə qədər bilici adamlar, dünyagörmüş qocalar vardsa, Isgəndər hamısını yığıb məsləhət-məşvərət elədi, heç biri ora getmək üçün bir yol tapa bilmədi. İskəndər dedi:

– Yaşı ötmüş, dünyagörmüş qocalardan daha kim qalıb bura gəlməmiş?

Dedilər ki, filan yerdə üç yüz yaşında bir qoca var, yerinnən tərponə bilmir, pambığın içində saxlayırlar, birca ona deməmişik.

Isgəndər dedi:

– Vəzir, dur gedək o qocanın yanına.

Isgəndərlə vəzir gedib qocanı tapdılar, əhvalatı ona söylədilər.

Qoca dedi:

– Oğul, zülmət dünyasına iki adamdan savayı heç kim gedib çıxma bilməyib.

Isgəndər dedi:

– Qoca, kimdi onlar?

Qoca dedi:

– Biri Xizr, biri də Axirət zaman.

Isgəndər dedi:

– Qoca, bəs mən necə, gedə biləcəm, ya yox?

Qoca dedi:

– Oğul, gedəcəksən, amma qayıdandan sonra öz qılıncının altında öləcəksən.

Isgəndəri fikir götürdü, amma öz-özünə dedi: "Ölsəm də, qalsam da, gedəcəm".

Isgəndər qocadan zülmətin yolunu soruşdu. Qoca dedi:

– Oğul, ora yeddi il, yeddi ay gecə-gündüz yol gedəcəksən, yolda qayıbaldırlara, ilan-çayana, əjdahalara rast olacaxsan. Gedib bir yerə çıxacaxsan ki, ordan o üzə atlarınız getməyəcək. Düşüb atların nalını sökərsiniz. Sonra gedib bir qarannıx dağa çıxacaxsınız, orda bir bulax var, üzünlə bir ölü balıx götürərsən, o bulağa çatanda ölü balığı atarsan suya, əgər dirilsə, onda bilginən ki, dirilik suyunu tapıbsan.

Isgəndər qocanın yanından çıxıb qoşunuynan, dəm-dəsgahıynan başladı zülmətə getməyə. Az getdilər, çox dayandılar, çox gedib, az dayandılar, gəlib bir cəzirənin¹³ düzünə çıxdılar. Bu cəzirədə o qədər ilan, əjdaha vardı ki, addım atmağa yer yoxuydu. Qoşun başladı bunları qıra-qıra getməyə. Amma bu ilan-çayan qoşunun yarısını öldürdü. Birtəhər ölüm-zülmənnən burdan çıxıb getdilər. Qabaxlarına qalın meşə çıxdı. Elə yenicə atlardan, dəvələrdən düşüb bir az meşədə rahatlanmaq istəyirdilər, bir də gördülər hər tərəfdən şirlər, pələnglər, ayılar, qurdlar-quşlar,

¹³ Ada

bütün vəhşi heyvanlar bunlara hücum elədi. Isgəndər Zülqərneyn gördü ki, burdan tez çıxmasalar, tamam qırılıb qurtaracaxlar. Gecəyənən başladılar getməyə. Bir xeylax gedənnən sonra gəlib bir dağın başına çıxdılar. Nə qədər atları sürdülərsə, heç biri yerdən tərponə bilmədi. Atların ayaxları yerdən qopmurdu, elə bil mıxlamışdılar. O saat qocanın sözü düşdü yadlarına. Atlardan düşüb nallarını sökdülər. Təzədən atlanıb başladılar getməyə. Gedib elə bir yerə çıxdılar ki, hər yer tamam zülmətin içindəydi, göz-gözü görmürdü. Isgəndər birtəhər şamnan iməkləyə-iməkləyə axtarıb bir bulax tapdı, tez balığı suya saldı. O saat balıx dirilib başladı üzməyə. Isgəndər barmağını dişlədi ki, bura zülmət dünyasıdı, bu bulax da zülmət suyudu. Tez ovcunu doldurub doyunca sudan içdi. Sonra qayıtdı ki, bir qabdan-zaddan gətirsin ki, sudan doldurub aparsın. Bir də gələndə nə qədər axtardısı bulağı tapa bilmədi. Təzədən atlanıb başladılar geri qayıtmağa. Elə ki, Isgəndər zülmət dünyasından çıxdı, gördü on beş yaşında oğlan olub, özü də tamam quşların, heyvanların, otların, çiçəklərin, ağacların dilini bilir. Bu işə Isgəndər bir tərəfdən sevinirdi, bir tərəfdən də qəmgin olurdu. Çünki qoca demişdi ki, sən abi-həyat suyunu içsən də, öləcəksən. Isgəndər içdiyi sudan başqa bir bulax da vardı, həmişəlik abi-həyat o bulaxdaydı ki, Isgəndər ondan içə bilməmişdi. Bəli, bunlar elə bir yerə gəlib çıxdılar ki, hər yer daş-kəsək, qaya-qaltan idi. Yaman yorulmuşdular. Isgəndər Zülqərneyn dincəlmək üçün yer axtarırdı. Axırda böyük bir qayanın dibində yatmaq istədi. Baxdılar ki, padşahın üstünə gün düşür, nizələrinin, qılınclarının ucunu yerə sancıb başlarını bir-birinə söykədilər, üstünə tirmə şal atdılar ki, kölgə olsun. Bu səs-səmirə Isgəndər yuxudan ayıldı, gözlərini açıb gördü nizədən, qılıncdan buna çadır qurublar. O saat barmağını dişlədi ki, qoça deyən söz, deyəsən, düz çıxacaq, mənim ölümüm yaxınlaşıb. Elə bu fikirən durub çadırın altından qaçmaq istədi. Birdən göy guruldadı, ildırım çaxdı, gurultuynan göydən bir ifritə endi. Ifritə Isgəndərin

başının üstündəki dağ boyda qayanı itələyib saldı çadırın üstünə, İsgəndər Zülqərneyn qayanın altında qalıb əzik-əzik oldu. Bütün qoşun tökülüb qayanın altından İsgəndəri yarımcan çıxartdılar. İsgəndər bir ah çəkib vəsiyyəət elədi. Vəzir, vəkil, qoşun əhli İsgəndərin meyitini götürüb qayıtdılar öz vətənlərinə. İsgəndər vəsiyyəət eləyəndə demişdi, mən harda olsəm, öz torpağında dəfn eləyərsiniz. İsgəndəri öz vətəninə gətirdilər. Bütün şəhər əhli başdan-ayağa qara geyindi. Çox böyük cahi-cəlalnan İsgəndəri kəcavəyə qoyub aparırdılar. Amma qərübə bir möcüzə oldu.

Ölünün qolunu nə qədər tabutun içinə qoyurdularsa, yenə qolu tabutdan eşiyə çıxırdı, ovcu da açıq qalmışdı. Bu işə hamı məəttəl qalmışdı. Axırda gedib əhvalatı İsgəndərə zülmət dünyasının yolunu görsədən qocaya dedilər.

Qoca dedi:

– Oğlum, gedin onun ovcuna yerdən bir xışma¹⁴ torpax tökün. Onun gözü torpaxdan doymayıbdı.

Bəli, qoca dediyi kimi, gəlib yerdən bir xışma torpax götürdülər.

Torpağı meyitin ovcuna tökən kimi ovuc yumuldu, qol da çəkildi tabutun içinə. Padşahı dəfn eləyəndən sonra qırx gün, qırx gecə ehsan, xeyrat verdilər.

İndi sizə kimnən deyim, İsgəndər Zülqərneynin anasının. İsgəndərin anası oğlunun ölümünə dözə bilmirdi. Hər gün gedib qəbirin üstünə döşənib ağlayırdı. Günlərin birində arvad yenə qəbirin üstünə döşənib ağlayanda yerin altından səs gəldi ki, ey insan, axı sən ağlamaxdan bizi yordun, de görək, hansı İsgəndəri istəyirsən?

Arvad dedi:

– Mən İsgəndər Zülqərneyni istəyirəm.

Bu dəfə İsgəndər cavab verdi:

– Ana, mən elə bilirdim ki, dünyada təkcə mənəm. Amma onu bil ki, burda məndən də aşağıda, yerin yeddi qat təkində o qədər İsgəndərlər yatır ki, heç sayı-hesabı yoxdu. Dur get evinə, ağlamaxdan heç nə çıxmaz.

İsgəndərin anası oğlunun bu sözlərini eşidəndən sonra düz gəldi evlərinə. Burda nağıl tamam oldu, qazan aşıla doldu, toxlar yedi, aclar doydu.

*Mənbə: "Azərbaycan nağılları" V cild,
Bakı -2005, "Şərq-Qərb", s. 136-143*

¹⁴ Ovac dolusu

Adətdir

Raviyani əxbar və tutuyani şəkkər şirin köftər, şah Abbas cənnət məkan, bir qoz bir girdəgan, hindələn-hürdələn, Kür qırağı köndələn, kaklik əli bəndələn, ceyranı vurdum, dayan, sən sənəsen, mən mənəm, qorxma, sənə dəymərəm, hekayəti, ildə və rəm əlli batman kəkötü, banlar xoruz heratı, boyaqçı açdı küpü, boyadı məmləkəti, ay qızlar, ay oğlanlar, gəlin sizə bir hekayə söyləyim:

Günlərin bir günündə, Nizaminin dilindən İran məmləkətində, padşahlardan birisi öz hərəm başçısı ilə hərə bir at minib ova çıxırlar. Az gedirlər, üz gedirlər, dərə-tərə düz gedirlər, bir meşəyə gəlirlər. Meşəni keçib göylüyə çıxırlar. Orda bir dəstə ceyran otlayırmış. Padşah kamarı əlinə alıb ceyrana atmaq istəyir və arvadına öz hünərini göstərmək üçün deyir:

– Bax, indi ceyranın dal ayağını qulağına həmin ox ilə tikəcəyəm.

Ceyranın qulağının ucunu nişanəyə götürüb atır. Ox ceyranın qulağının ucunu zədələyib keçir. Heyvan dal ayağı ilə qulağını qaşmaq istəyir, bu zaman padşah ikinci oxu kamana qoyub ceyranın ayağını nişan alır. Ox ceyranın ayağını deşib, qulağına keçir. Ceyran yıxılır, gedib tuturlar. Padşah deyir: “Arvad, gördün hünərimi?” Arvadı deyir: “Bu, hünər deyil, adətdir, atmısan, atmısan, öyrənmisən!” Arvadın bu sözü padşaha acıq gəlir, onu gözdən salır və hərəmbaşılıqdan çıxardır.

Arvad padşahdan xəbərsiz şəhərin kənarında bir hündür, beş mərtəbə ev tikdirir, ev hazır olandan sonra təzə doğulmuş bir buzov gətirib orada saxlayır. Padşahın arvadı o buzovu hər gün üç dəfə öz boynuna götürüb, aşağı mərtəbədən üst mərtəbəyəcən qaldırır, yenə aşağı endirib yerə qoyarmış, bu qayda ilə buzov gəlib ikiillik bir inək olur.

Bu dəfə arvad öz hünərini padşaha göstərmək istəyir. Padşahı həmin evə çağırtdırır. İnəyi arvad çiynində yuxarı – beşinci mərtəbəyə çıxardıb, yenə aşağı endirir. Padşah soruşur: “Bir inəyi elə bu boydalıqdan qaldırırsan, yoxsa balacalıqdan?” Arvad deyir: “Anadan təzə olmuş vaxtından vərdiş eləmişəm, indi də qalxızıram”.

Padşah gülür və deyir: “Bu ki böyük hünər olmadı. Buna adət deyərlər”.

Arvad deyir: “Nədən bu, adət olur, ceyranın ayağını qulağına tikmək isə adət olmur?!”

Ceyran məsələsi padşahın yadına düşür, arvaddan xəcalət çəkir, yenidən onu hörmətə mindirir və hərəmbaşı edir.

Bu işdən padşah başa düşür ki, hər bir işi öyrənmək ilə bilmək olar.

Toplayan: Əbdülqasım Hüseynov

Mənbə: “Ədəbiyyat qəzeti”. 1940.- 16 avqust.

Öz əlinin qazancı ilə yaşa

Bir padşah var idi və bu padşahın bir oğlu var idi. Padşah xeyli pul xərcləyib oğlunu oxutdurmuşdu. Bir gün şahzadə məktəbi qurtarandan sonra padşah ona dedi:

– Oğul, daha oxuyub qurtarmısan. Mən də artıq qocalmışam. Gəl padşahlığı verim sənə, səhərdən çıx taxta.

Şahzadə atasının bu təklifinə razı olmayıb acığı tutdu və şəhərdən baş götürüb çıxdı. O, gəzə-gəzə gəlib başqa bir şəhərə yetişdi. Küçə ilə keçərkən böyük bir evin pəncərəsində gözəl bir qız gördü və bir könüldən min könülə bu qıza vuruldu. Deməgindən bu qız da bu şəhərin padşahının qızı imiş.

Padşah onu kimə vermək istəmişsə, qız razı olmayıb getməyərək öz evinə çəkilib evi tilsimləmiş və hər kəs bu tilsimi qıra bilsə, ona ərə gedəcəyini bildirib. Ancaq nə qədər pahləvan gəlmişsə də, tilsimi sındıra bilməyib, qızı ala bilməyib.

Bizim şahzadə hər nə cür olur, olsun, bu qızı almaq qərarına gəldi. Lakin oğlan nə qədər düşündü, bir çarə tapa bilmədi. Birdən onun yadına düşdü ki, atası ona: "İşin dara düşəndə qocaların məsləhətinə qulaq as", – demişdi. Oğlan atasının bu sözüə əməl edərək gəzib şəhərdə ən qoca bir kişini tapdı və qocadan tilsimi sındırmağı öyrəndi.

Şahzadə qocanın öyrətdiyi kimi tilsimi sındıraraq qızını götürüb gəldi padşahın sarayına.

Padşah qızı və oğlanı yaxşı-yaxşı qarşılayıb, hər ikisini öpdü. Qız dedi ki, ata, mən oğlana üç sual verəcəyəm. Əgər suallarına cavab verə bilsə, ona gedəcəyəm, verə bilməsə yox. Padşah razı oldu.

Qız oğlana bir zümrüd göndərdi, oğlan zümrüdü yanına bir zəbərəcəd¹⁵ qoydu və geri qayıtdı. İkinci dəfə qız oğlana bir al-

maz göndərdi. Oğlan almazı əzdi və dəsmala büküb geri qayıtdı. Üçüncü dəfə qız oğlana bir brilyant göndərdi. Oğlan bazara gedib ondan da qiymətli bir brilyant alıb, iki dənə yaqutla bərabər qıza göndərdi.

Qız atasına xəbər göndərdi ki, oğlan bütün suallarına cavab verdi. Kəbin kəsildi, toy oldu. Ancaq padşah sakit olmayıb qızın oğlanı çağırırdı və onlardan soruşdu:

– İndi gəlin mənə deyin görüm, sən ona nə sual verdin və o sənə nə cavab verdi?

Qız dedi:

– Mən ona birinci dəfə zümrüd göndərdim, bununla ona bildirmək istəyirdim ki, mən atam-anam üçün zümrüd kimi bahalıyam. O da zümrüdü yanına bir dənə zəbərəcəd qoyub göndərdi ki, mən də atam-anam üçün zəbərəcəd kimi qiymətliyəm. İkinci dəfə mən almaz göndərdim ki, mən almaz kimi bərkəm, sən mənim arzularımı yerinə yetirə bilməzsən. O zaman o da almazı əzib göndərdi ki, əgər sənin arzuların hada qadan çıxsas, o zaman mən arzularımı beləcə əzərəm. Üçüncü dəfə mən bir brilyant göndərdim ki, mən brilyant kimi gözələm. O da bir brilyant qoydu yanına, demək istədi ki, elə mən də gözələm. Üstəlik iki yaqut da qoymuşdu ki, yəni bizim kimi iki gözəldən iki dənə yaqut oğlan dünyaya gəlsə, nə qiymətli olar.

Padşah bunların ağıl və dərrəkəsini görüb yavaşca ayağa durdu və tacı götürüb oğlanın başına qoydu.

Şahzadə bir neçə il padşahlıq edəndən sonra getdi atasının yanına. əhvalatı ona nağıl elədi. Padşah oğlunu öpüb söylədi:

– Mən onu sənə qəsdən dedim ki, sən gedib özünə çörək axtarasan, çünki özü qazanmayıb, ata malına göz dikənlər axırda bədbəxt olurlar.

Toplayan: Tofiq Həsənzadə

Mənbə: Kommunist, - 1940. - 13 dekabr.

¹⁵ Keçmişdə qiymətli daşlardan sayılan, zümrüdə bənzəyən yaşıl rəngli daş

Üç sual

Belə rəvayət edirlər ki, günlərin bir günündə sultan öz oğlunu evləndirmək üçün Ənuşirəvan padşahın yanına elçi göndərir.

Böyük padşah Ənuşirəvan sultanın elçilərini qəbul edir. Onlar nə mətləbə gəldiklərini söylədikdən sonra şah bu məsələyə razı olur. Deyir ki, mən razı, görək qızım da razıdır mı? Şah dərhal gözəl qızını yanına çağırır bu xəbəri ona deyir, qız ona:

– Mən o oğlana gedərəm, bir şərtlə ki, oğlan mənim üçün quş sümüyündən beşmərtəbəli bir gözəl bina tikdirsin.

Elçilər qayıdıb qızın bu şərtini oğlana xəbər verirlər. Oğlan məəttəl qalır. O, elçiləri təkrar Ənuşirəvanın yanına göndərir ki, Ənuşirəvan əmr eləsin. Ənuşirəvan səhəri gün əmr edir ki, dünyada yaşayan bütün quşların hamısı məcburi surətdə sultanın yanına getməlidirlər. Bu əmr verildikdən sonra dünyada olan quşların hamısı axın-axın sultanın qapısına uçub gəlirlər. Gələn quşları yoxlarkən məlum olur ki, bayquş gəlməyib. Elçilər gedib bayquşu çağırırlar. Bayquş isə cavabında:

– Mən bilirəm məni niyə çağırırsınız, olub-olacağı, yerin altını, üstünü bilirəm. Ənuşirəvanın əmri ilə də getməyəm. Bilirəm o məni niyə çağırır. Mən ondan çox bilirəm. Əgər lazımsa, qoy şah özü yanıma gəlsin.

Elçilər kor və peşman halda geri qayıdıb bayquşun dediklərini Ənuşirəvana xəbər verirlər. Şahın bu xəbərdən bərk acığı tutur və bayquşu harda olursa olsun, dərhal gətirilməsini əmr edir.

Elçilər bayquşu birtəhər şahın hüzuruna gətirirlər. Bu vaxt Ənuşirəvan bayquşu danlayaraq deyir ki:

– Sən nə üçün mənim əmrimdən çıxmısan?

– Şah sağ olsun, mən səndən çox bilirəm. Bütün dünyanı, yerin altını, hətta üstünü də bilirəm. Ona görə də gəlməyi məsləhət bilmədim.

Şah bu cavabdan təəcüblənib:

– Madam sən hər şeyi bilirən, onda sənə üç sualım var, əgər düz cavab verməsən səni öldürəcəyəm.

– Buyurun, hansı suallardır?

– Əvvəla, de görüm, yer üzündə abad çoxdu, yoxsa xaraba? İkinci, de görüm, arvad çoxdu, yoxsa kişi? Üçüncü sual da, de görüm, ölü çoxdur, yoxsa diri?

Bayquş bu suallara dərhal belə cavab verdi:

– Əvvəla, deyirsən ki, abad çoxdur, ya xaraba? Mən deyirəm ki, dünyada xaraba daha çoxdur. Çünki bu gördüyümüz abad evlər, kaşanlar da tezliklə sizin sayınızda xarabaya çevriləcək. İkinci sualsa, soruşursan ki, arvad çoxdur, yoxsa kişi? Mən yenə deyə bilərəm ki, dünyada arvad çoxdur; ona görə ki, arvadların sözüə baxan kişilərin də bir qismi arvaddır, bir də hər başıpaqqlı kişi deyil. Üçüncü sualda soruşursan ki, ölü çoxdur, yoxsa diri? Mən bu suala da belə cavab verə bilərəm ki, dünyada ölü çoxdur. Çünki bu gördüyümüz dirilər də tezliklə qırılacaq, onda ölənlərin miqdarı daha da artacaq.

Padşah bayquşun cavablarından sonra onu azad edib, ölkədə qanun-qayda yaratmağa çalışır.

Bu hadisədən tam on il keçir, bir gün Ənuşirəvan loğmanı yanına çağırır deyir ki, mən xəstələnəcəyəm və xəstəliyimin dərmanı bir xarabanın kərpicini olmalıdır. Sən bu sirri özündə saxla, görək kərpic gətirilsin, döyülsün və mənim sinəmə qoyulsun. Mən o vaxt sağalacağam.

Loğman bu sirri başqa heç kimə demir. Adamlar düşüb ölkədə xaraba ev axtarırlar, lakin xaraba tapılmır.

Onlar gəlib padşaha deyirlər ki, padşah sağ olsun, sizin ixtiyarınızda olan bu böyük ölkənin hər bucağını axtardıq. Qabağı-mıza gələn adamlardan sorğu-sual etdik. Lakin sizin dediyiniz kimi elə bir xarabanı tapa bilmədik. Elə xaraba tapmadıq ki, onun kərpicini sizə dərman kimi gətirək.

Elçilərin bu sözlərindən sonra şah Ənuşirəvan qalxaraq dedi:

– Mən daha xəstə deyiləm. Mən çoxdan bəri bilmək istəyirdim ki, görüm ölkəmdə on il bundan əvvəl bayquşun dediyi kimi xarabalıqlar varmı.

Toplayanı: O.Qoşqarlı

Mənbə: "Kirovabad bolşeviki". - 1940. - 5 noyabr.

Fərhad ilə Şirin

Ustadnamə

Dənəndə¹⁶ yanında, məclis içində
Şirin sözün cana yayılsın gərək.
Sazın gumbuldadıb, səsin gələndə,
Qəflətdə yatanlar ayılsın gərək.

Ləli mərcan gərək aşiq kalamı,
Afərin söyləyə eşidən hamı,
Firdovsi, Nizami, Füzuli, Camı,
Ustadlar toplanıb sayılsın gərək.

Yandırmaz hər qəlbi eşqin ataşı,
Fərhad istər çapa qayanı, daşı,
Kamil ustad olmaz hər ötən naşı,
Dəmir zindan üstə döyülsün gərək.

Əgər qismət olsa tər qönçə, xara,
Şeyda bülbul batar min ahu-zara.
Dünyada düşməsin mərd adam dara,
Namərdlər comərdə ayılsın gərək.

Getdi bu dünyadan neçə şiri-nər,
Bəhrəm şah hünərvər, Xosrov dilavər,
Aşiq Xeyri sözün söylə dilavər,
Ustادلara rəhmət deyilsin gərək.

Ustadlar ustadnaməni bir deməyib iki deyər. Biz də deyək,

¹⁶ Oxumuş, bilikli

iki olsun, mərdlər başı dik olsun.

Fələk zəhər qatdı çoxlar aşına,
Çoxlar ömrün tamam eylədi bir gün.
Min bəla gətirdi axır başına,
Sitəmindən həzər söylədi bir gün.

Çoxlar məclis qurub döşətdi xalı,
Qaldı bu dünyada dünyanın malı,
Uddu qara torpaq, ol Rüstəm Zalı,
Gör çərxi hökmdar neylədi bir gün.

Fələk hər kimsədən bir qisas aldı,
Əzrayıl yeriyib qanadın çaldı,
İsgəndər əlindən qamçıyı saldı,
Xançal alıb bağrın teylədi bir gün.

Mərd igidlər kəm olmazlar mürvətdən,
Hər kəsdənin qisməti var nemətdən,
Buğda verib çıxartdılar cənnətdən,
Şeytan ol Adəmi tovladı bir gün.

Umud, bel bağlama fani dünyaya,
Gəl qiymət qoy ustad verən haqq-saya,
Bəlkə, əməyini döndərdi zaya,
Səni də yolundan eylədi bir gün.

Ustadlar ustadnaməni iki deməyib üç deyər. Biz də deyək,
Üç olsun, namərdlərin ömrü puç olsun.

Söylə gördüm, gəlib keçib
Neçə insan, dünya səndən?
Ölüm şərbətini içib
Qoca, cavan, dünya, səndən.

Gah boşaldın, gah da doldun,
Çox işlərə səbəb oldun,
Neçə şahlar taxtdan saldın,
Çəkdi fəğan, dünya, səndən.

Kimini qəmlə doydurdun,
Kimisinə ad geydirdin,
Kiminin könlün soydurdun,
Getdi üryan, dünya, səndən.

Əzəl savaba batmadın,
Fağır qolundan tutmadın,
Kimsə dadına çatmadın,
Ay dad-aman, dünya, səndən.

Birini eyləyəndə şad,
Birisinə çəkirdin dad,
Neçəsi getdi namurad,
Uddu al qan, dünya, səndən.

Düvlər ilə eylədi cəng¹⁷,
Öldürdü çox igid, sərhəng¹⁸.
Can üzüldü, oldu dilhəng¹⁹

¹⁷ Müharibə

¹⁸ Qoşun böyüyü, alay komandiri

¹⁹ Ürəyi sıxılmış, canı üzölmüş, qanı qaralmış

Rüstəm dastan, dünya, səndən.

Şirtək bəralərdə yatdı,
Atası ilə guştu²⁰ tutdu,
Cavan getdi, qana batdı,
Söhrab nalan, dünya, səndən.

Firdovsi yazdı şahnamə,
Dastanı etdi tamama,
Dad çəkdi çatmadı kama,
Bir elə can, dünya, səndən.

Nizaminin xoş həvəsi,
Aləmə yayıldı səsi.
Açıldı söz xəzinəsi,
Ləli mərcan, dünya, səndən.

Söylədi gözəl kalamı,
Vəsfə gətirdi Bəhramı,
Axır içdi əcəl camı,
Əziz piran,²¹ dünya, səndən.

İsgəndər qoydu başa tac,
Balıqlardan aldı xərac,
Axır oldu taxtı tarac,
Çəkildi yan, dünya, səndən.

Zülqərnəyn ki mindi ata,
Üz tutub getdi zulumata,

²⁰ Gülüsmək

²¹ Nur sahibi, müdrik

Xızır çatdı ab-həyata,
Oldu şadman, dünya, səndən.

Sən olandan bəri bünyad,
Gəlib keçib neçə ustad,
Neçə aşiq, Şirin, Fərhad
Gedib giryən, dünya, səndən.

Kəsdin igidlər yolunu,
Sındırdın şimşad qolunu,
Qocaltdın Əlioğlunu,
Qəddi kaman, dünya, səndən.

Sizə hardan xəbər verim, dünyanın bir əyyamından. Ustadlar qovlundan,²² pirlər yolundan. Fələk dövründə, dünyanın bir zamanında Şəmistan adlı bir varlı, dövlətli, cah-calallı padşah var idi. Şəmistan padşahın qoca vaxtında övlad payı, gözəllikdə tayı çərx altında tapılmayan, gözəllikdə ayı mat, günü xəcalət eyləyən Şirin adlı bir qızı var idi. Şəmistan padşah bir saray qurdurmaq istədi. Bənnə axtardılar. Bilal aldı bir yaxşı bənnə var idi. Şəmistan padşah Bilalı çağırırdı. Bənnə Bilal padşahın hüzuruna gəlib baş əydi, torpağa düşdü, onu padşahın nə üçün çağırıldığını xəbər aldı. Şəmistan padşah dedi:

– Ey bənnə, mən səni ondan ötrü çağırırdım ki, mənə başı buluddan, ayağı dəryadan nəm çəkən yeddi mərtəbəli bir imarət qurasan. İndi gərək bu binanı qurub başa gətirəsən. Padşahların hökmünü yerinə yetirənlər xələt alırlar, yerinə yetirməyənlər qəzəbinə düşər olurlar. Fikirləş, hansını seçirsən seç. Binanı qurub başa gətirəsən, sənə yaxşı xələt verəcəyəm.

Bənnə Bilal Şəmistan padşahın hökmünü yerinə yetirməyə,

²² Söz, danışmaq

imarəti qurmağa söz verdi.

Şəmistan padşah daş çəkirdi. Bəna Bilal bir səfəli yerdə işə başlayası oldu.

Bəna Bilalın Fərhad adlı camallı-kamallı bir qəşəng oğlu var idi. Fərhad yaxşı qaya çapmaq, daş yonmaq bilirdi. Bəna Bilal oğlu Fərhad ilə haman padşaha imarət quracağı yerdə gəldi. Fərhad daş yonub atasına verərdi, atası da imarəti tikərdi. Neçə aylar, günlər keçdi. Bəna Bilal oğlu Fərhad ilə Şəmistan padşaha başı buluddan, ayağı dəryadan nəm çəkən imarət tikdi. Baş gəlmiş imarətə tamaşa eyləmək üçün Şirin özünə yeddi qələm ilə zinət verib, qırx incə qız da yanında oraya gəldi. Fərhad, "aya doğma mən doğacam, günə çıxma, mən çıxacağam" deyən qızı görüb bir könüldən min könülə aşiq oldu. Şirin də gül camallı, xətti-xallı, bənəfsə kimi Fərhadə aşiq oldu. Fərhad gözəl, nazlı-qəmzəli Şirinin sevdasına düşdü. Eşq başına vurdu, sinəsi dəmirçi kürəsi kimi alışdı. Ürəyi coşdu, aldı qırx incə qız arasında duran adı Şirin, özü şirin qıza dedi:

Fərhad

Qurbanı olduğum, ay nazlı Şirin,
Şirin, sən buraya səfa gətirdin.
Sənsiz gecə-gündüz olmaz qərarım,
Şirin, sən buraya səfa gətirdin.

Qaşın qapqaradır, gözün sürməli,
Gündə yüz yol gül üzünü görməli,
Sən ilə sallanıb bağa girməli,
Şirin, sən buraya səfa gətirdin.
Könül mail olub o gül camala,
Dəhanın qönçədir, yanağın lala,

Gözəl zənəxdanın²³ bələnib xala,
Şirin, sən buraya səfa gətirdin.

Gözəlliyn bəlli cümlə cahana,
Qız, öyünər səni bələyən ana,
Gözəllər başına olub pərvana,
Şirin, sən buraya səfa gətirdin.

İstərəm üzünü görməsin yaman,
Seyrəqib²⁴ kəslərin əlindən aman,
Fərhadam, boyuna mən olum qurban,
Şirin, sən buraya səfa gətirdin.

Fərhad sözünü tamam eylədi. Fərhadın şirin kalam oxuması Şirinin çox xoşuna gəldi. Adı Şirin, özü şirin qız boylu, buxunlu Fərhad oğlanı görüb gözəl gözlərini yana süzdü. Oğlana qıyğacı baxdı. Gözəl Şirinin bu baxışı Fərhadın sinəsinə od saldı. Onun eşqini birə beş artırdı. Fərhad daha da coşdu. Aldı görək, Şirinin gözlərini necə tərif eylədi:

Fərhad

Başına döndüyüm gül üzlü Şirin,
Apardı aqlımı qara gözlərin.
Göyçək camalına aşiq olmuşam,
Eyləməz dərdimə çara gözlərin.

Sənin kimi şama mənəm pərvana,
Amandır bu qədər qəsd etmə cana,
Çatmaqaş altından süzülür yana,
Eyləyir sinəmi para gözlərin.

²³ Çənədə, yaxud yanaqda çuxur

²⁴ İxtasiyyətli düşmən

Nə olar anlayıb dərdimi bilsən,
Mina gərdənlisən, bir qara telsən,
Dağlarda lələsən, bağlarda gülsən,
Qorxuram ki, yara xara gözlərin.

Özün kimi gözəl olmaz dünyada,
Canım qurban olsun o şirin ada,
Aradakı ilqar getməsin bada,
Yandıra ciyərim para gözlərin.

Fərhad qurban olsun bir şirin cana,
Könlümün evini qoyma virana,
Züflərin tökülüb tamam gardana,
Vurubdur qəlbimə yara gözlərin.

Fərhad sözünü tamama yetirdi. Oğlanın bu sözü də qızın xoşuna gəldi. Şirin yenə də naz aldı, işvə satdı, Fərhadın qarşısında tovuz kimi cilvələniş süzdü. Baş-başa çatılmış qara qaşlarını elə oynatdı ki, qaşının oynaması ilə Fərhadın könlü də oynadı. Qəlbini eşqin atəşi yandırdı. Sinəsi odlandı. Fərhad Şirinin gözlərinə söz demişdi. Öz-özünə fikir eyləyib dedi? "Qaş gözün zinatı, yaraşığıdır. Qaşsız göz, gözsüz qaş nəyə gərəkdir".

Fərhad Şirinin qaşlarına diqqətlə baxıb, aldı görək, qızın qaşlarını necə tərif eylədi:

Fərhad

Adın Şirin, özün şirin, şirin yar,
Döndərib qəddimi kamana qaşlar.
Huşu kamal dürüst, ağılı dərin yar,
Yaraşır sən kimi canana qaşlar.
Bülbül cəh-cəh vurub dolanır bağı,
Nə gözəl qurulub yarın otağı,

Qapından qovlama, saxla qonağı,
Mürvət eyləyəndi, mehmana qaşlar.

Vardır seyrəngahın, xoş mürgüzarın,
Düzülüb dəhana inci, mirvarın,
Tapılmaz dünyada tay-barabarı,
Bənzəyir hürriyi-qılmana qaşlar.

Gözəllikdə əcəb götürübsən pay,
Amandır eyləmə əməyimi zay,
Qoyaram yolunda mən yüz haqqı, say,
Gətirsə də mənə amana qaşlar.

Sevmişəm dünyada o gözəl adı,
İstəram pırımdan versin muradı,
Eşqin sevdasına saldın Fərhadı,
Eylər mən fəğrı-divana qaşlar.

Şirin yanındakı qızlar işi duyub atasına, anasına xəbər verməsinlər deyə oradan getmək istədi, Fərhad Şirinin ayrılıb getmək istədiyini gördü, ürəyi durmadı. Aldı görək, Şirinə nə dedi, Şirin ona necə cavab verdi:

Fərhad

Mənə eşq oduna salan
Gözəl, getmə, birəcə dayan.
Ağlı, huşu başdan alan
Gözəl, getmə, birəcə dayan.

Şirin

Atam-anam yolum gözlər,
Salamat qal, mən gedirəm.

Sinəmi odlara közlər,
Salamat qal, mən gedirəm.

Fərhad

Yaradan xoşlayıb səni,
Sevdaya caladın məni,
Sevdim sən kimi kimsəni,
Gözəl, getmə, bircə dayan.

Şirin

Tanıdan eylədim dilək,
Biz murada çatıb gülək.
Oğlan, bil, sənədir ürək,
Salamat qal, mən gedirəm.

Fərhad

Səndən bir iltimasım var,
Çəkdirmə mənə ahu-zar,
Bağlayaq arada ilqar,
Gözəl, getmə, bircə dayan.

Şirin

Bir od saldın şirin cana,
Az qaldı ki, ürək yana,
İlqarımız qalsın sona,
Salamat qal, mən gedirəm.

Fərhad

Seçməyəm gül üzdən səni,
Uzaq ol pis gözdən səni,
Qoymaram heç gözdən səni,
Gözəl, getmə, bircə dayan.

Şirin

Bir də eşidəm sədanı,
Nuş eyləyəm xoş badanı,
Oğlan, mən alam qadanı,
Salamat qal, mən gedirəm.

Fərhad

Rəhm elə mən mübtəlaya,
Qurbanam üzü lalaya,
Fərhadı saldın bəlaya,
Gözəl, getmə, bircə dayan.

Şirin

Sirr sözünü söylə xəlvət,
Ürəkdə var rəhm, mürvət,
Şirin ola sənə qismət,
Salamat qal, mən gedirəm.

Söz tamam oldu. Düşmənlərin ömrü tamam olsun. Şirin Fərhadından yüz cövrü-cəfa ilə ayrılıb getmək istədi.

Eşq mübtəlası biçərə Fərhad Şirinin ayrılıb getməsinə döza bilmədi. Üzünü gözəl Şirinə tutub dedi:

– Ay can alan, könlümə talan salan yar, getmə gözümdən, gedərəm özümdən. İnsafa gəl, mürvət elə, bir ayaq saxla. Sənəmə beş xanə söz gəlib onu söyləyim, sonra ixtiyar özünüdür.

Fərhad Şirini sevdiyini, könlünün ona bənd olduğunu bir də qıza bildirmək istədi:

Fərhad

Lalə yanaq gözəl Şirin,
Könlül sənə bənd olubdur.

Sevdim səni əzəl, Şirin,
Könül sənə bənd olubdur.

Əcəb həddə çatıb yaşın,
Sonataq yaşıldır başın,
Nə xoş çəkilibdir qaşın
Könül sənə bənd olubdur.

Sənsən gözəllərə ilkər,
Ağzın baldır, dilin şəkər,
Ağrın alım pəri peykər,
Könül sənə bənd olubdur.

Nə yaxşıdır oban, elin,
Yaraşır kəməmə belin,
Tökülüb gərdana telin
Könül sənə bənd olubdur.

Sallan bəri, lələyanaq,
Fərhad dələr külünglə dağ,
Gözlərimdən olma uzaq,
Könül sənə bənd olubdur.

Söz tamam oldu. Aşiq-məşuq min cəfa ilə bir-birindən ayrıldılar. Şirin qızlarla bərabər çıxıb evlərinə getdi. Fərhadı da atası evinə apardı. Bunlar burada qalsınlar, sizə Şəmistan padşahdan xəbər verim.

Şəmistan padşah imarəti başa gəlmiş görüb oraya gəldi. Bənnə Biləli çağırdı, ona xələt verib yola saldı. Sonra külfəti ilə təzə imarətə köçdü. Ömür eyləməyə başladılar. Şəmistan padşah burada qalsın, sizə Şirindən danışım. Şirin Fərhadı aşiq olduğunu nə atasına, nə də anasına açdı. Məlul-müşkül əyləşib

böynü çiyində Fərhadın intizarını çəkirdi. O tərəfdən Fərhad da Şirindən ayrı dura bilmirdi. Səbri, qərarı kəsilmişdi. Nə gündüzü gündüz idi, nə gecəsi gecə. Sevgilisinin firqəti onu durub dincəlməyə qoymurdu. Biçarə Fərhad dərini öz içində çəkirdi. Heç kimə sirrini açmırdı. Şirin deyirdi, Şirin eşidirdi. Günlərin bir günü Fərhadın anası Reyhan oğlunu belə məlul görüb dedi:

– Ay gözünün qurbanı olum, oğul, sөylə görüm, sənə nə olub, rəngin belə zəfəran kimi saralıbdır?

Fərhad əzəl istədi eşqə düşdüyünü, sevdaya tutulduğunu anasına deməsin. Sonra fikirləşdi ki, bu sirri anasına da açmasa, kimə açdı bilər? Kim onun dərini əlac eləyə bilər? Axırda anasının cavabında Şəmistan padşahın qızına aşiq olduğunu söylədi. Reyhan oğlu Fərhadın eşqə düşdüyünü, Şirinə aşiq olduğunu bilib onu dilə tutdu, bu sövdadan yayındırmaq istədi. Ancaq nəsihətləri, öyüdləri Fərhadı kar eyləmədi. Reyhan yalvarıb dedi:

– Ay oğul, başına dönüm, qadını alım, sevdə çox çətindir. Eşqə düşənlərin başı həmişə bəla çəkir. Gəl sən bu sövdadan əl çək. Sən bir kasıb bənnə oğlusan. Şirin dövlətli bir padşah qızıdır. Atası onu sənə verməz. Şirin sənənin babın deyil. Axtar tayını, babını tap. Nə çoxdur eldə qız. Sev birini al. Özünü də, bizi də əzaba, əziyyətə salma. Anasının cavabında aldı Fərhad, görək nə dedi, anası Reyhan necə cavab verdi. Biz deyək, qulaq asanlar şad olsunlar.

Fərhad

Bir gözəl salıbdır mənə sevdəyə,
Ana, mən Şirindən dönə bilmərəm.
Düşsəm də yolunda dər-dələyə,
Ana, mən Şirindən dönə bilmərəm.

Reyhan

Qadasın aldığı gülüzlü Fərhad,
Gəl sən bu sövdadan əl çək, ay oğul.

Bu viran dünyada olmaz qəlbın şad,
Gəl sən bu sövdadan əl çək, ay oğul.

Fərhad

Ağzı şəkər, dodaqları qənd olub,
Zülfəri boynuma bir kəmənd olub,
Görmüşəm üzünü, ürək bənd olub
Ana, mən Şirindən dönə bilmərəm.

Reyhan

Eyləmə sən hər yetənə etibar,
Öz bağımızda var alma, heyva, nar,
Sonra padşah qızı olmaz sənə yar,
Gəl sən bu sövdadan əl çək, ay oğul.

Fərhad

Camalının şövqü mat eylər ayı,
Yoxdur tək sənamin göllərdə tayı.
Əhdə düz, gözəldir, deyil hərcəyi,
Ana, mən Şirindən dönə bilmərəm.

Reyhan

Qohum susar qohumuna, elinə,
Düşməyibsən seyrəqibin felinə,
Uyma bivəfanın şirin dilinə,
Sən gəl bu sövdadan əl çək, ay oğul.

Fərhad

Məşuqun olmasa cövrü cəfası,
Hərgüz sürülməz ki, zövqü səfası,
Bildirmişəm, məndə vardır vəfası,
Ana, mən Şirindən dönə bilmərəm.

Reyhan

Vərqa Gülşə üçün saraldı, soldu,
Urha Urşa üçün sevdaya doldu,
Məcnun Leyli sevdi, divanə oldu,
Sən gəl bu sövdadan əl çək, ay oğul.

Fərhad

Fərhad Şirin üçün yandırıb ürək,
İlqarlı kimsədən olarmı keçmək,
Aşiq eşq oduna alışsın gərək,
Ana, mən Şirindən dönə bilmərəm.

Reyhan

Reyhanam, dərməyə nərgiz, lalə çox,
Eldə qaşı qara, gözü ala çox,
Bu sövdada qəm-möhnət çox, bala çox,
Gəl sən bu sövdadan əl çək, ay oğul.

Söz tamama yetişdi. Anası bildi ki, sövdaya düşənləri qaytarmaq olmaz. Aşiq məşuqunun dalınca gedib dəryalara, dağlara, daşlara düşüb cövrü-cəfa çəkib sevdiyi qızı tapıb gətirməyə, ölər, geri dönməz. Fərhadı bu sövdadan yayındırmaq çox çətindir. Biçərə Reyhan çox məyus oldu. Bir yanda boynunu burub oturdu. Bu dəfə Fərhadın atası irəli yeridi. Oğluna öyüd, nəsihət eylədi. Yenə də başa gəlmədi. Fərhad Şirindən ötrü ah çəkməyə başladı. Köksünü ötürdü. Bəna Bilal oğlu Fərhadın bu halına acıdı, ürəyi yandı. Gördü çəkdiyi əməklər zaya gedir. Fərhad eşqdən az qalır aqlını itirsin, dəli-divanə olsun. Oğlunun halını belə görən yazq atanın əli hər yerdən üzüldü, aldı, görək gülüzlü oğluna nə dedi, oğlu ona nə cavab verdi:

Bilal

Cəfasın çəkdiyim Fərhad,
Köksünü ötürmə belə.
Qonça gül əkdiyim Fərhad,

Əməyin itirmə belə.

Fərhad

Mehriban ata, bir qızın
Eşqi məni zail eylər.
Hərdən naz ilə gələndə
Gül üzünə nail eylər.

Bilal

Sövda çətin, olma naşı,
Tap özünə tay sirdaşı,
Ahın ilə dağı, daşı,
Sən dilə gətirmə belə.

Fərhad

Peymandan, ilqardan ötrü,
Çəməndən, gülzardan ötrü,
Şirin kimi yardan ötrü
Axar göz yaşım, sel eylər.

Bilal

Eşidər dost, düşmən bilər,
Bu günə şad olub gülər,
Eşq yamandır, dağı dələr,
Eşq daşın götürmə belə.

Fərhad

Urəyim sövdayla yanar,
Əlimdə yoxdur ixtiyar,
Leyli-nahar ²⁵ qıllam ah-zar,
Aynılıq gündüm il eylər.

²⁵ Gecə-gündüz

Bilal

Qəlbim dostun sorağında,
Can qoy mərdin ayağında,
Bədəsil²⁶ namərd bağında
Tər lələ bitirmə belə.

Fərhad

Çəkib soysalar dərimi,
Atmaram gözəl pərimi,
Canan firqəti, yerimi,
Axır biyaban, çöl eylər.

Bilal

Bilal eşitməsin ünün,
Getsin qəlbədən dağ, düyünün,
Dəli olub axır günün,
O yerə yetirmə belə.

Fərhad

Sevdim bir bəylər xasını,
Gözəllərin şəhlasını,
Şirinin hər bəlasını,
Fərhad cana aqıl eylər.

Söz tamam oldu. Atası da gördü, doğrudan, Fərhadı bu eşq-məhəbbətdən ayırmaq, uzaqlaşdırmaq mümkün olmayacaq. Aşiq gərək məşuqundan ötrü çöllərə düşsün, yansın, qaralsın, solsun, saralsın. Ya ölsün, ya da butasını olə keçirsin. Əsl aşiq sevdiyi bir gözəlin yolunda canından, varından keçər. Fərhad da belə

²⁶ Əslə pis, zəti pis, mayası pis; əsilsiz, nəcabətsiz

aşıqlardandır. O, sevgilisi Şirindən dönən deyil. Banna Bü axırda oğlunun qayıtmayacağını bilib ona xeyir-dua verdi. Mürdina, mətləbinə çatmasını arzu etdi. Fərhad burada qalsın, sən Şirindən danışım.

Fərhad Şirinin sərəğini çəkən kimi Şirin də Fərhadın intizarını çəkirdi. Gecə-gündüz ah-zar eyləyirdi. Fərhadan ayrı qəm tükənmiş, səbri kəsilmişdi. Anası Mehriban xanım qızını qəm görüb onun yanına gəldi. Halını soruşdu. Telini sıgallayıb boynunu qucaqladı. Qəmgin olmasının səbəbini xəbər aldı. Şirin Fərhadı da aşiq olduğunu indiyə qədər nə anasına, nə də atasına açmayıb. İndi də açmaq istəmirdi. Ancaq anası Mehriban xanımı əl çəkəndi. Mehriban xanım qızı Şirini belə məlul, müşkül, pərişan görüb, aldı, görək nə dedi, Şirin ona nə cavab verdi? Biz deyən eşidənlər şad olsun:

Mehriban xanım

Gözlərin qurbanı, gözəl Şirinim,
Söylə, gözəl qızım, niyə qəmlisən?
Nədən belə ahu-fəğan çəkirsən,
Söylə, gözəl qızım, niyə qəmlisən?

Şirin

Məni boya-başa yetirən ana,
Ana, mən Fərhadı aşiq olmuşam.
Doqquz ay qundağım götürən ana,
Ana, mən Fərhadı aşiq olmuşam.

Mehriban xanım

Geyməyə atlasın, alların vardır,
Ağ üzündə qara xalların vardır,
Dodağında şirin balların vardır,
Söylə, gözəl qızım, niyə qəmlisən?

Şirin

Atlasım, allarım boğçada qalsın,
Meylim qıran gülsün, nə murad alsın,
Haqq atam könlünə bir rəhm salsın,
Ana, mən Fərhadı aşiq olmuşam.

Mehriban xanım

Qızım, çəkmə gəl sən ağrı, qadalar,
Eşqindən içərlər dolu badalar,
Elçi gəlir xanlar, çox şahzadələr,
Söylə, gözəl qızım, niyə qəmlisən?

Şirin

Nə ola ki, bir şad olam, güləm mən,
Xoryadların²⁷ bağrın başın dələm mən,
Sevgilimlə seyrangahdan gələm mən,
Ana, mən Fərhadı aşiq olmuşam.

Mehriban xanım

Od kimi yandırır sinəmi sözlün,
Xətirin istərəm, bilirəm özün,
Bəzəyin, düzəyin, ağır cehizin,
Söylə, gözəl qızım, niyə qəmlisən?

Şirin

Ana, sən artırma gəl qəm-qüssəmi,
Qaydım qalmayıb nə dayı, əmi,
Nə ola, tapaydı həmdəm-həmdəmi,
Ana, mən Fərhadı aşiq olmuşam.

²⁷ Satqınlar

Mehriban xanım

Gül-gülüstan olsun sənin dörd yanın,
Anan Mehriban da olsun qurbanın,
Amandır, yüksəlsin qoy adın, sanın
Söylə, gözəl qızım, niyə qəmlisən?

Şirin

Şirinəm, dad etdim, mən dad eşitdim,
Cəmi aşığı namurad eşitdim,
Elə Fərhad dedim, Fərhad eşitdim,
Ana, mən Fərhadə aşiq olmuşam.

Mehriban xanım Şirinin Fərhadə aşiq olduğunu bildi. Əzəl ona nəsihət verdi, danladı, gördü sözləri Şirinə təsir eləmir. Sonra aşiq olanların bir-birindən dönmədiklərini düşündü. Qızına yazdığı gəlib dedi:

– Qurbanın olum, gözəl qızım. Hələlik atan bu sirri bilməsin. Evdə otur, bir yana çıxma. Padşah sənin Fərhadə aşiq olduğunu bilsə, qəzəbi tutar. Səni də, Fərhadı da diri qoymaz.

Bunun üstündən bir qədər keçdi. Mehriban xanım gördü qızının dərdi daha da artıb, qəmi daha da çoxalır, qüssəsi mövc verib²⁸ başından aşır. Evdə oturduqca onu fikir-xəyal basır. Mehriban xanım qızı Şirinə qızlar ilə gəzməyə çıxmağa izin verdi. Şirin yanında qırx incə qız atasının güllü bağına gəzməyə çıxdı. Şirin qızlar ilə bağda gəzib-dolanırdı. Ancaq Şirinin gözüne nə qızlar, nə də bağ güldü. Fərhadan ayrı düşdüyünə görə qüssələrə batmışdı. Bağdakı bir hovuzun başına getdi.

Şirinin Məsmə adında bir qaravaşı var idi. Şirin onun xatirini çox istəyirdi. Çox yaxşı qaravaş idi. Şirinin sirrini heç kimə açmazdı. Şirin ondan sözünü, sirrini gizlətmirdi. Məsmə qaravaş

Şirinin Fərhadə aşiq olduğunu bilirdi. Xanımını bikiş görüb ona ürək-dirək verirdi. Ancaq Şirinin səbri, qərarı kəsilməmişdi. Fərhadan ayrı durub dincəlmirdi. O tərəfdən Fərhad Şirinin hicranına dözə bilməyib, onu görmək üçün axtarıb tapıb onunla görüşmək, dərini ona açmaq üçün evlərindən çıxdı. Gəzə-gəzə, dolana-dolana gəldi güllü bağa yetişdi. Fərhadın güllü bağa gəldiyini əvvəlcə Məsmə qaravaş gördü. Götürdü, görək Fərhadın gəlməsini Şirinə necə xəbər verdi:

Məsmə

Qəm-qüssəyə batan Şirin,
Şad ol, Şirin, Fərhad gəldi.
Dərddən yükün tutan Şirin,
Şad ol, Şirin, Fərhad gəldi.

Bülbül kimi sədəsi ilə,
Dostun dolu badası ilə,
Güllü bağın cadası ilə,
Şad ol, Şirin, Fərhad gəldi.

Çarhovuzun başındasan,
Əcəb cavan yaşındasan,
Sən də eşq atasındasan,
Şad ol, Şirin, Fərhad gəldi.

Xoryad kimsələr görməsin,
Canına qəsdə girməsin,
Atana xəbər verməsin,
Şad ol, Şirin, Fərhad gəldi.
Məsmə qurban Şirin adə,
Görməyəsən ağır, qada,
Siz də yetişin murada,

²⁸ Dalğalanıb

Şad ol, Şirin, Fərhad gəldi.

Fərhad gəlib hovuzun başına çatdı. Aşiq, məşuq görüşdülər, şad oldular, Fərhadın könlü açıldı, üzü güldü. Çoxdan bəri həsrətini çəkdiyi gül üzlü, şirin sözlü, adı Şirin, özü şirin, ağılı dərin qızı öz yanında görüb, ona olan məhəbbəti birə min artdı. Aldı, görək qırx incə qız ilə güllü bağa seyrə çıxan Şirinə nə dedi?

Biz deyək, eşidən dostların camı sağ, kefi, damağı çağ olsun.

Fərhad

Qırx incə qız ilə səhər çağında
Bəzənib seyrana çıxan Şirinim.
Nə dövrən eylərsən gülşən bağında,
Bəzənib seyrana çıxan Şirinim.

Aşığın buraya gəldiyin bildin,
Nazlı gözəllərlə oynayıb, güldün,
Oxuyan bülbültək sən şövqə gəldin.
Bəzənib seyrana çıxan Şirinim.

Bağçadan gül dərib yar mənə atdın,
Gözlərini süzdün, qaşın oynatdın,
Yeriyib naz ilə min qəmzə satdın,
Bəzənib seyrana çıxan Şirinim.

Fərhadın dilinin əzbəri sənsən,
Çəşmi-nuru, şəmsi, qəməri sənsən.
Cümlə gözəllərin ölkəri sənsən,
Bəzənib seyrana çıxan Şirinim.

Aşiq, məşuq hovuzun başında yanaşı əyləşib şirin söhbət eləyirdilər. Ayrılıqlarından, dərdlərindən, qəmlərindən bir-birlərinə danışirdilər. Söhbət arasında Fərhadın bir sözü qızda dəydi.

Şirin bundan bir az incidi, Fərhadın küsdü və çöküb bir yanda durdu. Şirinin Fərhadın inciyib küsməsi oğlanın sinəsinə dağ çəkdi. Yandı, yaxıldı. Biçarə Fərhad küsüb özündən aralı duran Şirinə üzünü tutub, görək nə dillər ilə o nazlı-qəmzəli ceyranın könlünü aldı:

Fərhad

Ay ala gözlü nazlı Şirin,
Qayıt bəri, qayıt bəri,
Şəhdi-şəkər sözlü Şirin,
Qayıt bəri, qayıt bəri.

Süzüb gedən mah camalım,
Sənə qurban dövlət, malım,
Qız, incimə, qadan alım,
Qayıt bəri, qayıt bəri.

Sənsən dağların maralı,
Dolanma məndən aralı,
Sənsiz gül rəngim saralı,
Qayıt bəri, qayıt bəri.

Aşiq öldürməkdə qəsdin,
Səbri qərarımı kəsdin,
Nə dedim ki, məndən küsdün?
Qayıt bəri, qayıt bəri.

Züflərinə çəkdi şana,
Fərhadı yetirdin cana,
Üz çevirib getmə yana,
Qayıt bəri, qayıt bəri.

Söz tamama yetişdi. Düşmənlərin ömrü tamama yetişsin. Fərhadın yalvarıb-yaxarması Şirin qəlbini yumşaltdı. Fərhad sözü ilə, sazı ilə Şirin qızın könlünü aldı. Şirin qayıtdı, Fərhadın yanına gəldi. Çarhovuz başında yanaşı əyləşdilər. Fərhad həsrətini çəkdiyi sərv boylunu, arzuladığı nazlı, qəmzəli gözəl Şirini yanında əyləşən görüb könlü açıldı, üzü güldü, aldı yənə, görək nə dedi:

Fərhad

Ala gözlü nazlı Şirin,
Şükür ki, bir də görüşdük.
Sövdən ürəyimdə dərin,
Şükür ki, bir də görüşdük.

Şirin

Cövrü cəfa çəkən Fərhad
Sən bu bağa xoş gəlibsən.
Bağında gül əkən Fərhad,
Sən bu bağa xoş gəlibsən.

Fərhad

Mərhəmət qıl sevgilinə,
Heyranam şirin dilinə,
Əlim yetişdi əlinə,
Şükür ki, bir də görüşdük.

Şirin

Göydən ensə huri-mələk,
Tapılmaz mən kimi göyçək,
Yolun süsən, sünbül, çiçək,
Sən bu bağa xoş gəlibsən.

Fərhad

Qaşların bənzər kamana,
Gözlərin susayır qana,
Həsrət idim sən canana,
Şükür ki, bir də görüşdük.

Şirin

Çarhovuzun başındayıq,
Yeniyetmə yaşındayıq,
Biz də eşq ataşındayıq,
Sən bu bağa xoş gəlibsən.

Fərhad

Təbib gərək dərd araya,
Dərman eyləyə yarama,
Rəqib girməsin araya,
Şükür ki, bir də görüşdük.

Şirin

Qamətım düz, belim incə,
Üzüm güldü sən gəlinə,
Bülbül gülə qonub necə,
Sən bu bağa xoş gəlibsən.

Fərhad

Fərhad içib eşq camını,
Dost dostdan alar kamını,
Can dilər yaz əyyamına,
Şükür ki, bir də görüşdük.

Şirin

Hovuzun xoşdur ayağı,
Ördək ilə qaz oynadı,

Şirinin bu məlul çağı,
Sən bu bağa xoş gəlib-sən.

Söz tamama yetişdi. Şirin yenə yerindən qalxıb yanındakı gözəl qızlar ilə sallana-sallana bağda gəzməyə, gül dərməyə, çiçək üzməyə başladı. Şirin qırx incə qız ilə gah bağın ayaq tərəfində, gah da çarhovuzun başında şirin söhbət eləyə-eləyə dolanırdı. Danışan kim, deyən kim, gülən kim, qızların səsi, quşların cəh-cəhi bağı başına götürmüşdü. Şirinin min nazı ilə əlində dəstə gül sallana-sallana gəlməsi aşiq könüllü Fərhadı bir də coşdurdu. Fərhadın sinəsi dəmirçi kürəsi kimi alışdı. Sazı yanan sinəsinə basıb götürdü, görək könülünün ilk sevgisi, sevginin ilk ovu gözəl Şirinə nə dedi. Biz deyək, eşidən dostlar şad olsunlar:

Fərhad

Yüz naz ilə gələn Şirin,
Olmaz səntək ceyran gözəl,
Bağrım başın dələn Şirin,
Mürvət elə, tərflan gözəl.

Nə zaman oldun anadan,
Seçilməzsən sən sonadan,
Yaranıbsan xoş binadan,
Gül camallı canan gözəl.

Sallanıb gəlirsən bəri,
Adın dilimin əzbəri,
Dörd yanında huri, pəri,
Eyləyirsən seyran, gözəl.
Gözəl olmaz sən həvəsdə,
Gözlərin durubdur qəsdə,
Əlində var gülün dəstə,

Gül bənövşə, gülşən gözəl.

Yolunda çəkərəm cəfa,
Bircə gəlməzsən insafa,
Yar, eylə əhdinə vəfa,
Fərhad sənə qurban, gözəl.

Söz tamama yetişdi. İki sevgili bir-birindən ayrıldı. Şirin qırx incə qızla güllü bağdan çıxdı. Evlərinə getdi. Fərhad da Şirindən ayrılıb evlərinə getdi.

Şirini atası bir yana buraxmırdı. Günlərin bir günü Şirin atasından xəlvət anasından icazə aldı, yanında xalası qızı Badam, başında qırx incə qız güllü bağa gəldilər.

O tərəfdən Fərhad yenə Şirini yadına salıb evlərindən çıxdı, birbaşa güllü bağa gəldi. Gördü güllü bağda Şirin bir dəstə qızla seyran eyləyir. Aldı, görək Şirinə nə dedi, Şirin ona nə cavab verdi:

Fərhad

Nə zamandır həsrətini çəkirdim,
Əcəb yaxşı oldu, qız, bu gəlişin.
Gözlərimdən qanlı yaşlar tökürdüm,
Əcəb yaxşı oldu, qız, bu gəlişin.

Şirin

Düşübən çəkirsən, bu nə firqətdir,
Oğlan, bir səbr eylə, sirrim duyarlar.
Sinəmdə qövr edən dərdədir, möhnətdir,
Oğlan, bir səbr eylə, sirrim duyarlar.

Fərhad

Mən düşüb çəkdiyim eşqin sövdəsi,
Sən gəldin, silindi könülümün pası,

Yanağı qonça gül, dağın laləsi,
Əcəb yaxşı oldu, qız, bu gəlişin.

Şirin

Bağrım başı sızıldayır arada,
Qismət oldu biz görüşdük burada.
Asta danış, seyrəqib var arada,
Oğlan, bir səbr eylə, sırım duyarlar.

Fərhad

Keçirdik aradan biz əhdi-ilqar,
Seyrəqib kimsəni görüm olsun xar,
Aşıqlar sözünü söylər aşikar,
Əcəb yaxşı oldu, qız, bu gəlişin.

Şirin

Gözəl olan dönməz əhdi ilqardan,
İgid olan keçməz namusdan, ardan,
Müxənnəslər boylanarlar kənardan
Oğlan, bir səbr eylə, sırım duyarlar.

Fərhad

Şana nə taxıbsan o siyah telə,
Kəməri çəkibsən o incə belə,
Könül valeh olub sənək gözələ
Əcəb yaxşı oldu, qız, bu gəlişin.

Şirin

Oğlan, sözlərimdən olma bidamaq,²⁹

Səni düşməyəsən gözümdən iraq,
Qorxuram bizləri salalar uzaq,
Oğlan, bir səbr eylə, sırım duyarlar.

Fərhad

Əcəb xoş gəlibsən, gözəl, bu bağa,
Fərhad gözlərinə olsun sadağa,
Mayılamı³⁰ gül üzə, billur buxağa,
Əcəb yaxşı oldu, qız, bu gəlişin.

Şirin

Bülbül olan heç unutmaz gülünü,
Sona olan tərək eyləmiz gülünü,
Şirin heç döndərməz səndən meylini,
Oğlan, bir səbr eylə, sırım duyarlar.

Söz tamam oldu. Fərhadın oxuması Şirinin xalası qızı Badam xanımın xoşuna gəlmədi. Badam qaşqabağını tökdü. Fərhad ancaq Şirindən oxuduğu üçün o bundan sındı. Alında. Çox incidi. Üzünü Fərhad tutub dedi:

– Ay aşiq, sən elə həmişə Şirindən oxuyursan, bəs biz burada adam deyilikmi?

Badamın cavabında götürdü Fərhad, görək nə dedi:

Fərhad

Başına döndüyüm Badam,
Badam, sən də nə gözəlsən.
Yarı gördüm, könlü şadam,
Badam, sən də nə gözəlsən.

²⁹ Kəfəz, ahvalı korlanmış

³⁰ Havaslı, heyran

Qaşlarındır əcəb kaman,
Gözlərin buyurur fərman,
Əndamında libas olvan,
Badam, sən də nə gözəlsən.

Bizə satma işvə, nazı,
Gəl olgilən məndən razı,
Şirinin xalası qızı,
Badam, sən də nə gözəlsən.

Hər kimsə ki qatsa ara,
Dərdinə olmasın çara,
Ürəyimə vurma yara,
Badam, sən də nə gözəlsən.

Fərhad eşqə düşüb azal,
Bizdən ayrı gözmə, düzəl,
Şirin səndən əcəb gözəl,
Badam, sən də nə gözəlsən.

Badam xanım Fərhadın "Şirin səndən əcəb gözəl" deməsindən daha da bərk alındı. İncidi. Şirin bu sirt açılmasın deyə sözü qarışdı. Dedi: "Xalaqızı, aşığın qaydasıdır, qızta, gəlinə tərif deyər, "əcəb gözəlsən" söyləyər. Sən bundan ötrü niyə inciyirsən?" Badam Şirinin sözünə qane olmadı. Durub dincəlmədi. Götürdü, görək Fərhadı nə dedi, Fərhad ona nə cavab verdi.

Badam xanım

Aşıq, sənə dilin yansın,
Beləmi öyülər gözəl?!
Mizrab vuran əlin yansın,
Beləmi öyülər gözəl?!

Fərhad

Xanım, gəl mənə qarğıma,
Bəs necə öyülər gözəl.
Saz götürdüm, tərif dedim,
Bəs necə öyülər gözəl?!

Badam xanım

Gülşən bağda bitər nərgiz,
Onu döşürər gəlin, qız.
Tərif söylədin ürəksiz,
Beləmi öyülər gözəl?!

Fərhad

Yana tutubsan üzünü,
Yanbaş atırsan sözünü,
Təriflədim qaş-gözünü,
Bəs necə öyülər gözəl?!

Badam xanım

Bağın yansın oyum-oyum,
Vardır mənim əslim, soyum,
Öyməlidir uca boyum,
Beləmi öyülər gözəl?!

Fərhad

Gözüm gördü bir dilbəri,
Odur gözəllər ölkəri,
Könül sevibdir bir pəri,
Bəs necə öyülər gözəl?!

Badam xanım

Nəmər istəsən, al məndən,
Bülbül ayrılmaz gülşəndən,

Dedin Şirin gözəl səndən,
Beləmi öyülər gözəl?!

Fərhad

Kalama "əzəl" deyərlər,
Baxçada "xəzəl" deyərlər,
Gözələ gözəl deyərlər,
Bəs necə öyülər gözəl?!

Badam xanım

Badamın qaşları kaman,
Görənə çəkdirir aman,
Aşığı gəl söyləmə hədyan,
Beləmi öyülər gözəl?!

Fərhad

Gözüm yuxudan ayıldı,
Çox gülən gözlər zayıldı,
Fərhad Şirinə mayıldı,
Bəs necə öyülər gözəl?!

Badam yenə Fərhadın oxumağından, ona tərif söyləməyindən razı qalmadı. Badamın dərdi başqa dərd idi. O, həmişə xalası qızı Şirinin paxıllığını çəkirdi. Ona görə də burada Fərhadın Şirini tərif etməsi onun xoşuna gəlmirdi. Badam burada keçən əhvalatı yadında saxladı. Bu tərəfdən Fərhad ilə Şirin dedilər, güldülər, bir-birlərindən ayrıldılar. Fərhad geri qayıtdı. Evlərinə getdi. Şirin də qızlar ilə güllü bağdan çıxıb evlərinə gəldi.

Səhəri gün Badam Şirinin Fərhad ilə güllü bağda görüşüb söhbət elədiyini Şəmistan padşaha xəbər apardı. Şəmistan padşah qızını yanına çağırırdı. Onu danıladı, bir də Fərhad ilə görüşüb danışmamağı Şirinə tapşırırdı.

Bundan bir xeyli keçdi. Günlərin bir günü Şirin atasından xəlvət Məsmə qaravaş ilə güllü bağa gəldi. Bunlar bağda gəzib dolanırdılar ki, bir də Fərhad gəlib çıxdı. İki sevgili bir-birləri ilə görüşdülər. Başlarına gələn bir-birlərinə nağıl etdilər. Fərhad sevgilisi Şirini çoxdan görməmişdi. Ayrılıq oduna yanırırdı. İndi həsrətini çəkdiyi qızı görəndə çox şad olmuşdu. Aldı, görək Şirinə nə dedi, Şirin ona nə cavab verdi:

Fərhad

Səhərin sübhündə, çeşmə başında,
Gözüm gördü səni, gözəl Şirinim.
Yandırdı sinəmi eşqin atəşi,
Gözüm gördü səni, gözəl Şirinim.

Şirin

Dua ilə hasil olsun muradın,
Fərhad oğlan, mənim könlüm səndədir.
Sövdəyə düşmüşəm mən də sənintək,
Fərhad oğlan, mənim könlüm səndədir.

Fərhad

Gözlərin şəhlayı, qaşların qara,
Müjganın vurubdur sinəmə yara,
Sənsiz bu dərdimə kim eylər çara,
Gözüm gördü səni, gözəl Şirinim.

Şirin

Dostdan üz döndərən qaçan namərddir,
Dost yolunda başın verən comərddir,
Oğlan, sən çəkdiçəyin nə dərdidir,
Fərhad oğlan, mənim könlüm səndədir.

Fərhad

Məni dərdə salan sən xublar xası,
Mənim çəkdicəyim yarım sövdası.
Doldurub içmişəm eşq piyalası,
Gözüm gördü səni, gözəl Şirinim.

Şirin

Dərin-dərin dəryalartək dolaram,
Eşq ucundan saralaram, solaram,
Qismət düşər, mən də sənin olaram,
Fərhad oğlan, mənim könlüm səndədir.

Fərhad

Əyninə geyibsən libası əlvan,
Gözün cana yağı, qaşındır kaman,
Hərdən üz döndərib çəkirmə aman,
Gözüm gördü səni, gözəl Şirinim.

Şirin

Oğlan, gəl danışma sən belə sözü,
Məşuqun aşıqdan dönərmə üzü?,
Dostundan dönənin oyulsun gözü,
Fərhad oğlan, mənim könlüm səndədir.

Fərhad

Gəl sən qəsd eyləmə aşığa belə,
Şeyda bülbül hər vaxt məftundur gülə.
Fərhad qurban olsun o şirin dilə,
Gözüm gördü səni, gözəl Şirinim.

Şirin

Yüz xanzada gəlsə, yüz də şahzada,
Mənim meylim səndən dönməz məbada,

Şirinəm, ilqarım heç getməz bada,
Fərhad oğlan, mənim könlüm səndədir.

Fərhad ilə Şirin həmişə görüşdükləri hovuzun başında əyləşib xeyli söhbət etlədilər. Bir-birilərinə yenə söz verdilər. Əhd-peyman bağladılar. Bir-birilərindən dönməyəcəklərinə and içdilər. Yüz dərdi-möhnətlə bir-birilərindən ayrıldılar. Şirin Məsmə qaravaşla evlərinə, Fərhad da öz evlərinə getdi.

Bunlar burada qalsınlar, sizə Bisütun dağından xəbər verim. Bir sıldırım qayalıq, dağlıq yer var idi ki, buraya "Bisütun" deyirdilər. Bisütun dağının o üzündə bir gur bulaq var idi. Bu bulağın suyu şəkərdən şirin idi. Şəmistan padşah bulağın tərifi-ni eşitmişdi. O, bu bulağı çəkdirib imarətinin qapısına gətirtmək istəyirdi. Neçə ustadlar çağırtdı, ənam, xələt vəd etlədi. Bulağı imarətinin qapısına çəkdirib gətirməyi onlara söylədi. Heç kəs cürət etləyib elə çətin dağın dalından gətirməyi boynuna almadı. Axırda Şəmistan padşah car çəkirdi ki, hər kim Bisütun dağının o üzündən bulağın suyunu mənim qapıma çəkib gətirsə, ona nə istəsə, verəcəyəm. Yenə heç kəs ürək bərkidib bulağı gətirməyi boynuna götürmədi. Axırda Fərhad padşahın hüzuruna gəlib dedi:

– Padşah sağ olsun, izin versəniz, mən Bisütun dağının dalından bulağın suyunu çəkib qapınıza gətirərəm.

Padşah:

– İznin var. Get gətir. Nə istəsən, verrəm.

Fərhad dedi:

– Padşahım, Şirini mənə verməyi vəd etləsən, bulağın suyunu çəkib imarətinin qapısına gətirərəm.

Şəmistan padşah qızı Şirini Fərhada vermək istəmirdi. Fikir etləyib öz-özünə dedi: "Hələ qoy getsin, dağı dəlsin, suyu gətirsin, sonra bir bahana etləyər, qızımı ona vermərəm".

Şəmistan padşah üzde Fərhadın sözüne razı olur. Qızını ona verəcəyini vəd etdi. Fərhad buna şad oldu. Bir külüng götürüb getdi. Bisütun dağına yetişdi. Şirinin eşqi ürəyində külüngünü çəkdi, qayaları parçaladı, daşları qırdı, dağı dəldi. Xeyli müddətdən sonra suyu şəkərdən şirin olan bulağı Bisütun dağından çəkib düz Şəmistan padşahın qapısına gətirdi. Fərhad suyu çəkib gətirəndən sonra padşahın hüzuruna getdi. Padşahdan verdiyi vədəni yerinə yetirib qızını ona verməsini xahiş etdi. Padşah gördü Fərhad dağı dəlib suyu qapısına gətirib, Şirini ona verməsə, el içində biabır olacaq. Dedi:

– Nə deyirəm. Qızım sənindir. Ancaq bir şərtim var. Onu yerinə yetirsən, daha heç bir sözüm olmaz. Şirini sənə verərəm.

Fərhad dedi:

– Şərtin nədir?

Padşah dedi:

– Get dağları yon, qızım üçün bir imarət qur, başa gətir, sonra Şirini sənə verim.

Fərhad padşahın sözüne razı oldu. Külüngünü çiyinə götürdü, bir qayalıq, daşlıq, qabağı səfalı, axar-baxarlı yərə yetişdi. O yer xoşuna gəldi. Daşları çapıb orada Şirin üçün bir qəsr qurmaq istədi. Fərhad külüngü ilə daşları yonub Şirinə qəsr tikirdi. Fərhad işləyib yorulmuşdu. Külüngünü yərə qoydu, bir dağın ətəyinə endi. Fərhad Şirindən ayrı, qəmgin, dağ ətəyində dolanırdı. Axşamüstü idi. Çöldən mal, qoyun qapılara döndürdü. Bir çoban Fərhadı dağ ətəyində qəmgin görüb onun yanına gəldi. Çoban çomağını saz etləyib döşünə basdı. Aldı, görək Fərhadı nə dedi, Fərhad ona necə cavab verdi:

Çoban

Yol üstündə duran oğlan,

Oğlan, de, nədən məlulsan?³¹

Boynuna kəc buran oğlan,

Oğlan, de, nədən məlulsan?

Fərhad

Əhvalım soruşan çoban,

Çoban, yardan ayrılmışam,

Uca dağdan aşan çoban,

Çoban, yardan ayrılmışam.

Çoban

Dağlar başın quecaq qardır,

Bağçalarda bitən bardır,

Bir söylə, o necə yardır?

Oğlan, de, nədən məlulsan?

Fərhad

Bağçaların gül nərgizi,

Lalədən xoş bət-bənizi.

Aldı Şirin padşah qızı,

Çoban, yardan ayrılmışam.

Çoban

Yaman olar yarın nazı,

Qumru kimi xoş avazı,

Sənə gəlməz padşah qızı,

Oğlan, de, nədən məlulsan?

Fərhad

Sinə qəmli, ürək məlul,

³¹ Qəmli, kefsiz

Yardan ayrı mənəm zəlil,
Neyləyim, sevibdir könül,
Çoban, yardan ayrılmışam.

Çoban

Yar sənə qılmasa vəfa,
Başın çəkər ağrı, cəfa,
Rast gəlibsən nainsafa,
Oğlan, de, nədən məlulsan?

Fərhad

Olmaz bu müşkül işim saz,
Gölümdə üzümz ördək, qaz,
Aşiq cövr, cəfadan qorxmaz,
Çoban, yardan ayrılmışam.

Çoban

Çoban çıxdı güzarına,
Doğru ol əhd-ilqarına,
Görüm yetəsən yarına,
Oğlan, de, nədən məlulsan?

Fərhad

Dağlar başı duman olar,
Fərhad halı yaman olar,
Yarsız işim fəğan olar,
Çoban, yardan ayrılmışam.

Fərhad çobandan ayrıldı. Yəni dağa qayıtdı. Külüngünü götürdü, Şirinin qəsri qurmağa başladı. Fərhad Şirinin qəsri qurmaqda olsun, sizə Həmzə padşahdan xəbər verim.

Həmzə adlı bir padşah var idi. Həmzə padşahın Xosrov adlı bir oğlu var idi. Şahzadə Xosrov Şirinin gözəllik sorğunu almış-

dı. Şirini sevdiyini atasına söylədi. Həmzə padşah Şəmistan padşahın yanına Şirini oğluna almaq üçün elçi göndərdi. Şəmistan padşah buna çox şad oldu. Şahzadə Xosrovla qohum olmaq fikrinə düşdü. Fərhadın əlindən yaxa qurtarmaq üçün qızı Şirini Xosrova verməyə razı oldu. Şahzadə Xosrov Şəmistan padşahdan Şirinin "hə"sini alandan sonra toy tədarükünə başladı. Xosrov toy tədarükündə olsun, sizə Şirindən xəbər verim. Şirin Fərhadın daşları yonub qəsr qurmaqda olduğunu bilirdi. Bir gün ata-anasından izin alıb bir dəstə qız ilə Fərhadın görüşünə getdi. Gördü Fərhad əlində külüng daşları yonub gözəl bir qəsr qurur. Külüngü qaldırıb daşa haradan vurur, oradan düşür, haradan istəyir, oradan kəsir, yonur, qəsr tikir. Qəsrin qurulması yarıdan keçir. Fərhad başında bir dəstə qız Şirinin gəldiyini görüb külüngünü yerə qoydu. Şirinin yanına gəldi. Sevgililər görüşdülər. Fərhad Şirinin bu gəlişindən çox şad oldu. Aldı, görək nə dedi:

Fərhad

Bir dəstə qız ilə gələn Şirinin,
Camalının şövqü diyara düşüb.
Dostunun qədrini bilən Şirinin,
Eşqindən ciyərim sədpərə düşüb.²²

Şirin

Eşqin firqətindən mən də yanırım,
Baş alıb yanına çölə gəlmişəm.
Sənsiz xar görünür gözlümə bağlar,
Elə bil bülbüləm, gülə gəlmişəm.

Fərhad

Atadan-anadan aralıyam mən,

²² Parçalanmaq, bölünmək

Yarın firqətindən qaralıyam mən,
Dər-di-qəm əlindən yaralıyam mən,
Ürəyim möhnətdən at-zara düşüb.

Şirin

Mən rüsxət almışam ata-anadan,
Tər-lan ayrı düşüb gözəl sonadan,
Bəlakeş olmuşam mən ki binadan,
Çövr-cəfa çəkməkdən dilə gəlmişəm.

Fərhad

Eşqin firqətindən yarpaqtək əsdim,
Yardan nə incidim, nə sındım, küsdüm.
Dağı dəldim, Bisütunda daş kəsdim,
Tale bəd gətirib nə qara düşüb.

Şirin

Gəl sən batma günahıma, deyinmə,
Zər-ziba geyməmişəm indi əynimə.
Libasım, zinətım gəlməz əynimə,
Səni yada salıb belə gəlmişəm.

Fərhad

Canım qurban olsun kamil ustada,
Dara düşər olsam, yetişər dada,
Qorxuram ki, qismət olarsan yada,
Onda elə bil ki gül xara düşür.

Şirin

Canında eşq olan üşüyüb donmaz,
Qəlbimi hər xəncər doğrayıb yonmaz,
Meylim səndən başqa kimsəyə qonmaz,
Dərd istər bağrımı dələ, gəlmişəm.

Fərhad

Səni bəsləyənin, qız, evi abad,
Mən öləndən sonra sən ömr eylə şad.
Eşqə tutulalı biçərə Fərhad,
Elindən, günündən avara düşüb.

Şirin

Öziz dost-aşna, mehriban sənin,
Qonçalı bağ-bağça, gülüstan sənin,
Əhdə dürüst çıxan şirin can sənin,
Məlum olsun oba, elə, gəlmişəm.

Aşıq-məşuq yüz cəfa ilə bir-birilərindən ayrıldılar. Şirin qızlarla evlərinə qayıtdı. Fərhad da külüngünü çəkib daşları yonmağa, qəsr qurmağa başladı.

Fərhad xeyli vaxt idi ki, Şirin ilə görüşə bilmirdi. Şirinin atası Şəmistan padşah qızının Fərhadın yanına getməsinə izin vermirdi. Fərhad Şirinin ayrılığına dözə bilmirdi. Tabı, tavanı kəsilməmişdi. Həsrət çəkirdi. Şirin deyirdi, Şirin eşidirdi. Şirinin eşqi onu az qala dəli-divanə eyləmişdi. Biçərə Fərhad daş yonub Şirinin qəsrini tika-tika aldı, görək nə dedi.

Fərhad

Dad, aman çəkirəm əlindən, fələk,
Şirin kimi gül camallı görünməz.
Halqa zülfü dal gərdəni bürüyən,
Zənəxdanı qoşa xallım görünməz.

Qayda budur, aşıq olan qəm çəkər,
Yarın ayrılığı qəddini bükər,

Şəhdi mat eyləyən dodağı şəkər,
Ağı şirin, ləbi balım görünməz.

Şimşad əllərinin əlvan xınası,
Yarın qulağının qızıl tanası,³³
Əyninə geyinib gözəl libası,
Canlar alan yaşıl allım görünməz.

Əcəb öyüd alan bir gözəl xoylu,³⁴
Başında dəstə qız nişanlı, toylu,
Sürəhi³⁵ gərdəni³⁶ bir uca boylu,
Mina³⁷ kəmə qəddi dallım görünməz.

Yardan ayrı düşüb könlümə qalan,
Məşuqdur aşığı bələyə salan,
Fərhadın aqlını başından alan
Qalmaqallı qılı-qallım görünməz.

Fərhad burda qalsın, sənə Şirindəmi xəbər verim. Fərhad Şirindən ayrı alışıb yandıdığı kimi, Şirinin də Fərhadın ayrı səbr, qərarı kəsilmədi. Atasını heç bir yana buraxmırdı. Evdə oturub ah-zar eyləyirdi. Yeməyirdi, içməyirdi, dərddi-qəm çəkirdi.

Bir gün butası Fərhadın yadına düşdü. Aldı, görək nə dedi:

Şirin
Yarımdan ayrı düşəli,

³³ Sırğa

³⁴ Xasiyyət, xarakter

³⁵ Su və ya şərab tökmək üçün uzunboğaz şüşə qab

³⁶ Boyunlu

³⁷ Metal və s. şeylərin üzərinə çəkilən rəngli şüşəvari təbəqə, çox incə və parlaq naxtı

İşim ahu-zardı, fələk,
Üzünü görə bilmirəm,
Dünya mənə dardı, fələk.

Dad sənə əlindən, aman,
Qılmır dərdimə dərman,
Keçirmişik əhdi-peyman,
Arada ilqardı, fələk.

Yarsız mənə sitəm olub,
Peymanın qaynayıb, dolub,
Güllərim saralıb, solub,
Gülə düşməni xardı, fələk.

Fələk, unutma mürvəti
Mən çəkirim yar firqəti,
Gül üzünü dostun həsrəti,
Könlümdə qubardı, fələk.

Min çəkdiyim dərddi, sərdi,
Tələ mənə üz döndərdi,
Şirin dərddi, eşqin dərddi
Aləmə aşkardı, fələk.

Şirin burda qalsın, Fərhadın atası Bilaldan, anası Reyhandan xəbər verim. Bilal ilə Reyhan oğlanlarının ayrılıqlarına dözə bilməyib Fərhadın qəsr qurduğu yərə gəldilər. Ata-ana birçə oğlunu bədrinə basıb üzündən-gözündən öpdü. Onlar Fərhadı böyük nəsihəti verdilər. Anası Reyhan oğluna çöllərdən, dağları, qayaları yonmaqdan əl çəkib evlərinə getməsini söylədi. Anasının cavabında aldı Fərhad, görək nə dedi:

Fərhad

Mən qurduğum Şirin qəsri,
Ana, burda qalaram mən.
Canımdır yarım əsri,
Ana, burda qalaram mən.

Anası

Məskən eyləmə çölləri,
Oğul, gedək evimizə.
Dolanaq oba, elləri,
Oğul, gedək evimizə.

Fərhad

Sürmələr qaşa gətirəm,
Rəqibi huşa gətirəm.
Bu qəsri başa gətirəm,
Ana, burda qalaram mən.

Anası

Anan yazıq başı daşlı,
Kimin var sirlə, sirdaşlı,
Atan qalib gözü yaşlı,
Oğul, gedək evimizə.

Fərhad

Oxumadım əlif-hecə,
Gündüzüm olubdur gecə,
Şirin dostdan keçim necə,
Ana, burda qalaram mən.

Anası

Ucundan çəkdim ahu-zar,
Dünya mənə olubdur dar,

Sonra şah səni aldadar,
Oğul, gedək evimizə.

Fərhad

Mənim əslim, soyum olar,
Gözlə sona oyum olar,
Bu qəsrdə toyum olar,
Ana, burda qalaram mən.

Anası

Qurasan cah-cəlal, şöhrət,
Qazanasan hörmət, izzət,
Bir də görüşək, ya qismət,
Oğul, gedək evimizə.

Fərhad

Fərhadam, dərdim özümdən,
Qan-yaş tökərəm gözümdən,
İncimə mənim sözümdən,
Ana, burda qalaram mən.

Anası

Reyhanam, baladan ötüş,
Başına gəlsin xeyir iş,
Görüm mətləbinə yetiş,
Oğul, gedək evimizə.

Ata-anası nə qədər eylədi, Fərhad evlərinə getmədi. Axırda ata-anası naəlac qalıb oğulları ilə halal-hümmət eylədilər. Fərhad xeyir-dua verib getdilər. Fərhad yenə külüngünü əlinə alıb daş çapmağa bağladı. Fərhad burada qalsın. Sizə Şirinin anası Mehriban xanımdan danışım. Mehriban xanım nə eyləyirdi, Şirin Xos-

rov göndərdiyi toy paltarlarını geyinib, üzüyünü barmağına taxmırdı. "Ölsəm, torpağınam, qalsam, Fərhadın" deyirdi. Çəkilib bir yanda oturub ah-zar eyləyirdi. Mehriban xanım qızının könlünü almaq, onu dilə tutmaq üçün götürdü, görək nə dedi. Şirin ona nə dil ilə cavab verdi:

Mehriban xanım

Gəl danış, Şirinim, könlün açılsın,
Atan səni şah oğluna veribdir.
İnnən belə şad olmalı vaxtıdır,
Atan səni şah oğluna veribdir.

Şirin

Könlüm dərd-qəm ilə dolubdur mənim,
Öldürsələr, şah oğluna getməyəm.
Bu başıma küllər olubdur mənim,
Öldürsələr, şah oğluna getməyəm.

Mehriban xanım

Qızım, al xına yax əl-ayağına,
Yaşdan ləkə düşər gül yanağına,
Nişan üzüyünü tax barmağına,
Atan səni şah oğluna veribdir.

Şirin

İgiddə gərəkdir namus, ar olsun,
Atanın bəd işi eldə car olsun,
Nişan taxan yerdə görüm xar olsun,
Öldürsələr, şah oğluna getməyəm.

Mehriban xanım

Şirin, nə söylərsən, sənin qəsdin nə?
Şah qızısan, adın-sanın, şəstin var,

Qonum-qonşu, tayın-tuşun, dostun var,
Atan səni şah oğluna veribdir.

Şirin

Atam kimi sən də şani-şöhrət gəz,
Bu sözlərlə mənim az bağrımı əz,
Meyl tutub ürək, onu istəməz,
Öldürsələr, şah oğluna getməyəm.

Mehriban xanım

Gül dərərsən, yaylıq üstə sarərsən,
Boy-başa çatasan, dövrən sürərsən.
Nişanlıyla sən də ağ gün görəsən,
Atan səni şah oğluna veribdir.

Şirin

İstəmirəm, Tanrı olsun imdadım,
Gərək qədrin bilsin ana övladın,
Ölsəm, torpağınam, qalsam Fərhadın,
Öldürsələr, şah oğluna getməyəm.

Mehriban xanım

Mehriban xanımın əziz balası,
Yaxşı olar ana xeyir-duası,
Atandan eyibdir, gəl olma ası,
Atan səni şah oğluna veribdir.

Şirin

Şirin tərək eyləməz oba-elini,
Bülbül hər vaxt istər qızılgülünü.
Versəniz əlimə Fərhad əlini,
Öldürsələr, şah oğluna getməyəm.

Bunlar burada qalsınlar. Sizə Fərhadın danışım. Fərhad daşlardan yonub Şirinin qəsrini qururdu. Ancaq Şirin axır vaxtlar onun yanına gələ bilmirdi. Şirinin atası Şəmistan padşah onu gün üzü görməyə buraxmırdı. Şirin gecə-gündüz bir küncdə əyləşib ah-zar əyləyirdi. "Fərhad" deyib, "Fərhad" eşidirdi. Fərhadın da dağda madarı, umudu kəsilmişdi. Şirindən ayrı hər günü bir il keçirdi. Şirinlə keçirdiyi günləri yadına salıb, aldı, görək biçərə Fərhad nə dedi:

Fərhad

Yanaqları gözəl lala,
Bəzənərdi yaşıl-ala,
Ay üzü bələnib xala,
Alagöz, nazlı Şirinin.

Qası, gözünü cana yağı,
Sənəmə çəkibdir dağı,
Olaydım mən qəm otağı,
Alagöz, nazlı Şirinin.

Ödür mənə vəfalı yar,
Eşqindən ciyərim yanar.
Həsreti yandırar, yaxar
Alagöz, nazlı Şirinin.

Əldə tuta badasını,
Bir eşidəm sadasını,
Fərhad ala qadasını
Alagöz, nazlı Şirinin.

Fərhad Şirindən ayrı dər, möhnət çəkib burda qalsın, sizə Şirindən xəbər verim.

Axır vaxtlar Şirinin atası, anası onu heç bir yana buraxmırdı, Fərhad ilə görüşməyə qoymurdu.

Şirin bundan daha da dərda-qəmə batmışdı. Gecə-gündüz əli qoynunda, boynu çiynində, gözləri yolda idi. Nalə əyləyirdi. Ah çəkirdi. Ah-naləsini eşidən, Fərhadı yetirən bir kimi, kimsəsi yox idi.

Bir gün Şirin Məsmə qaravaşı yanına çağıraraq dedi:

– Sənə bir namə versəm, onu xələvətə aparıb Fərhadı çatdırara bilərsənmi?

– Xanım, bu nə sözdür, can ilə, baş ilə çatdıraram.

Şirin göz yaşları ilə belə bir namə yazdı:

Şirin

Hicran çəkən yazıq Fərhad,
Yanına gələ bilmirəm.
Sənsiz mən çəkirəm fəryad,
Danışib gülə bilmirəm.

Yar da unudarmı yarı,
Tullayarmı əhd-ilqarı?
Bax olubdur üzüm sarı,
Göz yaşım silə bilmirəm.

Bağban olub başıma gül,
Solub bağda süsən, sünbül,
Cəh-cəh vurub şeyda bülbül,
Qonmayır gülə, bilmirəm.

Səyyad, uçub tərhan quşum,
Onun üçün qara qaşım,
Xançal alıb bağrım başın
Peyləyib,³⁸ gülə bilmirəm.

³⁸ Xancar, bıçaq və s. ilə vurmaq, vurub öldürmək, ya yaralamaq

Şirin ağlar gecə-gündüz,
Bəxti qara varmı mənə?
Olacaqdır sənsiz necə
Rüzgarım, bilə bilmirəm.

Şirin naməni Məsmə qaravaşa verdi. Məsmə qaravaş xəlvtəcə bir tərəfdən yolu alına alıb özünü Bisütunda Fərhadı yetirdi. Şirinin naməsini ona verdi. Fərhad namənin Şirindən gəldiyini bildi, öpdü gözünün üstünə qoydu, sonra açdı, oxudu, namənin məzmunundan halı oldu. Görək Şirinə necə cavab verdi, nə dillər ilə onun hicrandan qırılmış, sınımış könülünü aldı:

Fərhad

Başına döndüyün Şirin,
Yar, yetişdi namə mənə.
Can sadağası gözlərin
Yar, yetişdi namə mənə.

Ağlayıb ah-zar eyləmə,
Könülünü qubar eyləmə,
Gen dünyanı dar eyləmə,
Yar, yetişdi namə mənə.

Arzuladım şirin dilin,
Kəmərcəq inco belin,
Naməndə var ətir gülün,
Yar, yetişdi namə mənə.

İzin olsa, mən də gəlləm,
Soruşub halını billəm,
Külüng alıb dağı dəlləm,
Yar, yetişdi namə mənə.

Hər söz ilə yardan kəsilmə,
Fərhadın meylini kəsmə,
Gətirdi qaravaş Məsmə,
Yar, yetişdi namə mənə.

Fərhad naməni tamam eyləyib Məsməyə verdi. Fərhad Məsməyə dilcavabı Şirinə salam yetirməsini tapşırdı.

Məsmə Fərhadın naməsini Şirinə çatdırdı. Əlavə Fərhadın salamını Şirinə yetirdi. Şirin əziz dostdan gəlmiş naməni aldı, gözünün üstünə qoydu. Açdı, oxudu, məzmunundan halı oldu. Dərdlə, həsrətlə evin bir küncünə qapanıb qaldı. Şirin burada qalmağa qalsun, sizə Xosrovdan xəbər verim.

Xosrov Şirinə toy eyləyib, evinə aparmaq istəyirdi. Şirinin hər tədarükü görülmüşdü. Ana-atası əyər-əskiyini, cəhizini hazırlamışdı. Şirin Xosrova köçək idi. Ancaq Şirinin əvvəldən Xosrova meyli yox idi. Atası, anası bunu bildi, qızlarının şahzadə Xosrova getmək istəmədiyinə acıqlandılar. Şirini güclə Xosrova köçürmək istəyirdilər. Anası Mehriban xanım Şirinin yanına gəldi, onu dilə tutdu, Xosrova getməsi üçün ona öyüd, nəsihət eylədi. Şahzadə Xosrova rəy verməsini söylədi. Şirin bu sözləri eşidib üzünü anasına tutdu, aldı, görək ona nə dedi, anası da qızına necə cavab verdi:

Şirin

Məni dilə tutma bu qədər, ana,
Fərhadı tullayıb yada getməyəm.
Qalaram burada mən yana-yana,
Əğyarın üstünə dada getməyəm.

Mehriban xanım

Belə inad olmaz, mehriban qızım,
Sən Xosrov oğlana gedəsən gərək.

Az belə alışıb oda yan, qızım,
Sitəmdirsə cana, gedəsən gərək.

Şirin

Dostla keçən düz ilqarı tullayıb,
Namusu, qeyrəti, arı tullayıb,
Əğyara qoşulub, yarı tullayıb,
Bədnam olub el, obada, getməyəm.

Mehriban xanım

Gəl mənə başlama giley-güzarı,
Salma şirin cana dərdi, azarı,
Unut getsin keçən əhdi, ilqarı,
Xosrov mehribana gedəsən gərək.

Şirin

Yara bağlı mənim tamam umudum,
İnsafdır mı mən Fərhadı unudum,
Müxənnəs sözüylə yeni dost tutum,
Yandırsalar məni oda, getməyəm.

Mehriban xanım

Gözəl qızım, hədyan sözü söyləmə,
Xəncəl alıb sən sinəmi teyləmə,
Gözlərin qurbanı, inad eyləmə,
Uyub şöhrət, şana gedəsən gərək.

Şirin

Ana, sən gələsən birçə mürvətə,
Salmayasan mən yazığı firqətə,³⁹

Öldürsən, uymaram şana, şöhrətə,
Düşüb sevgilimdən cida, getməyəm.

Mehriban xanım

Üstündə düşmüşəm yüz qeylü-qala,
Görən mail olur üzündə xala,
Bürünüb ipəyə, yaşıla, ala,
Zülfündə sən şana, gedəsən gərək.

Şirin

Bu viran dünyada olmaz keyfim saz,
Uçmaz göllərimdən ördək ilə qaz.
Şirin Fərhad kimi yardan ayrılmaz,
Verib ilqarımı bada, getməyəm.

Mehriban xanım

Mehribana belə baxmaq olarmı?!
Ananın evini yıxmaq olarmı?!
Atanın sözündən çıxmaq olarmı?!
Baş əyib fərmana, gedəsən gərək.

Mehriban xanım nə qədər dil tökdü, əlləşdi, nə qədər çalışdısa da, Şirindən Xosrova getmək "hə"sini ala bilmədi. Axırda alacı kəsilib qalxdı onun yanından, Şəmistan padşahın yanına getdi. Şirinin Xosrova getmək istəmədiyini Şəmistan padşaha söylədi. Bunlar burada qalsınlar, sizə Bisütunda Fərhadın xəbər verim. Fərhad Bisütun dağında Şirinin eşqi ilə alışıb-yanırdı. Ancaq əlindən bir şey gəlmirdi. Əlindən gələn bir iş vadısa, o da külüng ilə daşları yonub, Şirinin qəsri tikmək idi.

Fərhad qorxurdu ki, o qəsri qursun, başa gətirsin, ancaq Şəmistan padşah əhdinə vafa eyləyib Şirini ona verməsin. O, Şirinin həsrəti ilə alışıb-yansın. Fərhad bu fikirdə idi, bir də gördü ki, bir

³⁹ Ayrılıq

adam gəlib Bisütunun yanından keçir. Fərhad o adamı yanına çağırır. Bu adam Şəmistan padşahın qasidi idi. Hardansa Şəmistan padşaha namə aparırdı. Fərhadı daşları yonub alından tər axa-axa qəsr qurduğunu görüb Qasidin ona yazığı gəlirdi. Dedi:

– Bu dağda tək-tənha nə qəsrdir ki qurursan?

Fərhad qəsri Şəmistan padşahın qızı üçün qurduğunu söylədi. Qasid əhvalatı bilib dedi:

– Ey Fərhad, Şəmistan padşah ilqarından dönüb qızını şahzadə Xosrova verir.

Fərhad bunu eşitdi, padşahın verdiyi ilqarı unuduğunu bildi. qasiddən xahiş etdi ki, o bir namə yazsın. Qasid həmin naməni Şəmistan padşaha yetirsin. Qasid Fərhadın naməsini Şəmistan padşaha çatdırmağa razı oldu. Fərhad aldı, görək Şəmistan padşaha necə namə yazdı:

Fərhad

Söz keçirdin, əhdi-peyman bağladın,
Padşah da ilqarından dönərmə?
Bağrım başın çalın-çarpaz dağladın,
Padşah da ilqarından dönərmə?

Könlüm gəzir ərş⁴⁰ üzünü, dərəni,
Sevdim, seçdim ala gözlü pərinə,
Gəl eyləmə sən də məndən Şirini,
Padşah da ilqarından dönərmə?

Olar aşqların xələti, donu,
Mərdin ortalıqdan heç qalmaz xonu⁴¹
Şirin mənə sevir, mən də ki onu,
Padşah da ilqarından dönərmə?

⁴⁰ Göy üz, sama

⁴¹ Xon – xonça mənasındadır

Pərimin əlindən bədələr içdim,
Düşdüm mən sövdəyə, canımdan keçdim,
Şirinin eşqindən dağları deşdim,
Padşah da ilqarından dönərmə?

Taqısrım var, başım sən fərmana ver,
Bir qız bəsləyibsən, bir oğlana ver,
Fərhadam, Şirini mən nalana⁴² ver,
Padşah da ilqarından dönərmə?

Fərhad naməni tamam eləyib qasidə verdi. Qasid naməni alıb gətirdi, Şəmistan padşaha çatdırdı. Şəmistan padşah naməni oxuyub məzmunundan həli oldu. Qəzəbləndi, naməni para-para eyləyib yerə atdı. Sonra qalxdı Şirinin yanına gəldi. Şəmistan padşah Şirinin yanına o vaxt gəlmişdilər ki, baş bəzəyənlər nə qədər çalışırdılarsa, Şirin toy paltarını əyninə geyinmirdi. Başını bəzəməyə qoymurdu. Padşah bunu görüb daha da qəzəbləndi. Şirinin üstünə çıxırdı. Qızına güc ilə toy paltarını geyindirirdi. Toy oldu. Şahzadə Xosrov Şirini götürüb evinə apardı. Şirin Xosrova köçürüləndə paltarının altında özü ilə bir zəhərli xəncər götürmüşdü. Xosrov ona yaxın gəlmək istəyəndə Şirin zəhərli xəncəri çəkib dedi:

– Nə vaxt mənə əl uzatsan, bu xəncər ilə sənə də, özümü də, öldürəcəyəm.

Xosrov Şirinin özünü öldürməsindən qorxub ona yaxın getmədi. Onlar burada qalsınlar, sizə Bisütun dağında Fərhadın xəbər verim. Fərhadın Şirini Xosrova köçürmələrindən xəbəri yox idi. Qasid ona toy tədarükü görüldüyünü söyləmişdi. Fərhad bilirdi ki, Şirin onu atıb getməz. Ancaq biçərə Fərhad bilmirdi ki, Şirini güc ilə şahzadə Xosrova ələ veriblər. Fərhad nazlı Şirini

⁴² Göz yaş, tökən, ağlayan, dərdli

yadına salıb eşqə gəldi. Külüng ilə daşları çapa-çapa aldı, görək Şirinin eşqinə nə dedi. Biz deyək, eşidən dostlar, qardaşlar şad olsunlar:

Fərhad

Külüng əldə dağı dəldim, daş çapdım,
Şirin eşqi məni heyran eylədi.
Heç getməz başımdan yarın sövdəsi,
Əydi qəddim, şirin candan eylədi.

Nə zaman ki eşqi başıma doldu,
Onda bu gül rəngim saraldı, soldu,
Yarın ayrılığı yaman dərd oldu,
İşim-gücüm ahu-fəğan eylədi.

Ağlım başdan aldı xublar⁴³ leyləsi,
Saldı kəməndinə zülfü şeydasi,⁴⁴
Peymanından⁴⁵ döndü zalım atası,
Görün halım necə yaman eylədi.

Cananım eyləsə əhdinə vəfa,
Tapar xəstə canım o zaman şəfa,
Yolunda çəkmişəm yüz cövrü-cəfa,
Qəddim kaman, qaşı kaman eylədi.

Səyrəqib nə giriblər araya,
Baxan yoxdur sinəmdəki yaraya,
Şirin qədəm qoyub gəldi buraya,
Fərhad canın ona qurban eylədi.

⁴³ Gəzəllər

⁴⁴ Dəlincəsinə vurğun, eşq divanəsi, maftun

⁴⁵ Verilmiş söz, üzərinə götürülən vəzifə

Fərhad sözünü tamam eylədi. Yənə daş kəsməyə, qəsr qurmağa başladı. Fərhad burada qalsın, sizə Şirindən söyləyim. Şirin Xosrova köçəndən bir otaqda əsir kimi qalmışdı. Xosrovu yanına gəlməyə qoymurdu. Demirdi, gülmürdü, danışmırdı. Ağlayıb ahu-zar eləyirdi. Bir gün yənə Şirin Məsmə qaravaşı yanına çağırırdı. Dedi: "Əziz Məsmə, yənə Fərhadı namə göndərmək istəyirəm. Fərhadan ayrı nə gecəm gecədir, nə gündüzüm gündüz, səbrim, qərarım kəsilib, Fərhadsız dərdim başımdan aşıb. Naməni yazım, onu xəlvətə apar Fərhadı çatdır, Fərhadan da cavab al gətir".

Məsmə qaravaş Şirinin naməsini aparıb Fərhadı çatdırmağa razı oldu. Şirin Fərhadı bu dillər ilə namə yazdı:

Şirin

Xətti-xallı Fərhad oğlan,
Oğlan, inan, mən sənənim.
Gül camallı Fərhad oğlan,
Oğlan, inan, mən sənənim.

Axtar, dolan, yar, məni gəz,
Eşqin bu sinəmdən sönməz,
Heç vaxt sənədən meylim dönməz,
Oğlan, inan, mən sənənim.

Mənim günüm keçər ah-zar,
Aləm olub başıma dar,
Arada səyrəqiblər var,
Oğlan, inan, mən sənənim.

Firqətindən bağrım yara,
Bil, rüzgarım keçir qara,
Bəlkə də, ölüm ayıra,
Oğlan, inan, mən sənənim.

Şirinin olub qalbi qan,
Dərd əlindən çəkir aman,
Ortada var əhdi-peyman,
Oğlan, inan, mən səninəm.

Şirin naməni büküb Məsmə qaravaşa verdi. Məsmə qaravaş naməni götürüb yola düşdü. Gətirdi Bisütun dağında Fərhadı çatdırdı. Fərhad naməni oxuyub məzmunundan hali oldu. Aldı, görək sevgilisi Şirinin naməsinə necə cavab yazdı:

Fərhad

Namən gəldi mənə çatdı,
Şirin sənin, Şirin sənin,
Tuti dillim, qadan alım,
Şirin sənin, Şirin sənin.

Sevdim sən kimi sənəmi,
Hüsnün bənzədim günəmi?
Sözlərin dəldi sənəmi,
Şirin sənin, Şirin sənin.

Çoxları çəkir loyunu,
Bir də görədim boyunu,
Özüm tutaydım toyunu,
Şirin sənin, Şirin sənin.

Mən çəkirəm fərağını,
Bas göz üstə ayağını,
Daşdan kəsdim otağını,
Şirin sənin, Şirin sənin.

Fərhad sənin vəfadarın,
İstəkli, mehriban yarın,
Başa varsın düz ilqarın,
Şirin sənin, Şirin sənin.

Fərhad naməsinə Məsmə qaravaşa verdi. Məsmə naməni götürüb yola düşdü. Bir tərəfdən gəldi, evə yetişdi, Fərhadın naməsinə Şirinə çatdırdı. Şirin naməni oxudu, bir tərəfdən şad oldu, bir tərəfdən də qəmgin. Ona görə şad oldu ki, dostundan namə gəlmişdi. Qəmgin oldu, çünki xeyli vaxt idi Fərhadın gül üzünü görüb Şirin sözünü eşitmirdi. Şirin Fərhadan ayrı burada ah-zar çəkib qalmaqda olsun, sizə yenə Bisütun dağında yarından ayrı düşən biçərə Fərhadan xəbər verim. Fərhad daşa hər külüng vuranda "Şirin" deyirdi. Lal daşlardan, sıldırım qayalardan "Şirin" eşidirdi. Şirin eşqi onun qollarına qüvvət vermişdi. Külüngü hardan daşa vururdu, ordan biçirdi. Qəsri qururdu. Ancaq Şirin üçün odsuz-ocaqsız alışırı. Qəsri qura-qura bu sözü oxuyurdu:

Şirin eşqi mənə dağlara saldı,
"Yar" deyib daşları çaparam indi.
Tərhanım ağlımı başımdan aldı,
"Yar" deyib daşları çaparam indi.

Bisütun dağları mənə oylağım,
Sarılib, solubdur gülşənəm, bağım,
Yoxdur bu gündə bir qəm otağım,
"Yar" deyib daşları çaparam indi.

Laçın könlüm düşüb sonadan ayrı,
Haqq mənə yaradıb binədən ayrı.
Qardaşdan, atadan, anadan ayrı,
"Yar" deyib daşları çaparam indi.

Qəlb qırılsa, təbib gəlsə, bitişməz,
Qayalarda fərə, kəklik ötüşməz,
Ünüm gedib bir kimsəyə yetişməz,
"Yar" deyib daşları çaparam indi.

Yadıma düşəndə yarın yanağı,
Fərhadın naləsi yandırar dağı,
Könlümün həm qəmli, həm coşqun çağı,
"Yar" deyib daşları çaparam indi.

Fərhad burda qalsın, sizə Xosrovdan danışım. Xosrov da avara qalmışdı. Toy eyləyib Şirini evinə gətirmişdisə də, ona yaxın gedə bilmirdi. Şirin ilə demək, danışmaq, gülmək ona haram idi. Nə vaxt yaxın getmək istəsə, Şirin xəncərini çəkib "özümü öldürəm" deyirdi. Xosrov da Şirinin özünü öldürməyindən qorxub ona yaxın gedə bilmirdi. Vaxtının çoxunu vəzirlə, vəkillə, başının atılları ilə ovda keçirirdi. Evə də gələndə Şirindən bir üz görmürdü. Xosrov bilirdi ki, Şirin Fərhadı, Fərhad da Şirini aşıqdır. Şirinin ona üz göstərməməsi Fərhadın ötrüdür. Fərhad qəsri qurub qurtarmağa az qalıb. Xosrov yəqin eləyib ki, qəsir başa gələndə kimi Fərhad padşahdan Şirini istəyəcək, alacaq. Xosrov Fərhadı yox eləmək, Şirinin meylini özünə döndərmək üçün əlac düşünürdü, çarə axtarırdı.

Xosrov burada qalsın, sizə yenə də Şirindən xəbər verim. Şirinin yenə yadına butası Fərhad düşmüşdü. Bir yandan Fərhadın ayrılığı, o biri yandan Xosrovun Şirini incitməsi, evdən-əşikdən bir yana çıxmağa qoymaması Şirini daha da dərda-qəmə batırmışdı. Şirin Fərhadın ayrı işıqlı dünyada ömür eyləmək, ağyarın əlində qalmaq istəmirdi. Yazıq Şirin Fərhadı yadına salıb, aldı, görək nə dedi:

Şirin

Alışır eşqin oduna,
Bu canım Fərhadın ayrı.
Göyə ucalıbdır ahım,
Fəğanım Fərhadın ayrı.

Nə yamandır eşq ataşı,
Odlanır bağrımın başı,
Nəyə gərək hilal qaşığı,
Kamanım Fərhadın ayrı.

Kim halım soruşub, bilir,
Yar fırtəti bağrım dəlir.
Bu viranda kimə gəlir,
Gümanım Fərhadın ayrı.

Gələydi vəfalı yarım,
Pozulmayaydı ilqarım,
Kəsilib səbri-qərarım,
Amanım Fərhadın ayrı.

Fəryad qıllam gündüz-gecə,
Qohum, qardaş gəlməz vecə,
Şirinəm, solubdur necə,
Gülşənim Fərhadın ayrı.

Şirin Fərhadın ayrı ağlayıb sızıldadığı, ah-nalə eylədiyini, onu yadına saldığı kimi Fərhad da Bisütun dağında Şirini yadına salırdı. Fərhadın Şirinsiz səbri, qərarı kəsilmişdi. Külüngü çəkib daşları yonur, uca qəsri tikirdi. Qəsirin son daşlarını düzürdü. Fərhad öz-özünə fikir eləyirdi ki, qəsir başa gələcək, o da toy eyləyib Şəmistan padşahdan qızı alacaq. Şirini köçürüb bu qəsirə gətirə-

cək, onunla ömür, gün sürəcək. Fərhad Şirini yadına salıb qəsrin axırncı daşlarını yona-yona bu sözü deyirdi:

Yenə yada düşdü Şirin cananım,
Mənim kimi oda alışan olmaz.
Qalmışam tək-tənha dad-amanında,
Bir gəlib halımı soruşan olmaz.

Xəلق olmayıb Şirin kimi bir dilbər,
Dəhanı məzədir, ləbləri kövsər.
Qulunları qoşa, sinəsi mərmər,
Onun bərabəri zərnişan olmaz.

Sinəmi yandırır eşqin ataşı,
Can alır Şirinin göz ilə qaşığı.
Səhərdən əyləşib mənə yanaşı,
İşvə ilə deyib-danışan olmaz.

Bəzənib müşk ilə, ənbərə batıb,
Hərdən müjganından⁴⁶ mənə ox atıb,
Hərdən aşığına işvə, naz satıb,
Hərdən dostdan küsüb, bərişan olmaz.

Görəsən yetərmi sözlüm Şirinə,
Qurban kəsildim özüm Şirinə,
Fərhadam, düşübdür gözüm Şirinə,
Mənim kimi halı pərişan olmaz.

Fərhad Bisütun dağında Şirinin qəsrini qurmaqda olsun, şahzadə Xosrovdan eşidin. Xosrov Fərhadı tələf etməyə üçün çox

⁴⁶ Kırpıqlar

fikirləşdi, düşündü, tədbir aradı. Ancaq xalq içində ona bir şey eləyə bilmədi. Bir gün şahzadə Xosrovun yanına bir beyman⁴⁷ qarı gəldi. Qarı dedi:

– Şahzadə, mənə nə verərsən Fərhadı öldürəm?

Xosrov dedi:

– Fərhadı öldürə bilsən, sənə özün ağır qızıl verərəm.

Xosrov bunu deyib əlini cibinə saldı. Qabaqcadan qarıya üç ovuc qızıl verdi. Qarı qızılı görüb gözü hədəqdən çıxdı. Olan, qalan imanını da atdı. Bir ülüş⁴⁸ halva götürüb Bisütun dağına, Fərhadın yanına yola düşdü. Qarı yol getməkdə olsun, Fərhadan eşidin.

Fərhad yenə külüngünü çəkib daşları yonurdu. Qəsr tikirdi. Şirinin qəsrinə başa gəlməkdə idi. Fərhad Şirinin eşqi ilə külüngünü daşlara elə vururdu ki, neçə ağaclıqdan Fərhadın külüngünün səsi eşidilirdi. Fərhad qəsr qururdu. Yorulanda hərdən dayanıb ətrafa göz gəzdirirdi. Özündən başqa heç kimi görmürdü. Biçərə Fərhad Bisütun dağında tək-tənha qalmışdı. Dilinin şirin sözü “Şirin”, şirin kəlməsi “Şirin” idi. Aldı, görək bülbül gülündən ayrı düşən kimi butasından ayrı düşmüş Fərhad Şirinin eşqinə nə dedi:

Fərhad

Tək-tənha dağda qalmışam,
Yada sala Şirin məni.
Yarsız saralıb-solmuşam,
Yada sala Şirin məni.

Yar gələydi bu çağları,
Külüngüm dəlir dağları,

⁴⁷ İmansız

⁴⁸ Arasına halva qoyulmuş yuxa, lavaş

Qururam ağ otaqları,
Yada sala Şirin məni.

Arzularam şirin canı,
Ala gözlü mehribanı,
Unutmaya əhd-peymanı,
Yada sala Şirin məni.

Hərdən qıyğacı baxanda,
Canımı oda yaxanda,
Qızlarla seyrə çıxanda
Yada sala Şirin məni.

Fərhadım, candan olanda,
Rəngim saralıb-solanda,
Piyaləm qanlı dolanda
Yada sala Şirin məni.

Fərhad yenə külüngünü çəkib daşları yondu, qəsri qurmağa başladı. Bu tərəfdən beyman qarı hər yerdən keçib Bisütuna yetişi. Fərhadın yanına gəldi. Gördü Fərhad daşları yonur, qəsri qurur. Qarı dedi:

– Fərhad, bu qəsri kimin üçün qurursan?

Fərhad dedi:

– Şirin üçün qururam.

Beyman qarı dedi:

– Zəhmət çəkib daş yonub qəsri qurma. Şirin öldü.

Fərhad Beyman qarının sözlünə əvvəlcə inanmadı. Qarı əlindəki halvanı göstərib dedi:

– Şirin ölüb. Bu da onun ehsan halvasıdır.

Fərhad Şirin ölüm xəbərini eşidib ürəkdən dərin bir ah çəkdi. Bədəni titrədi. Az qaldı ağı başından çıxsın. Dünya

gözündə qaranlıq oldu. Üzünü qarıya tutub dedi:

– Beyman qarı, necə sənin dilindən var gəldi ki, dedin Şirin ölüb?

Mətləbinə yetməyəm, muradına çatmayan biçərə Fərhad əzəl Şirinin ölüm xəbərini gətirən beyman qarıya bir külüng vurub öldürdü. Ondən sonra öz-özünə dedi: "Şirindən sonra mən dünyada ömür istəmirəm". Fərhad bunu deyib külüngünü var gücü ilə göyə atdı, başını altına tutdu. Külüng onun başına düşdü. Fərhad külüngün zərbəsiylə öldü.

Fərhadın ölüm xəbəri Şirinə yetişi. Şirin zəhərli xəncəri paltarının altında oraya gəldi. Fərhadı ölmüş görüb xəncəri çəkdi, dəstəsini Fərhadın meyitinə dayayıb özünü xəncərin üstünə atdı. Xəncər Şirinin ürəyinin başından batdı, kürəyinin arasından çıxdı. Şirin də Fərhadın yanında öldü. Fərhad ilə Şirinin ölüm xəbərini ataları, anaları eşidi. Gəldilər, bimirad ölmüş Fərhad ilə Şirinə yanaşı qəbir qazıb basdırdılar. Onlara ehsan verdilər. Ehsan yeməyə gələnələr beyman qarıya lənət, Fərhad ilə Şirinə rəhmət oxuyub getdilər.

Tərtib edən:

Əhliman Axundov

*Mənbə: "Azərbaycan dastanları", V cild,
Bakı-2005, "Lider" nəşriyyatı, s. 103-144*

Leyli və Məcnun

Ustadnamə

Can deməklə candan can əskik olmaz,
Məhəbbət artırır, mehriban eylər.
Çor deməyin nəli⁴⁹ nədi dünyada?
Abəd könülləri pərişan eylər.

Nakəs adam danışığından saz olar,
Kərəmdən kəm, səxavətdən az olar,
Nütfədə qarışan şeyitbaz olar,
Mərd də sığırdırmaz, nahaq qan-eylər.

Mən istərəm, alim, mömin yüz ola,
Gözü haqq yolunda, doğru, düz ola,
Dəhanında⁵⁰ sözü üzbəüz ola,
Ələsgər yolunda can qurban eylər.

Ustadlar ustadnaməni bir deməyib, iki deyir, biz də deyək,
iki olsun, düşmanın ömrü səlsun:

Bir insan ki, əsil olsa binadan,
Qəlbə dəyməz, düz xəyalı gözləyər.
Artırıb şəfqətin şahənşah olsa,
Bir şəhərdə, hər mahalı gözləyər?

Qəza, qədər başa salsaq qararı,
Dövlətə dost olan qılmaz çararı.

⁴⁹ Xeyir, fayda, mənfəət

⁵⁰ Ağız

Kasadlığa düşsən, kəsər aranı,
Tikə dostu dövlət, malı gözləyər.

Demə şair Vəli düşüb gümana,
Fəhm yetiribdi yaxşı-yamana,
Kamil olan heç qovl⁵¹ verməz şeytana,
Dərk eləyər, pürkamalı⁵² gözləyər.

Ustadlar ustadnaməni iki yox, üç deyər, biz də deyək, üç ol-
sun, düşmənlərin ömrü puç olsun:

Mərifət bəhrində, ədəb-ərəkanda
Bir iyid istərəm lami-ləng ola.
Atı Döldül ola, qılıncı düşər,
Dayanmaz, qabaqda yüz nəhang ola.

Fərhad qaya çapar, sənginə yetməz,
Kimsə ərənlərin dənginə yetməz,
Heç cəng o mövlanın cənginə yetməz,
Ya Rum, ya Qeysər, ya Firəng ola.

Xəstə Qasım əl götürməz damandan,
Sıdığını bağlayar sahib-zamandan,
O gün çox qorxaram şahi-Mərdandan,
Çəkə zülfüqarın, xürd-təng ola.

Sizə haradan, kimdən söyləyim, keçmiş əyam-sabiqələrdən
– Bağdad şəhərində Firuz tacirdən.

Bağdad şəhərində Firuz adında bir tacir vardı. Bunun malı,

⁵¹ Söz, danışq

⁵² Ağillı, kamallı

pulu həddən aşmışdı, amma heç bir fərzəndi⁵³ yox idi. Özü də çox qocalmışdı. Firuz Abdulla adında birisini özünə köməkçi götürmüşdü. Abdulla çox sidq-ürəklə xidmət elədiyinə görə Firuz da onun xətrini çox istəyib, şəhərin varlı tacirlərindən birisinin qızı Reyhan xanımı Abdullaya almışdı. Aradan bir müddət keçdi. Firuz tacir xəstələnib yorğan-döşəyə düşdü. Abdulla şəhərdə nə ki həkim, cərrah vardı, götürüb gəldi, heç biri Firuz taciri sağalda bilmədi. Gün-gündən Firuz tacirin əhvalı pisləşdi. Bir gün Firuz Abdullanı çağırıb dedi:

– Abdulla, bu mal, bu pul, bu da ilxı. Mən də ki, görürsən, ölürəm. Mən öləndən sonra bu dövlətimə sahib durmaq, ticarət aparmaq üçün bir övladım yoxdu. Gəl bu var-dövləti sənə adına salım, mən öləndən sonra ye, iç, keyfini çək, mənə də rəhmət oxu.

Abdulla dinməyib, başını aşağı saldı. Abdulla tacir Firuzun xətrini çox istəyirdi, uşaq kimi ağlamağa başladı. Firuz adam göndərüb, şəhərin qazısını çağırırdı. Bütün var-yoxunu Abdullanın adına saldı. Çox çəkmədi ki, tacir Firuz ömrünü Abdullaya bağışladı. Abdulla neçə müddət tacirlik eləyib, öz gəlirini artırdı. Çox çəkmədi ki, Bağdad şəhərində birinci adam oldu. Yetim, kimsəsiz Abdulla dönüb oldu xacə Abdulla. İndi qulaq asın, sizə söyləyim xacə Abdulladan. Xacə Abdullanın dövlətinin gəlhağal vaxtı idi. Mal, dövlət həddindən aşmışdı. Amma oğulsuz bu cahicələlə nəyə gərəkdi?

Xacə Abdulla günlərin bir günündə durub hücrəsini bağladı. evinə gəldi. Əyalımı çağırıb dedi:

– Arvad, gəl abadanlıqdan xarabalığa, xarabalıqdan abadanlığa köçək.

Reyhan xanım dedi:

– Xacə Abdulla, dediyin beynimə batmadı. Açıq de görüm, nə demək istəyirsen?

⁵³ Övladı

Xacə Abdulla dedi:

– Gəl, otur yanımda.

Arvad xacə Abdullanın yanında oturdu. Abdulla dedi:

– Allah bizə bir fərzənd vermir. Fərzəndsiz də ki, evin ləzzəti yoxdu. Gəl bu var-yoxumuzu fağır-füqaraya paylayaq, bəlkə, Allah bizə bir fərzənd verə. Sonra xarabalığı abadanlaşdırmaq asandı.

Xacə Abdulla var-yoxunu ehsan verdi. Fağır-füqaranın qarınını doyurdu, nə ki, qızılları, pulları vardı əlsiz-ayaqsızlara payladı. Ay keçdi, gün dolandı, doqquz gün, doqquz saat tamam olandan sonra xacə Abdullanın övrəti Reyhan xanımın bir uşağı oldu. Uşağın adını Qeys qoydular. Aradan bir ay keçmişdi ki, Qeys ağlamağa başladı. Hərçi elədilər ki, Qeysin ağlamağını kəsinlər, mümkün olmadı. Axırda belə məsləhət gördülər ki, Qeysi bulaq başına aparsınlar, versinlər arvadların qucağına, hər kimin qucağında dayanıb ağlamasa, onu Qeysə dayə tutsunlar.

Qeysin anası uşağı qucağına alıb, bulaq başına apardı. Qeysi hər kimin qucağına verdilər, dayanmadı, ağladı. Baxdılar gördülər ta arvad xeylağı qalmadı. Amma kənarında yaş yarım bir balaca qız dayanıb. Qeysi verdilər bu qız uşağının qucağına. Qız uşağı alan kimi Qeys səsini kəsdi. Başladı mat-mat bu qızın üzünə baxmağa. Kənardan baxanlar bu işə təəccüb eləyib xəbər aldılar:

– Ay qız, kimin qızısan? Adın nədi?

Qız dedi:

– Mənim adım Leyli, özüm də Soltan Mahmud paşanın qızıyam.

Xacə Abdullaya xəbər getdi ki, bəs Soltan Mahmud paşanın qızı Leyli xanım oğlun Qeysi qucağına alan kimi ağlamağını kəsdi. Əgər çarə olsa, sənə Leylidən olacaq. Xacə Abdulla durub, Soltan Mahmudun yanına gəldi. Başına gəlani nağıl eləyib dedi:

– Görək qızın Leylini verəsən, ta ağtıları kəsənə kimi oğlum Qeysnən bir otaqda qalsınlar.

Soltan Mahmud xacə Abdullanın sözünü yerə salmayıb razı oldu. Xacə Abdulla Leylini götürüb gəldi evinə. Bunlara otaq ayırdı. Bir də, dayə tutub, bunları dayənin ixtiyarına verdi.

Aradan bir müddət keçdi. Uşaqlar yaşa doldular. Belə ki, məktəbə getmək vaxtları çatdı. Xacə Abdulla Qeyslə Leylini məktəbə qoydu. O zamanacan oxudular ki, Leyli on altı yaşa çatdı, Qeys də on beş yaşa. Günlərin bir günündə Qeyslə Leyli məktəbdən çıxıb evlərinə gədirdilər, Qeys yolda diqqətlənən onun gül rüxsarına tamaşa eləyib, əlini boynuna saldı, rüxsarından bir busa aldı. Leylinin yanaqları qırmızı alma kimi alışıb-yandı. Bu iş kim gördü, kim görmədi, bir imansız qarı. Qarı yolnan, dalında da bir şələ qaratikan gədirdi. Gördü ki, Mahmud paşanın qızı Leyli Qeyslə öpüşür. Tez qaratikanı yerə atıb, özünü Leylinin anasının yanına yetirdi, dedi:

– Nə durubsan, ay Allahın yazıq bəndəsi?! Qızın Leyli Qeysnən məktəbdən qol-boyun çıxıb evə gəlirdilər, yolda Qeys Leylidən busənin yüzünü bir köpüyə alırdı, o da niyə, ximən vaxtına. Leylinin anası qarıya inanmadı. Sabahı gün tezdən durub məktəbə gəldi. Daldalanıb divarın dibində Qeyslə Leylinin yolunu gözləyirdi ki, bir də gördü, budu, Qeysnən Leyli qol-qola keçirib məktəbə gəlirlər. Qapının ağzında Qeys Leylidən bir busa aldı. Leylinin anası özünü saxlaya bilməyib Leylinin biləyindən yapışdı, döyə-döyə götürüb apardı öz evlərinə, otaqların birinə salıb, qapıları da üzünə bağladı. Leyli tək-tənha otaqda qaldı. Bir müddət belə keçdi. Günlərin birində Leyli çox ah-zardan sonra pəncərəni açıb, bağ-bağçaya tamaşa edirdi ki, bir də gördü bir dəstə qız məktəbə gedir. Leylinin Qeyslə məktəbdə keçirdiyi günlər yadına düşdü. Siyah telindən birini ayırıb, sinəsaz elədi, sıxıb döşünə, görək qızlarnan Qeysə nə xəbər göndərdi:

Dəstə ilə gedən qızlar,
De, durmasın, ona, gəlsin!
Xəbər alsın – günüm qara,
Düşmüşəm zindana, gəlsin!

Ovçunun ovu dəstində,
Anamdı canım qəsdində,
Qaragöz Qeysin üstündə
Düşmüşəm zindana, gəlsin!

Leyli qurban olsun sizə,
Qara zülfü tökün üzə,
Gedin deyin qaragözə,
Düşmüşəm zindana, gəlsin!

Qızlar ötüb getdilər, Leyli oturub ağlamağa başladı. Sən demə, anası qapının dalında dayanıb qulaq asırmış, gördü ki, Leyli “Qeys” deyib, gözünün yaşını bahar buludu kimi tökür, içəri girib dedi:

– Qızım, niyə ağlayırsan?

Leyli gözünün yaşını silib dedi:

– Ana, danırıram. Axı niyə qoymursunuz məktəbə gedəm?

Anasının bir tərəfdən Leyliyə ürəyi yandı, bir tərəfdən də qazəbləndi, aldı, görək nə dedi:

Eşitmişəm, acəb, balam,
Bir aşığa yar olmusan.
Məhəbbətin bəlasından
Çox tez xəbərdar olmusan.

Anası belə deyəndə Leyli qızardı. Sonra siyah saçlarından üç tel ayırıb, sinəsinə basdı, aldı, görək anasına nə cavab verdi:

Nə deyirsən, aman, ana,
Heç kimə mən yar deyiləm.
Aşiq-məşuq danışsən,
Mən ki xəbərdar deyiləm.

Aldı Leylinin anası:

Nə layiqdi dost yanında,
Qaldın dillər dastanında,
Biganalər bostanında
Açıb, laləzar olmusan.

Aldı Leyli:

Oxuyuram məktəbdə mən,
Dolanıram ədəblə mən,
Bu diyari-Ərəbdə mən,
Heç ki taxsırkar deyiləm.

Aldı Leylinin anası:

Sənsən gözəllər içrə baş,
Adın olub aləmə faş,
Qınar səni yar, yoldaş,
Deyərlər biar olmusan.

Aldı Leyli:

Vər get o məktəbxanadan,
Xəbər algılən molladan,
Nə istəyirsən Leyladan?
Binamus, biar deyiləm.

Hər ikisi sözlərini tamam elədilər. Leyli dedi:

– Ana, mən heç kimə aşiq deyiləm. Gəl mənə burax, gedim məktəbə. Mən Qeysi özümə qardaş bilirəm.

Anası razı olmadı. Leyli ağlamağa başladı. Leylinin anası işi belə görəndə dedi:

– Qızım, onu bil ki, bu gündən sonra sən məktəb üzü görməyəcəksən. Sənin yerin dörd divar arası olacaq. Sən Qeysdən əlini üz! Ölsən də, səni Qeysə verməyəcəyik. Bir də Qeysin üzünü görməyəcəksən!

Leyli gözlərinin yaşını tökə-tökə görək anasına nə deyir.

Aldı Leyli:

Aman ana, gözüm ana,
Qoyma dərsim qala mənim.
Sənə qurban özüm, ana,
Qoyma dərsim qala mənim.

Oxuyuram hərfi başdan,
Ayırma yaru yoldaşdan,
Rəva deyil, qanlı yaşnan
Qoyma gözüm dola mənim.

Leyliyəm, candan bezaram,
Dərdimə dərman yazaram,
Yengi açmış laləzaram,
Qoyma rəngim solə mənim.

Leyli sözüünü tamam elədi. Dilmən də yalvardı ki, burax məktəbə gedim. Leylinin anası kəsən-kəs razı olmadı, qapıları Leylinin üzünə bağlayıb, çıxıb getdi. Leylinin əlacı hər yerdən kəsildi. Günlərin bir günündə evdə oturmuşdu, Qeysin surəti gəlib dayandı Leylinin gözünün qabağında. Qız lap dəli-divanə oldu, durub gəldi pəncərənin qabağına. Açıb küçəyə tamaşa edləyirdi, gördü ki, bir oğlan qoltuğunda kitab-dəftər məktəbə gedir. Leyli əl eləyib oğlanı saxladı, xəbər aldı:

– Can qardaş, sən Qeysin yoldaşlarındansanmı?

Oğlan dedi:

– Bəli.

Leyli dedi:

– Gəl sənə bir məktub verim, apar Qeysə ver.

Oğlan dedi:

– Yaz, aparım verim.

Leyli kağız-qələm götürüb, məktubu yazdı, oğlana verdi.

Oğlan soruşdu:

– Bacı, bu məktubda nə yazıbsan?

Leyli kağızın məzmununu görək Qeysin yoldaşına necə dedi.

Aldı Leyli:

Vəfalı yar, durub baxma yoluma,
Mən daha məktəbə gələn deyiləm.
Seyrağıblar vaqif oldu halıma,
Mən daha məktəbə gələn deyiləm.

Gecə, gündüz həsrətini çəkərəm,
Məhəbbətin ürəyimdə akərəm,
Səndən ötrü qanlı yaşlar tökərəm,
Mən daha məktəbə gələn deyiləm.

Leyli deyər: bollu-bollu dərd məndə,
Əğyarın tənəsi saldı kəməndə,
Düşmüşəm məhbəsə, zindana, bəndə,
Mən daha məktəbə gələn deyiləm.

Oğlan məktubu Leylidən alıb, məktəbə gəlməkdə olsun, siza xəbəri verim Qeysdən. Qeys bir neçə gün evdə qalıb, ata-anasından sirrini gizlətdi. Gecə-gündüz göz yaşı axıdıb, evdən bayıra çıxmadı. Qeysin anası Reyhan xanım oğlunu belə pərişan halda

gördü, durub gəldi oğlunun yanına, gərdəsinə⁵⁴ tökülmüş qulac saçını alıb sinəsaz elədi, görək Qeysə nə dedi.

Aldı Reyhan xanım:

Oğul, söylə sözün, mən sənə qurban,
Deyilən, dərdinə çara eylərəm.
Qoymaram qalasan qəmlərə mehman,
Öz ağ günlərimi qara eylərəm.

Qeys anasına cavab vermədi. Göz yaşı damcı-damcı axıb tökülürdü Qeysin yanığına. Anası oğlunun bu halının görüb dedi:

Qurbanam gözünün yaşına sənin,
Ağını kim qatdı aşına sənin?
Əgər bir iş gəlsə başına sənin,
Mən özümü həzar para eylərəm.

Qeys yenə də cavab vermədi. Reyhan xanım özünü saxlaya bilməyib əlin saldı Qeysin boynuna, görək sözünü necə tamamladı.

Aldı Reyhan xanım:

Mən Reyhanam, gözüm qaldı yaş üstə,
Yandırdın bağrımı ab-ataş üstə,
Qoymaram Bağdadda daşı daş üstə,
Deyilən, dərdinə çara eylərəm.

Qeys bu dəfə də anasına bir söz deməyib, içindən elə bir ah çəkdi ki, ağızından od çıxdı. Sonra durub, birnəfəsə yüyürdü məktəbə. Amma göz gəzdirib Leylini tapa bilmədi. Leylinin hə-

⁵⁴ Boynun

mişə oturduğu yərə gəlib, üzü üstə yıxılıb ağlamağa başladı. Məktəb yoldaşları yığıldı Qeysin başına. Bu dəmdə də Leylinin kağızı gəlib çatdı. Qeys alıb kağızı oxudu. Məzmunundan xəbərdar olandan sonra kağız gətirən oğlana dedi:

– Qardaş, mənim yazı yazmağa əlim varmır, mən saznan deyim, sən də mən deyənə yaz.

Aldı Qeys:

Gecə, gündüz durub yolun gözləmə,
Bilməm neçün, mehribanım gəlmədi.
Salıbdı başıma nigarım sevda,
Qan-yaş tökülür giribanım,⁵⁵ gəlmədi.

İstəməm izzəti, cahı,⁵⁶ dövləti,
Neyniyəm sənsiz dünya ləzzəti?
Ahulaman qıllam sözü, ülfəti,
Sərf edim yolunda canım, gəlmədi.

Qeysəm, vətənimdən qırağa düşdüm,
“Leyli”, “Leyli” deyib, sorağa düşdüm,
Gülzari-hüsndən fərağa düşdüm,
Məskən etdim biyabana, gəlmədi.

Söz tamam oldu. Qeys kağızı alıb bükdü. Sonra yenə də həmmən oğlana verib dedi:

– Aparıb verərsən Leyliyə.

Oğlan kağızı aparıb yüyürməyə yetirdi Leyliyə. Leyli kağızı oxuyub məzmunundan xəbərdar olanda heç bilmədi neyləsin. Uşaq kimi evin bir küncündə oturub ağlayıb-sızlamaqda olsun.

⁵⁵ Yaxa

⁵⁶ Mənsəb, vəzifə, rütbə

sizə xəbər verim Qeysdən. Qeys tay-tuşdan ayrılıb öz mollasının yanına gəldi. Molla xəbər aldı:

– Dərsə niyə gəlmirsən?

Qeys dedi:

– İzin ver, bir neçə sözlüm var, deyim.

Molla izin verdi. Görək Qeys ondan necə halallıq istədi.

Aldı Qeys:

Halal eylə, hümmət eylə, əfəndim,
Məhəbbət oduna yana gedirəm.
Eşqin səməndini⁵⁷ sürüb meydana,
Mənzil sürüb, biyabana⁵⁸ gedirəm.

Görünməz nigarım, düşmüşəm dərdə,
Eşqinin sevdası dolandı sərdə,
Qərarım gəlməyir duram bu yerdə,
Mənzil sürüb, biyabana gedirəm.

Qeys belə deyəndə mollası dedi:

– Gəl bu sevdadan əl çək, dərsini yarımçıq qoyma!

Qeys alıb sazını, cuş eləyə-eləyə, görək sözünü necə tamamıladı.

Başə yetişmədi dərsim, savadım,
Bərəkə⁵⁹ etdi çərx-fələk muradım,
Mən Qeys ikən “Məcnun” qoyuldu adı,
Üz çevirib biyabana gedirəm.

⁵⁷ Qızılı ilə boz rənglər arasında xüsusi bir rəngdə olan (at haqqında)

⁵⁸ Otsuz, bitkisiz düz yer; səhra, çöl

⁵⁹ Əksinə, ziddinə, zidd

Qeys sözünü müxtəsər elədi, mollası ilə halallaşdı, gəldi məktəb yoldaşlarının yanına. Görək bunlara nə dedi:

Aldı Qeys:

Məktəbdə cəm olan növrəs cavanlar,
Gəlin bir-bir halallaşın, gedirəm.
Tüllabeyi-elmlər,⁶⁰ həm savadxaqlar,⁶¹
Gəlin bir-bir halallaşın, gedirəm.

Qəza-qədər yazdı lohi-talima,
Atam-anam qan ağlasın halıma,
Bir dilbər sevdası düşüb canıma,
Gəlin bir-bir halallaşın, gedirəm.

Məni dərddə salan meyi-saqidi,
Sınəm üstə yar düşünü, dağıdı,
Həmtaylarım, Qeysin axır çağıdı,
Gəlin bir-bir halallaşın, gedirəm.

Qeys sözünü müxtəsər eləyib, eşqi dəniz kimi çaşa gəldi. Dağ, dərə deməyib, elə hey getməyə başladı. O qədər getdi ki, gözdən itdi, gəlib bir çölü-bərrü biyabana çıxdı. Çox gəzdi, az gəzdi, bir çeşmə tapdı, üzükuyulu bu çeşmə üstə düşüb ağlamağa başladı. Qeys burada qalmaqda olsun, indi eşit, xəbər verim sənə Leylidən. Leyli eşitdi ki, Qeys Məcnun adını alıb, vəhşi təki üz qoyub çölü-bərrü biyabana, durub ayağa, gəldi qızların yanına, dedi:

– Qızlar, bahar fəslidi, gəlin gedək gəzməyə.
Qızlar razı oldular. Leyli gəlib anasından izin aldı, çıxdılar

⁶⁰ Elmi vacib buyurulanlar, elmi tələb edənlər

⁶¹ Yazı-pozu bilənlər, elmə bələd adamlar

çölə. Qızlar gəzmək niyyətilə, Leyli Qeysi axtarıb tapmaq niyyətilə, düşdülər çölü-bərrü biyabana. Gəzhagöz, gəlib çıxdılar bir çəmənəgaha. Leyli baxıb gördü ki, qızların yanında Qeysi tapa bilməyəcək. Belə bir tədbir töküüb, qızlara dedi:

– Qızlar, gəlin bu yeri nişanlıyaq. Sonra hərəməz bir yana gedək. Kim tez gül dərib qayıtsa, bu ipək dəsmal onun olsun.

Qızlar razı olub, hərəsi bir yerə dağılışdılar. Leyli qızlardan ayrılıb o qədər getdi ki, gözdən itdi. Bir qədərdən sonra gözüne bir tüstü göründü. Yerişib irəli, gördü ki, öz məhbubu Qeysdi, bulanıb toz-torpağa, iki diz üstə oturub, rəngarəng güllərdən yıgıb qabağına, tamaşa eləyir. Leyli irəli yeriyib dayandı. Qeys başını qaldırıb onu görən kimi eşqi çaşa gəldi. Qalxdı ayağa. Leyli dedi:

– Qeys, bu nədi? Özünü niyə bu kökə salmışsan?

Qeys aldı, görək Leyliyə nə cavab verdi:

Nə müddətdi camalımı görmürəm,
Salıb məni qəm bu halə, sevdiyim!
Dost bağının əlvan gülün dərmirəm,
Düşüb başım qalmaqala, sevdiyim!

Məhbəbbətin salıb məni dərbədar,
Məskənim olubdu biyaban, çöllər,
Əliyyə-mürtəza,⁶² saqiyyə-kövsər
Verib mənə bir piyalə, sevdiyim!

Mən Qeysəm, dərddən olmuşam şeydə,
Sırrını demərəm əgərə, yada.
Sən mənim, mən sənin, fani dünyada
Salma məni yaman halə, sevdiyim!

⁶² Seçilmiş, bəyanılmış (İmam Əliyə xitabdır)

Qeys sözünü tamam elədi, iki həsrətkeş sarmaşığı kimi bir-birinə sarılıb, bihuş, dünyadan xəbərsiz qaldılar. İndi bunlar burada qalsınlar, sizə xəbəri verim qızlardan. Qızlar rəngarəng güllərdən yığıban, dəstə tutub, nişan qoyduqları yerə cəm oldular. Gördülər ki, Leyli gəlib çıxmadı. Leylinin lapirini tutub getdilər axtarmağa. Gəzib, gəzib, axırda gəlib çıxdılar haman çəmənliyə. Gördülər ki, Leyliyə Qeys gül bülbülə, bülbül gülə sarılan kimi bir-birilərinə sarılıb, heç dünyadan xəbərləri də yoxdu, başlarının üstə də iki gürzə ilan durub. İlanlar qızları görən kimi çəkilib getdilər. Qızlar bir neçə dəfə "Leyli, Leyli" çağırıb, gördülər ki, bunlar heç ayrılan deyillər. Leylini Qeysin qucağından ayıraraq götürdülər, şəhərə tərəf üz qoydular. Leyli ayılıb gördü qızlar bunu xəstə kimi aparırlar, xəbər aldı:

– Ay qızlar, mənə belə niyə aparırsınız?

Qızlar dedilər:

– Sən gül dərməyə gəlmişdin, ya məhbubunla⁶³ görüşməyə?

Leyli xəbər aldı:

– Mən haradaydım?

Dedilər:

– Sən Məcnunun yanında idin.

Leyli dedi:

– Qızlar dünyada nə yaxşıdı?

Bu suala hərə bir cür cavab verdi. Biri yeriyib irəli dedi:

– Dünyada sirdaşlıqdan başqa yaxşı şey ola bilməz.

Belə deyəndə Leyli qızlara yalvardı ki, bu gördüklərini atasına, anasına deməsinlər. Qızlar söz verdilər ki, demərik. İş bu yerə yetişəndə Leylinin ürəyi sakit olub, görək dərdinə münasib nə dedi:

⁶³ Sevgili, istəklilə

Aldı Leyli:

Sənə qurban olum, kərəmli Xuda,
Gəlib bu mənzilə, yara uğradım.
Kərimdən, rəhimdən, həm müşkül-güşa,
İtirdiyim ruzigara uğradım.

Bir adın Hadi idi, bir adın Vəhdud,
Səndən hasil olub cəmi-əl-məqsud,
Sən ver muradımı, ya heyvəl-məbud,
Gəlib qəmi-dili-zara uğradım.

Baharın fəslidi, oxur bülbüllər,
Açılıb səbzələr, lələlər, güllər,
Divanəyəm, mənə Leyli deyirlər,
Eşqə düşdüm, xiridara uğradım.

Söz tamam oldu. Qızlar Leylini alıb evə gətirdilər, anasına da heç bir sirt vermədilər. Leyli oturub evdə, gecə-gündüz peşəsi ağlamaq olsun, eşit Qeysdən. Qeys eşqdən bihuş olub, üç gün, üç gecə özünə gəlmədi. Dördüncü günü səhərin yeli ona dəyib ayıldı. Baxıb gördü ki, Leyli yoxdu. Elə bildi ki, bivəfalıq eləyib. Eşqin dəryası yenə cuşa gəldi. Baş götürdü, özünü ins-cins olmayan çöllərə çəkdi. Qeysin atası eşitdi ki, oğlu "Məcnun" adı ilə səhralar müsafiri olub. Əbasını çiyinə saldı, bir heybə çörək götürdü, düşdü ərəb çöllərinə, oğlunu axtarmağa. Bir müddət səhraları gəzdi, ancaq oğlunu tapa bilmədi. Qayıdıb Bağdada gələn macalda yolda uzaqdan bir adam gördü, amma bu adamın yanında ağ-ağ şeylər vardı. Güman elədi ki, çobandı, yanında da qoyun-quzu.

Dedi:

– Yaxşı oldu. Gedib bundan Qeysi soruşaram.

Bir neçə qədəm irəli gəlib, gördü bu, çoban deyil, öz oğlu

Qeysdi. Çayın kənarında dayanıb, mat-mat çaya baxır. Qeys çayda atasının əksini görən kimi istədi qaça. Xacə Abdulla yapışib oğlunun biləgindən, dedi:

– Oğul, üç gündü ki səndən ötrü gəzirəm. Hər yeri gəzib, hər yetəndən səni soruşmuşam. De görüm, sənin dərdin nədi ki, belə çöllərə, səhralara düşmüşsən?

Qeys heç bir söz demədi. Balaca bıçağını çıxartdı, qolunu çırmayıb, damarından balaca qan aldı. Atasını xacə Abdulla baxıb gördü oğlunun qolundan qan açılib töküldü daşların üstünə, hər yerdə “Leyli-Leyli” yazıldı. Sonra döşünü verdi atasının qulağına. Xacə Abdulla qulaq asıb gördü, Qeysin sümükləri də “Leyli, Leyli” deyir.

Dedi:

– Oğul, indi bildim ki, səni dəli-divanə eyləyən Leylidi. Gəl gedək, toyunu eləyim. Leyli evimizdə səni gözləyir. Abdulla Qeysi qatıb qabağına, götürüb gəldi Bağdada. Qeys evlərinə çatıb, qapıdan içəri girdi. Gördü ki, toydan heç iy də yoxdu. Atasından xəbər aldı:

– Ata, bəs hamı Leyli? Hamı toy?

Xacə Abdulla dedi:

– Oğul, hələlik sənə dərviş toyu eləyəcəyəm. Bəy toyu sonraya qalıb.

Qeys keçib otaqların birində oturdu. Qeysin anası Reyhan xanım sevina-sevina Qeysin boynunu qucaqlayıb o üzündən, bu üzündən öpüb dedi:

– Qeys, oğlum, xoş gəlibsən!

Qeys Leylini anasından görək necə xəbər aldı.

Aldı Qeys:

Alıb başım, xidmətinə gəlmişəm,
Ana, mənim məhrabanım görünməz!
Hani, de, qəlbimin sultanı, xanı?
Necün təxti-Süleymanın görünməz?

Leyli yarın sevdasına dolmuşam,
Hüsn-cəmalına aşiq olmuşam,
Sorağımı bizim evdə almışam,
Gizlənibmi növcəvanım, görünməz?

Məcnunam, qəsidəm düşübdü dilə,
Qeysinəm, göz yaşım dönübdü selə,
Canım ana, mənə doğrusun söylə,
Gedibmi, o məhrabanım, görünməz?

Qeys sözünü tamam elədi. Reyhan dedi:

– Oğul, Leyli burda idi, getdi ata-anasını görməyə. Qeys səhərə kimi oturub Leylini gözlədi. Gördü ki, Leyli gəlib çıxmadı. Qələm aldı, bir kağız yazıb verdi anasına, dedi:

– Ana, bu kağızı Leyliyə yetir.

Reyhan xanım xəbər aldı:

– Oğul, bu kağızda nə yazıbsan?

Qeys görək kağızın məzmununu anasına necə dedi.

Aldı Qeys:

Elimdən, yurdumdan oldum dərbədar,
Hani mənim məmləkətim, elim, yar?!
Aşiq aşiqinə beləmi yanar?
El bilməzsə, sən bilərsən halım, yar!

Şeyda bülbül havalanıb dövr elər,
Təbib gəlsə, yaralarım qövr elər,
Bir tərəfdən qohum-qardaş cövr elər,
Bir tərəfdən sən bükərsən belim, yar!

Bülbül ağlar, gül yerini aldı xar,
Bu sinəmdə oxlanmamış nəyim var?

Miskin Qeysi gəl qoyma sən intizar,
Qoyma çöldə gözü yaşlı qalım, yar!

Söz tamam oldu. Reyhan xanım kağızı aparıb gizlətdi. Xacə Abdulla çıxıb bayıra pir kişilərdən yığdı, məsləhət gördülər ki, Leyliyə elçi getsinlər, Qeysə alsınlar. Yığışıb pir kişilər xacə Abdulla ilə birlikdə gəldilər Soltan Mahmudun hüzuruna. Soltan Mahmud baxıb gördü ki, bir neçə kişiylə barabər xacə Abdulla onun evinə gəlir. Tez çıxıb qarşılama, bunları xoş sifətlə qonaq otağına qəbul elədi. Oturub hərə öz istədiyi yerdə, bir qədər şirin-şirin söhbət elədilər. Xacə Abdulla baxıb gördü ki, məclisdə oturanların heç birisindən bir sədə çıxmır. Axırda özü üzünü Soltan Mahmuda tutub dedi:

– Soltan Mahmud, mənim oğlum Qeys sənin qızın Leylinin dərindən dəli-divanə olub. Biz də elliknən yığılıb sənin qızıya elçi gəlmişik. Gərək Leylini verəsən Qeysə.

Soltan Mahmud başını aşağı endirib, gözlərini dikdi yərə. Haçandan-haçana sual elədi:

– Məcnunun mənası nədi?

Xacə Abdulla dedi:

– Məcnun, yəni divanə, dəli.

Soltan Mahmud dedi:

– Xub, indi ki, dəlidi, mən qızımı dəliyə necə verim?

Əhli-məclis yerbəyerdən qalxıb dedilər:

– İndi ki qızın Leyli Qeysə getmək istəyir, daha sənə nə sözün ola bilər?

Soltan Mahmud dedi:

– Eybi yoxdu, mən razıyam. Əyər məcnunluq adını üstündən götürsə, mənim qızım qurbandı sənə oğluna.

Xacə Abdulla razı oldu, hər iki tərəfdən "Allah mübarək eləsin" deyib getdilər.

Sənə xəbər verim Qeysdən. Qeys oturmuşdu evdə, gördü ki,

nə Leylidən bir xəbər çıxdı, nə də atasından. Eşqin dəryası cusa gəlib, başladı hönkürtü ilə ağlamağa. Haçandan-haçana ağlamasını saxlayıb, qalxıb getmək istədi. Gördü ki, atası qapını açıb girdi içəri. Qeys sarılıb atasının boynuna, xəbər aldı:

– Atayı-mehriban, de görüm, necə gəldin?

Atası dedi:

– Oğul, Leylini aldım sənə.

Qeys başını dikib aşağı, bir xeyləq özünə toxtaqlıq verib dedi:

– Atayı-mehriban, bəs necə oldu ki, birkərəmə qızı verdilər?

Atası dedi:

– Oğul, Soltan Mahmud ərz elədi ki, əyər məcnunluq adın üstündən götürsən, vallah, billah, Leyli sənindi.

Xacə Abdulla belə deyəndə Qeys alıb sazın, öz atasına görək nə dedi:

Divanə əlində ixtiyar olsa,
Eşq damına heç giriftar olurmu?
Bir kimsənin kamalında, ağlında,
Kəm olmasa, kəm aşikar olurmu?

Təbibə dərdimin yox ehtiyacı,
Leylinin rüxsarı dərdim əlacı,
Bir kəsin eşq ilə dönsə məzacı,
Əğyar tənəsindən bimar olurmu?

Məcnunam, ay ata, eyləmə tədbir,
Tədbirin bugünə eyləməz təsir,
Leyli xəyalımı eyləyib təgyir,
Qeyridən qəmimə qəm-xar olurmu?

Qeys sözünü müxtəsər eləyib, istədi üz qoyub səhraya gedə. Xacə Abdulla tutub oğlunu saldı otağa, qapıları üzünə bağlayıb,

çıxıb gedirdi ki, Qeys pəncərədən boylanıb, elə bir qıy vurdu ki, ağızından od çıxdı. Dağ, daş titrədi. Xacə Abdulla qulaq asmayıb, istədi çıxıb gedə. Baxıb gördü ki, ayaqları quruyub. İrəli qədəm ata bilmir. Dönüb dedi:

– Oğul, səni mən zindana saldıram. İzin ver, gedim sevgilinin atasının yanına məsləhətə.

Qeys dedi:

– İzin verirəm, amma axşama özünü mənə yetirərsən.

Xacə Abdulla çıxıb şəhərə, getdi tanış-bilişlərinin evinə. Onlardan tədbir istəyib dedi:

– Mənim oğlum əldən gedir. Mənə tədbir!

Bir çoxları dedilər:

– Divanəyə nə tədbir?

Bir çoxları da dedilər:

– Apar pırə, bəlkə, şafa tapar.

Xacə Abdulla qalxıb oğlunun yanına gəldi. Otağın qapısını açdı.

Qeys xəbər aldı:

– Ata, necə oldu?

Xacə Abdulla dedi:

– Oğul, gəl səni aparım pırə, bəlkə, şafa tapasan.

Qeys dedi:

– Ata, mənim aqlım yerindədi. Sən get elə bir dəli tap ki, pırə ona şafa versin. Mənim şafamı Leylidən başqa heç kəs verə bilməz.

Xacə Abdulla gecəni yatdı, səhər tezdən durdu, güclə Qeysi qabağına qatıb, pırə yola düşdü. Qeys gördü ki, göy üzündə beş-on durna gedir. Dayanıb durnalara dedi:

Göynən gedən beş-on durna,
Aparırlar pırə məni.
Məyər mən dəli olmuşam,
Aparırlar pırə məni?

Uca dağlarda məskənim,
Bəlli deyil heç məkanım,
Görsəz, deyin Leyli yarım,
Aparırlar pırə məni.

Məcnunam, düşmüşəm lova,
Dərdimə eyləsin dava,
Leyli yazsın mənə dua,
Aparırlar pırə məni.

Qeys sözünü müxtəsər eləyib, qoşuldu atasına, gəldilər pırə, Xacə Abdulla dedi:

– Oğul, dayan burada, mən yalvardıqca sən də pırə yalvar, bəlkəm, şafa tapasan.

Xacə Abdulla görək pırə necə ərz-hal elədi.

Aldı Xacə Abdulla:

Qibleyi-ələmim, kani-şəfaət,
İstərəm dərdimə davalar səndən.
Çoxlar mənim təki istəyib nəəət,
Bəxş olub onlara ətalar səndən.

Ey qədri bilinməz, nütfəsi ali,
Sənsən kəşf eyləyən müşküllü hali,
Divanə oğluma sən ver kəməli,
Neçələri yetib kəmalə səndən.

Kəbəyi-beytulla deyirlər adın,
O İbrahim Xəlil qılıb bünyadın,
Ey piri-Bağdadım, sən ver muradım,
Abdulla götürsün şafalar səndən.

Xacə Abdulla oğluna çox yalvardı ki:

– Oğul, sən də pirə yalvar, bəlkə, sənə ağıl, kəmal verə.

Qeys gülüb dedi:

– Ata, mənim başımda Leyli sevdası var. Pir mənim dər-dəmə dərman eyləyə bilməz. Mənim dərdimin dərmanı Leylidi.

Xacə Abdulla çox yalvardı oğluna, gördü ki, sözüünə baxmayacaq, əlini salıb Qeysin boynuna, o üzündən, bu üzündən öpdü. Qeysə eşq güc gətirdi, nə kimi bağıra-bağıra fəryad-fəğanla çıxıb pirdən, o yerəcən getdi ki, gəlib çatdı bir dağın döşünə. Nə qədər əlləşdisə, dağa çıxmağa yol tapa bilmədi, dedi:

Ey sənə-cahan, fərdi-bihəmtay,
Lütfü kərəmindən bir yar istərəm.
Əql, kəmal mənim həcətim deyil,
Eşqin bazarında bidar istərəm.

Eşqin piyaləsin nuş edib qanım,
Məhəbbət rəngində boyanıb qanım,
Daim zimistanda⁶⁴ keçməsin gündüm,
Baharın fəslində gülzar istərəm.

Sözün tamam eləyib yola düşdü, gəlib, dağın burcasına yetişi, nə qədər o tərəf-bu tərəfə getdisə, yol tapmadı, aldı, görək dağlara nə dedi:

Aldı Qeys:

Uca boylu duran dağlar,
Əcəb müşkül yolların var.
Sərv boylu ağacların,
Axan soyuq suların var.

⁶⁴ Qışda

Şir, aslan yığnaqların,
Ahu, maral oylaqların,
Gül, gülüstan yaylaqların,
Açılmış laləzarın var.

Məcnunam, yol azıb gəldim,
Həddən aşıb mənim dərdim.
Bir yol göstər, keçim gedim,
Canalıcı canların var.

Sözünü tamam elədi, dağın ətəyi ilə getməyə başladı. O qədər getdi ki, gəlib çatdı çölü-bərrü biyabana. Amma acıq Qeysi elə taqətdən salmışdı ki, heç yeriyə bilmirdi. Dayanıb, görək nə dedi.

Aldı Qeys:

Məni yoxdan var eləyan,
Sən məni nakam öldürmə!
Dərdə giriftar eləyan,
Sən məni nakam öldürmə!

Gizlin sırım heç kəs bilməz,
Bilən əlacım eyləməz,
Üzüm şad olub heç gülməz,
Sən məni nakam öldürmə!

Məcnunam, dərdə peyvəstə,⁶⁵
Biyabanlar içrə xəstə,
Yetişməz xəbərım dostə,
Sən məni nakam öldürmə!

⁶⁵ Həmişəlik bağlı, ömürlük, daimi

Sözün tamam eləyib, başladı yol getməyə. Bir qədər getmişdi ki, bir də baxdı bir şəxs bir ahunu qabağına qatıb aparır. Məcnun xəbər aldı:

– Ey şəxs, bu ahunun təxsiri nədi ki, əsir eyləmişən?

Şəxs dedi:

– Çıxıb getsənə yolunla. Nə işinə?!

Məcnun tutub bu şəxsin qabağını, başladı yalvarmağa. Yalvardı, görək necə yalvardı:

Səyyad,⁶⁶ rəhm eylə bu hala,
Azad elə bu ahunu!
Gözü yaşlı bu qəzala,
Azad elə bu ahunu!

Gözdən axan ol yaş ilə,
Ayrı salma yoldaş ilə,
Çıxart gözüm maqqaş ilə,
Azad elə bu ahunu!

Məcnunun yoxdu minnəti,
Yox dost yanında hörməti,
Nədi ahunun qiyməti?
Azad elə bu ahunu!

Səyyad dedi:

– Hamı sənin kimi dəli ola bilməz ki? Mən ovu əlimdən buraxsam, əhli-əyalımın yanına nə üzlə gedərəm?

Qeys çox yalvardı ki, ahunu buraxa, buraxmadı. Qeys əlini cibinə salıb axtardı, gördü təkə bir qızıl var, çıxarıb səyyada verdi. Səyyad ahunu verdi Məcnuna, çıxıb getdi. Məcnun ahunu öpüb dedi:

⁶⁶ Ovcu

– Mən sənə həmrəh oldum, sən də mənə həmrəh ol! Leyli mənim yadıma düşəndə, gərək Leyli təsəllisini sən mənə verəsən.

Ahu başladı: Məcnuna Leyli təsəllisi verməyə. Beləliklə, bir neçə ahı Məcnunun başına cəm oldu. Məcnun onlarla dolanmağa başladı. Bir gün Məcnun oturmuşdu, gördü ki, bir nəfər şəxs əlində bir qəşəng sabuta⁶⁷ gedir. Məcnun kəşib səyyadın qabağını, yalvardı ki, bu sabutanı ver mənə.

Səyyad dedi:

– Sən nə axmaq adamsan! Mən zəhmət çəkim, sabuta tutum, gətirim verim sənə.

Səyyad belə deyəndə Məcnun aldı, görək nə dedi:

Aman səyyad, gözüm səyyad,
Ver mənə bu sabutanı!
Sənə qurban özüm, səyyad,
Ver mənə bu sabutanı!

Leylinin gözləri qara,
Çıxıb qarşıma ilqara,
Sabuta dil yetirər yara,
Ver mənə bu sabutanı!

Səyyad dedi:

– Sən nə axmaqsan! Yarına məktub göndərəcəksən, mən niyə ovumu pulsuz-pələsiz sənə verim?

Məcnun çaşa gəlib, görək sözün axır bəndini necə tamamladı:

Məcnunam, yoxdu tavanım,
Heç şeyə gəlməz gümanım,
Rəhm eylə, cavandı canım,
Ver mənə bu sabutanı!

⁶⁷ Göyarçın

Qeys sözünü müxtəsər eləyib, dililə də çox yalvardı ki, sabutanı ver. Kişi verməyib dedi:

– Havayı da adam adama şey verərmə?

Məcnun ora-burasına baxdı, heç bir şeyə gümanı gəlməyəndə paltarını soyunub səyyada vermək istəyirdi ki, birdən gözü qoluna sataşdı, bazubəndi⁶⁸ gördü. Açıb bazubəndi verdi səyyada, sabutanı aldı. Sonra ona dedi:

– Mən səni azad elədim, sən də mənim Leyli yarımə məktub aparmalısan.

Sabuta insan kimi baş tərətədi, bu da oldu Məcnuna yoldaş. Məcnun ahunu, sabutanı alıb, "Leyli, Leyli" deyə-deyə gəlib çıxdı bir çayın kənarına. Gözəl-göyçək bir çəməndə oturub, ahunu aldı qucağına, Leyli təsəllisi almaqda olsun, sabuta da qalxdı göyə, enib oturdu Məcnunun başında. Açıb qanadlarını Məcnuna kölgəlik elədi. Bu dəmədə bir kişi yolla gedirdi. Məcnun baxıb gördü ki, bunun əlində zəncirli bir şey var Məcnun durub özünü yetirdi haman kişiyə, xəbər aldı:

– Bu nə şeydi, belə zəncirləyib yanınca gəzdirirsən?

Kişi cavab verdi ki:

– Bunun adına mantar deyərlər.

Məcnun dedi:

– Nəyə lazım olan şeydi bu?

Kişi dedi:

– Bu mantarı oynadıb, pul yığıram.

Məcnun gülüb dedi:

– Əsl mantarı qoyubsan burda, onu niyə oynadırsan?

Kişi dedi:

– Həni əsl mantar?

Məcnun dedi:

– Mənciyəz.

⁶⁸ Qolbaq, bilərzik

Kişi dedi:

– Sən nə səfeh adamsan.

Kişi istədi çıxıb gedə, Məcnun tutub dedi:

– Sən bu mantarı burax getsin, haman zənciri açıb bağla mənim boynuma. Sonra apar məni Bağdad şəhərinə. Leylinin imarətinin qabağında oynat, nə qədər qızıl istəsən, o sənə verər.

Kişi mantarı buraxdı. Zənciri taxdı Məcnunun boynuna. Hər ikisi gəldilər çıxdılar Bağdad şəhərinə. Kişi özünü Leyli olan imarətin qabağına çatdırıb, başladı Məcnunu oynatmağa. Bağdad şəhərinin əhalisi sağırən-kəbirən⁶⁹ nə ki vardı, yığıldılar Məcnunun tamaşasına. Leyli pəncərədən baxdı ki, görsün imarətin qabağına bu qədər camaat nədən ötrü yığılıb. Birinci baxışda Leyli sevgilisini tanıdı, özünü saxlaya bilməyib çəkildi içəri, hədsiz-hesabsız qızıl səpələdi Məcnunun başına. Bahar buludu kimi gözlərindən yaş axıdıb, yığıldı rəxtixabına.⁷⁰

Məcnun baxıb gördü ki, Leyli görünməz oldu. Kişiyə dedi:

– Məni apar Leylinin pəncərəsinin qabağına.

Kişi Məcnunu götürüb apardı Leylinin pəncərəsinin qabağına. Məcnun bir xəylaq oynadı. Gördü ki, Leyli evdən bayıra çıxmır. Eşqin dəryası çuşa gəldi, alıb zəncirləri əlinə, sinəsəz eyləyib, görək yanıqlı-yanıqlı nə dedi:

Gülüzlü dilbərim, dur ver payımı,
Sailəm,⁷¹ qapına ehsana gəldim!
Zənciri salmışam qəddi-boyuma,
Dərdim tüğyan edib, dərmanə gəldim!

Cununluğuma səbəb olubdu eşqin,
Binayi-könlümü dəlibdi eşqin,

⁶⁹ Böyükli-küçüklü

⁷⁰ Yorğan-döşək, yataq

⁷¹ Dilançi, yolçu

Məni səhralara salıbdı eşqin,
Zülmədən qapına, amana gəldim!

Məcnunam, bir nura olmuşam əsir,
Gəlmişəm qapına, boynumda zəncir,
Göstər camalını, mahi-minəvvir,
Nə çəkibsan özün, pünhana gəldim!

Məcnun sözün tamam eləyib, gördü ki, Leyli görünmədi. İstədi üz qoya səhraya, bu dəm Leyli mənzilindən bayıra çıxdı. Məcnun Leylinin rüxsarını görən kimi eşqin dəryası cuşa gəldi, əl atdı zəncirə, parça-parça edib, hər parçasını bir tərəfə tulladı, üz qoydu səhraya. Bu tərəfdən də Bağdad şəhərinin uşaqları Məcnunun qaçmağını görcək, qıy vurub basdılar daşa. Məcnun yağış kimi yağan daşa baxmayıb, özünü yetirdi səhraya. Bir neçə gün gəzib-dolanandan sonra Leyli yadına düşüb, yenə üz qoydu Bağdad şəhərinə. İki gözünü bir parça əsgiyə bağlayıb, xəlvət küçələrlə özünü saldı Leylinin bağına. Leyli çıxıb bayıra, gördü ki, Məcnunun şəhla⁷² gözləri bağlıdı. Elə bildi ki, həqiqətən, Məcnun kor olub. Leyli təbə gəlib, siyah hürüklərini sıxdı sinəsinə, görək nə dedi:

Divanə dilbərım, neçün bağlamıb,
Söylə görüm, o məstanə gözlərin?
Qan ağlamaq yaraşarmı bülbülə,
Bağlanıbdı o məstanə gözlərin!

Biyaban çöllərdə ahü-zar çəkib,
Norəsta⁷³ qəddini dərdü qəm əyib.

⁷² İri tünd-mavi

⁷³ Cavan, gənc

Qeysə fələkdən nə bələlər dəyib,
Baxmaz biza o məstanə gözlərin?

Biçarə Leyliyəm, adım dildədi,
Seyrağıblar bilməm nə xəyalədədi,
Aç gözünü, yarın gör nə haldədədi,
Baxsın, görsün o məstanə gözlərin!

Leyli sözünü müxtəsər eləyib, tutdu Məcnunun qolundan, apardı otağına, sarmaşiq gülə sarılan kimi, iki həsrətli sarıldılar bir-birinə. Məcnun bir müddət Leyli ilə bir yerdə qaldı. Birdən eşqin dəryası cuşa gəldi. Qalxıb üz qoydu səhraya. O qədər getdi ki, gəlib çatdı öz biyaban mənzilinə. Gördü ki, burada o qədər ahu, sabuta var ki, gəl görəsən. Məcnun qatışıb bunlara, başladı bu heyvanlarla gün keçirməyə. Bunlar burda qalsınlar, indi eşidin Leylidən. Aradan bir müddət keçdi. Leyli dərdə səbr eləyə bilməyib, gün-gündən saralıb zəfərana döndü. Günün birində anasının yanına gəlib dedi:

– Ana, darıxıram. İzin ver, qızlarla gülşən bağına seyrə çıxım.

Anası izin verdi. Leyli bir dəstə qız götürüb seyrə çıxdı. Bir xeylaq gəzib, ürəkaçan yerlərdə aylanıkdən sonra bir çəmənəgah tapıb oturdular. Leylinin gözü dörd idi ki, bəlkə, Məcnuna bu tərəflərdə rast gələ. Amma Məcnunun heç iysi də gəlmirdi. Leyli çox bükəf olub əmr verdi ki, çadırı bir az o yanda qursunlar. Qızlar çadırın qabağında oturub, səbirsizliklə Məcnunun yolunu gözləyirdilər. Bu zaman Salam şahzadə atasının vəziri ilə şikardən gəlirdi. Güzərləri düşdü bu çadırın yanından. Salam şahzadə diqqətlə baxıb gördü ki, burda bir dəstə qız var. Amma bu qızların içində bir gözəl qız əyləşib, elə bil on beş gecəlik aydı. Salam şahzadə Leylidəki gözəlliyə heyran qalıb, vəzirə dedi:

– Vəzir, bu qız hansı bəxtəvarin qızıdır?

Vəzir dedi:

– Bu, Bağdadlı Soltan Mahmudun qızı Leyli xanımdı.

Vəzir belə deyəndə Salam şahzadə atının başını qaytarıb, özünü yetirdi şəhərlərinə. Beş gün, on gün otağından bayıra çıxmadı. Padşah bir gün xəbər aldı:

– Oğlum nə üçün mənim yanına gəlmir?

Vəzir dedi:

– Şahzadə xəstədi.

Şah durub oğlunun yanına gəldi. Xəbər aldı:

– Oğlum, nə üçün bikişsən?

Salam şahzadə dedi:

– Ata, mənim dərdim naxoşluq deyil. İzin ver, dərdimi sənə deyim.

Padşah izin verdi. Salam şahzadə dedi:

Əzəl gündən mən Bağdada varanda
Bir sona sallanıb çıxdı qarşıma.
Zər kəməyə qurşanmışdı incə bel,
İndi deyim nələr gəldi başıma.

Şəhərdən çıxmışdım tərhan ovuna,
Gördüm aşiq oldum gözəl boyuna,
Hərdən sığal verir zülfü-muyuna,⁷⁴
Bir sona sallanıb çıxdı qarşıma.

Salam deyir: sözüüm çoxdu sinədə,
Tülək, tərhan məskən salar binədə,
Gözüm qalıb Mahmud qızı Leylidə,
Ata, rəhm et, gözdən axan yaşıma.

Salam şahzadə sözünü müxtəsər elədi, sözlə də atasını başa saldı. Padşah dedi:

⁷⁴ Saçının telinə

– Oğul, elə bundan ötrü ah-zar eləyirsən? Bu dəqiqə elçi göndərib, Leylini sənə istərəm.

Şah vəzir-vüzərasını elçi sifətilə Bağdad şəhərinə göndərdi. Soltan Mahmud elçiləri o ki var, layiqincə qəbul eləyib, nə üçün gəldiklərini xəbər aldı.

Vəzir dedi:

– Soltan Mahmud, gərək qızını Allahın əmrilə Salam şahzadəyə verəsən.

Vəzir belə deyəndə Soltan Mahmud baxıb gördü ki, gələn elçilər ağır eldəndi. Özü də çox adlı-sanlırdılar. Özünü tutub elçilərə dedi:

– Bir qız nə şeydi? Qurbandı sizə!

Elçilər elə burada mübarəkbad⁷⁵ elədilər, Leylinin şirmisini içib, çıxıb getdilər. Bunlar burda qalsınlar, indi eşit Zeyddən. Zeyd Məcnunun məktəb yoldaşı idi. Eşitdi ki, Leylini ərə verirlər. Öz-özünə: “Ey dad, bu heç qeyrətdən, insafdan deyil ki, Məcnun “Leyli, Leyli” deyib dağa-daşa düşsün; onun sevgilisini götürüb şahzadəyə ərə versinlər. Yox, mən bu işə gəndən baxa bilmərəm”, – deyib, dəmir çarıqlarını ayağına çəkdi, əsası əlinə aldı, heybəsinə iki-üç çörək qoyub, yol getməyin binasını qoydu. Ustad dili yüyürək olar. Zeyd bir müddət yol gedib, bir çayın kənarına çatdı. Gördü ki, burda bir şey od tutub yanır. Tez özünü yetirib, gördü burda yatan binəyə Məcnundu, hər ah çəkdiyə ağzından od çıxır. Zeyd Məcnunu ayıldı. Məcnun bir qədər çəkmədi ki, gözünü açıb Zeydi başının üstə görəək, qalxıb istədi uzaqlara qaça, Zeyd onun qolundan bərk-bərk tutub dedi:

– Qardaş, dur aparım səni Bağdad şəhərinə.

Qeys xəbər aldı:

– Nə üçün?

Zeyd dedi:

⁷⁵ Təbrik etmək

– Leylini Salam şahzadəyə verdilər. Bu gün-sabah toy olacaq. Məcnun Leyli adı eşidəndə bahar buludu kimi gözü'nün yaşını tökdü. Zeyd gördü ki, Məcnunun gözü'ndən axan yaş da yerə düşdükcə "Leyli, Leyli" deyib fəğan eləyir. Sonra Məcnun ahuların birini qucağına alıb dedi:

Başına döndüyüm vəfalı dostum,
Amandı, Leylini əldən verməyin!
Əhli-Bağdad, gedin, minnətdar olun,
Yalvarın, Leylini əldən verməyin!

O incə bellini, qara tellini,
Quba⁷⁶ qaz yerişli, tutu dillini,
Bağdad mahalında ağır ellini,
Amandı, Leylini əldən verməyin!

Dərya cuşa gəlsə, ada dayanmaz,
Qızıl kəmərlə incə bəldə dayanmaz,
Yanar Məcnun cismi, oda dayanmaz,
Amandı, Leylini əldən verməyin!

Məcnun sözü'nü müxtəsər elədi, eşqin dəryası cuşa gəldi, mədəd deyib qalxdı. Tüstü kimi gözdən itib getdi. Zeyd kor-peşman Bağdad şəhərinə dönməkdə olsun, sənə deyim Leylidən. Leyli eşitdi ki, onu arə verirlər. Gecəni gündüzə, gündüzü gecəyə qatıb ağlamağa başladı. Leyli bir gün axşam vaxtı gördü ki, bir neçə pərvanə şamın işığına aşıq olub, özlərini yaxıb yandırmaq istəyirlər. Haman dəqiqə Leyliyə təbziroləyib, hörlük saçından üç tel ayırdı, sinəsaz eləyib, görək nə dedi:

⁷⁶ Vohşi qaz

Canın yara qurban edən pərvana,
Mən də sizin təkin yara aşığam.
İstərəm yetirim canı canana,
Mən də sizin təkin yara aşığam.

Mən də sizin təki yara bərabər,
Dolanım başına hər axşam, səhər,
Verən yoxdu Məcnunumdan bir xəbər,
Mən də sizin təkin yara aşığam.

Bıçarə Leyliyəm, Məcnundu butam,
Məhəbbət qoymayıb dincələm, yatam,
İstərəm sizinlə ünsiyyət tutam,
Mən də sizin təki yara aşığam.

Leyli sözü'nü müxtəsər eləyib, evdən bayıra çıxdı, özü'nü yetirdi reyhan bağına. Bir tərəfdə Məcnun deyib ağlamaqda olsun, eşit Zeyddən. Zeyd Bağdad şəhərinə gəlib çatmışdı. Güzarı düşdü reyhan bağına. Gördü ki, bağı'n xəlvət bir guşasından yarıqlı bir səs gəlir. İrəli yeriyib gördü ki, bu, binəva⁷⁷ Leylinin səsi. Leyli Zeydi görək tanıyıb haradan gəldiyini xəbər aldı. Zeyd dedi:

– Məcnunun yanından gəlirəm.

Leyli Məcnun adı eşitərk dedi:

– Can Zeyd, Leylinin axır çağıdır. Məcnunu səndən istəyirəm.

Zeyd dedi:

– Heç qəm çəkmə! Bədənimdə nə qədər can var, çalışıb Məcnunu sənə yetirərəm.

Zeyd bunu deyib, geriyyə döndü, yol getməyin binasını qoydu. Zeyd gecəni gündüzə, gündüzü gecəyə qatıb, gəlib çıxdı ha-

⁷⁷ Yazıq, fışır

man yerə. Ordan bir soraq tapmayan kimi, üz qoydu irəli getməyə. Az getdi, çox getdi, gəlib çıxdı bir çəmənəgaha. Gördü Məcnun ahunu alıb qucağına ağlayır, ahudan Leyli təsəllisi istəyir. Zeyd yetib, Məcnunu tutdu. Leylinin sözlərini ona deyib, onu başa salmağa başladı. Bu dəm Nofəl deyilən bir pəhləvan beş yüz qoşunla seyrə çıxmışdı. Gördü ki, budu, bir çəmənəgahda iki cavan oturub. Atını sürüb özünü bunların barabarına yetirdi, gördü bu iki nəfərin birisi xəstədi. Ancaq elə gözəldi ki, gəl görəsən. Hayıf ki, o gül rüxsarı saralıb-solub. Sərv qəddi əyilib. Nofəl özünü saxlaya bilməyib, əhval-pürsən olmağın, görək nə dedi:

Ahü-zarla gəzən cavan,
Qalx, dardını söylə mənə!
Nədən oldun tərki-vətən?
Qalx, dardını söylə mənə!

Nədən belə ah-zarlısan?
Yoxsa sən yadigarlısan?
Bir de görüm nə yerlisən?
Qalx, dardını söylə mənə!

Nofələm, səni götürürəm,
Vətəninə tez yetirirəm,
Dərdinə əlac etdirirəm,
Qalx, dardını söylə mənə!

Nofəl sözünü müxtəsər eləyib, dili ilə də xəbər alanda Zeyd alıb, görək ona nə dedi:

Başına döndüyüm ədalət şahı,
Bu növcavan, bil, Leyliyə aşiqdi,
Qan-yaş axıtmağı eyləyib adət,
Bu növcavan, bil, Leyliyə aşiqdi.

Minib eşq atına, olubdu süvar,
Vəhşilərlə eylər səhrada güftar,⁷⁸
Məcnunun cəsədi od içrə yanar,
Bu növcavan, bil, Leyliyə aşiqdi,

Zeyd deyir: Məcnunun ötübü dərdi,
Onu qürbətlərə atıbdı dərdi,
Səksənə, doxsana yetibdi dərdi,
Bu növcavan, bil, Leyliyə aşiqdi,

Zeyd sözünü müxtəsər eləyib, Nofəli başa saldı. Nofəl bu haqsızlığa tab gətirə bilmədi, alıb Məcnunla Zeydi, Bağdad şəhərinin kənarına gəldi. Tez bir kağız yazıb, Soltan Mahmuda göndərdi. Soltan Mahmud kağızı açıb oxudu. Gördü ki, bunu Nofəl çağırtdırır. Hirsindən kağızı cırıb atdı. Qasidə dedi:

– Əyər mən ona lazımamsa, hüzuruma özü gəlsin!

Qasid xəbəri Nofələ yetirdi. Nofəl hirsindən ox-yayın zəncirini çeynəməyə başladı. Bir nərə çəkib, Bağdad şəhərinə girdi. Çatıb, görək Soltan Mahmuda necə hədə-qorxu gəldi. Nofəl Soltan Mahmudun imarətinin qabağında at oynada-oynada dedi:

Oyuncaqdı şəhri-Bağdadın işi,
İndi Soltan Mahmud meydana gəlsin!
Bir qıy vursam, qalar meydanda leşi,
İndi Soltan Mahmud meydana gəlsin!

Misirdən alıram bacı-xəraci,
Çəkərəm, yıxaram hasarı, bürcü,
Gəlməsə meydana, yoxdu əlacı,
Durmasın Mahmud şah, meydana gəlsin!

⁷⁸ Danışiq, söhbət

Nofələm, mən indi meydan eylərəm,
Ol şəhri-Bağdadı viran eylərəm,
İndi taxti-tacın al qan eylərəm,
Durmasın Mahmud şah, meydana gəlsin!

Nofəl sözünü müxtəsər edlənib, başladı meydanı gəzməyə.
Soltan Mahmud baxıb gördü ki, gəlməsə, olmayacaq. Atını minib qoşun-dəsgahla gəldi Nofəlin barabarına, dedi:

– Mənə görə qulluq?

Nofəl dedi:

– Qul sahibi olasan. Qulaq as, gör nə deyirəm.
Yayın, oxun mizrab, saz edlənib, görək nə dedi:

Baş götürüb ayağına gəlmişəm,
Soltanım, Leylini səndən istərəm,
Özüm üçün səni qəm-xar⁷⁹ bilmışəm.
Soltanım, Leylini səndən istərəm.

“Leyli, Leyli” deyib gəzir çölləri,
Tərk edlənib ağır-ağır elləri,
Qanlı yaşa boyanmışdı telləri,
Qiymətli gövhəri⁸⁰ səndən istərəm.

Nofəl yolda qoyar əziz başını,
Sitəm edib, axıtma göz yaşını,
Sinəsinə döyür səhra daşını,
Məcnunçun Leylini səndən istərəm.

Nofəl sözünü tamam edlənib, dillə də Soltan Mahmuddan xahiş edlən ki, Leylini Məcnuna versin. Amma Soltan Mahmud

⁷⁹ Dərd ortağı

⁸⁰ Qiymətli daş, cəvahir

sözünün üstündə möhkəm durub, yox deyəndə, görək bir-biriləri-nə necə hər-bə-zorba gəldilər.

Aldı Nofəl:

Öz-özünü salma mənim cəngimə,
Gəldim, burdan əlləri boş getməyəm!
Nuh tufanın indi göstərəm sənə,
Gəldim, burdan əlləri boş getməyəm!

Aldı Soltan Mahmud:

Baxmagilən divanələr ahına,
Var get burdan, mən Leylini vermərəm!
Salmagilən özün qəm girdabına,
Var get burdan, mən Leylini vermərəm!

Aldı Nofəl:

Şəhərlər dağıdıb, ləşkər⁸¹ pozaram,
Mən düşməni bir qılınca düzərəm,
İndi sənin mən başını üzərəm,
Gəldim, burdan əlləri boş getməyəm!

Aldı Soltan Mahmud:

Gəl danışma sən bu qədər əfsana,
Batırma özünü nahaq al qana,
Sən neylərsən mənim təkin aslana!
Var get burdan, mən Leylini vermərəm!

Aldı Nofəl:

Bil, ismim Nofəldi, özüm namidar,⁸²

⁸¹ Qoşun

⁸² Adı-sanlı

Çox ölkələr eyləmişəm tarü-mar,
Mərd iyidlər Bağdadı da dağıdar,
Gəldim, burdan əlləri boş getməyəm!

Aldı Soltan Mahmud:

Mahmud şaham, yetişmişəm mən cana,
Bac vermərəm sənə tək düşmana,
Laf söyləmə, gəl girəlim meydana,
Var get, burdan, mən Leylini vermərəm!

Hər ikisi hərba-zorbalarını tamam eyləyib, şir kimi meydana girdilər. Qan su yerinə axmağa başladı. Məcnun bir vədə baxıb gördü ki, Soltan Mahmudun qoşunu qırılıb, ta bir şey qalmadı. Tez çıxdı dağların burcasına, əlinə gələn xırdaltı-irili daş yığıb, Nofəlin qoşununun başına tökdü. Nofəl bir vədə baxdı ki, göydən daş yağır. Başını yuxarı qaldırıb gördü ki, daş yağdıran Məcnundu.

Dedi:

– Ey divana, nə eləyirsən?

Məcnun cavab verdi:

– Sevgilimin atasının qoşununu qırırsan, məndən inciyər.

Belə eləyirəm ki, onun xatiri xoş olsun.

Hamı Məcnunun sözüə məəttəl qaldı. Məcnun da özünü yerə atıb, çölü-bərü biyabana üz qoydu. O qədər getdi ki, tüstü kimi gözdən itdi. İşi belə görən Nofəl davanı saxlatdırdı. Bu tərəfdən də Soltan Mahmud barışıq elan elədi, xoşluqla ayrıldılar. İşi yubandırməsın deyə, Soltan Mahmud Leylini tezliklə köçürmək üçün Salam şahzadəyə xəbər göndərdi ki, toy tədarükü başlamaqda olsunlar. İndi eşit Məcnundan. Məcnun dağlar burcasından enib, özünü birnəfəsə yetirdi qalın meşəyə. Bir cığır tapıb, başladı cığırda getməyə. Bu anda bir bülbül qonub ağac başına, başladı oxumağa. Məcnunun təbinə zor gəldi, alıb görək nə dedi:

Sıx ormanda gəzən bülbül,
Sən sızlama, mən sızlaram.
Bağrım başın əzən bülbül,
Sən sızlama, mən sızlaram.

Bülbül, göysün altı qara,
Ürəyim olubdu yara,
Mən həsrətəm Leyli yara,
Sən sızlama, mən sızlaram.

Məcnunam, başımdı qalda,
Bulud oynar sağda, solda,
Leylinin gözləri yolda,
Sən sızlama, mən sızlaram.

Məcnun sözünü müxtəsər elədi, çeşmənin üstündə yıxılıb ağlamağa başladı. Bülbül haman saat enib, oturdu Məcnunun kürəyinin ortasında. Bir az keçmədi ki, bir neçə göyərçin gəldi. Çeşmənin suyundan içib, bunlar da qaldılar Məcnunun yanında. Ahular, ceyranlar da gəlib çıxdılar. Vəhşi heyvanlar da Məcnunla dostlaşmağa başladılar. İş o yerə çatmışdı ki, hətta gürzə ilan da Məcnundan ayrılmayırdı, onunla bir yerdə gəzib-dolanırdı. Bir gün meşə heyvanları, şir, pələng, ayı, tülkü, dovşan, bütün quşlar Məcnunun ətrafına yığılıb, ixtilat məqamında oturmuşdular. Birdən Leyli Məcnunun yadına düşdü. Eşqin dəryası cuşa gəldi, qalxıb çıxdı dağların başına. Diqqətlə Bağdad şəhərinə baxdı. Ürəyindən qara qanlar axmağa başladı. Ahunun birini qucağına alıb dedi:

Dərdim yenə tuğyan etdi,
Viran qalsın belə ellər!
Cavan ömrüm zaya getdi,
Viran qalsın belə ellər!

Səndə gəlīm necə durum?
Yar deyibən boyun burum,
Daş-torpağın xalis zülüm,
Viran qalsın belə ellər!

Məcnunam mən, ah çəkərəm,
Bürçü, barını sökərəm,
Leylini səndən dilərəm,
Viran qalsın belə ellər!

Məcnun sözün müxtəsər elədi, enib dağların burcasından, yol getməyə üz qoydu. Vəhşi heyvanlar, quşlar da ondan əl çək-mədilər. Məcnun özünü Leyli ilə görüşdüləri çəmangaha yeti-rib, gördü lələ köçüb, yurdu qalıb. Leyli yadına düşdü, təbinə zor gəlib aldı, görək nə dedi:

Ahu oynaqlı şux çəmən,
Əmanətimi istərəm.
Neçin viran olub bağrım?
Əmanətimi istərəm.

Bülbülün geyibdi qara,
Ürəyim olub səd para,
Təbib gəlsə, etməz çara,
Əmanətimi istərəm.

Yazıq Məcnun eylər dilək,
Bu qəm qoymur bizi gülək,
Güc eyləmə, çərxi-fələk,
Əmanətimi istərəm.

Sözünü müxtəsər eləyib, baxdı ki, otdan, çiçəkdən səs çıx-madı. Bir ah çəkib, üzü üstə yıxıldı, ağlamağa başladı. Bütün

heyvanlar cərgə vurub, üzük qaşı kimi Məcnunu araya alıb, onun keşiyini çəkməkdə olsunlar, eşit Leylidən. Leylinin köçürülməyi-nə üç-dörd gün qalmışdı. Binəva heç bilmirdi nə eləsin. Gün-gündən payız yarpağı kimi saralıb-solurdu. Soltan Mahmud qızı-nın bu halını görüb, ondan xəbər aldı:

– Qızım, nə üçün belə bikiəfsən?

Leyli dedi:

– Mehriban ata, yaman darıxıram. İzin ver, səyahətə çıxım, bəlkə, könlüm açıla. Soltan Mahmud qoşun götürüb, qızı Leylini qoşdu qızlara, düşdülər yola. Bir çuğul qarı da qoşuldu bunlara. Soltan Mahmud bir neçə yerdə düşməyi qızına təklif elədisə də, Leyli razı olmadı. Harda dayanıb, düşmək istəyirdilərsə, Leyli deyirdi:

– Ata, bura mənim xoşuma gəlmir.

Belə-belə üç gün yol gəlib, axır bir çəmənliyə çıxdılar. Çə-dırları qurdular. Hərə öz çadırına çəkildi. Leyli də öz çadırına çə-kilib oturdu. Amma Məcnun üçün gözləri dörd idi. Bu dəmdə bir kəklik oxumağa başladı. Leylinin təbinə güc gəlib, görək kəkliyə nə dedi:

Baharın gözəl çağında,
Nə oxursan nazlı kəklik?!
Yaxıb-yandırma sən məni,
Az oxu sən, nazlı kəklik!

Qızılgül yarpaq içində,
Sınəm çarpaz dağ içində,
Yaşıl donlu bağ içində
Az oxu sən, nazlı kəklik!

Leyli deyir: öyün, öyün,
Bağrım başı olub düyün,

Halım yara yetir bu gün,
Az oxu sən, nazlı kəklik!

Leyli sözüünü tamam eləyən kimi kəklik qalxıb, düz Leylinin çadırının üstündən keçib getdi. Leyli kəkliyin dalınca baxıb, öz-özünə dedi:

– Yəqin, burda bir sirt var. Görək bu kəkliyin dalınca gedəm. Qalxıb getməyə başladı. Kəklik özünü bir çəmənliyə verdi. Leyli haman çəmənliyi nişanlayıb, özünü oraya yetirdi. Nə gördü? Gördü ki, bura vəhşi heyvanlarla doludu. Heyvanlar bunu gören kimi hərəsi bir yana çəkildi. Leyli irəli yeriyib gördü binəva Məcnun burada yatıb. Amma başının üstündə bir gürzə ilan var. İlan Leylini gören kimi çəkilib getdi. Leyli Məcnunun başını dizi üstə alıb, görək onu necə ayılmağa başladı:

Qədəm basıb hüzuruna gəlmişəm,
Qara gözlü mehribanım, oyan, yar!
Seyraqlıblar girib canım qəsdinə,
Qara gözlü mehribanım, oyan, yar!

Aç gözünü, dərdim deyim sənə, yar,
Mən miskinim sirtin deyim sənə, yar,
Ürək dağlı pənah götdüm sənə, yar,
Qara gözlü mehribanım, oyan, yar!

Leyli deyir: mən pərişan olmuşam,
Sarıliban heyva kimi solmuşam,
Can sevdiiyim, mən sərgərdan qalmışam,
Qara gözlü mehribanım, oyan, yar!

Leylinin iyi Məcnuna dəycək, gözünü açdı. Amma Leylini başı üstə gören kimi eşqin dəryası çuşa gəlib, istədi durub qaça,

Leyli Məcnunun qolundan tutub qoymadı. Hər iki aşiq sarmaşiq kimi bir-birinə sarılıb elə qucaqlaşdılar ki, heç dünyadan xəbərləri də olmadı.

Bunlar burda qalsın, sizə xəbər verim çuğul qarından. Çuğul qarı gecənin bir aləmində durdu: “Gedim, görüm Leyli xanım neyləyir, bəlkə, mənə bir baş yağı düşdü”, – deyib yola düzəldi. Gəlib çadıra çatdı, gördü ki, çadırın qapısı açıq, Leyli xanım da yoxdu. Çuğul qarı diqqətlə yerə baxıb gördü ki, Leyli xanımın izi günçıxan tərəfə gedir: “Gedim, görüm bu qız hara gedib? Bəlkə, mənə buradan da bir baş yağı düşdü”, – deyib, Leylinin izini tutub getməyə başladı. Çuğul qarı o qədər getdi ki, Leyli öz sevgilisi ilə yatdığı yerə çatdı. Çuğul qarı özünü yetirib gördü nə, Leyli Məcnunla dodaq-dodağa verib yatıb. Çuğul qarı palçıqlı balağını əlinə aldı, dabanına tüpürüb, özünü birbaşa Soltan Mahmuda yetirdi. Tövşüyə-tövşüyə dedi:

– Vay səni, görüm qan qusasan. Nə durmusan? Qızın Leyli yenə də o divanə Məcnunu tapıb. Filan yerdə dodaq-dodağa verib elə yatıblar ki, heç dünyadan xəbərləri yoxdu. Soltan Mahmud çuğul qarından belə eşidən kimi ona bir nəfər qoşdu ki, gedib xanımı götürüb gəlsin. Çuğul qarı palçıqlı balağının ucunu dişinə alıb, qaranafəs yüyürməyə başladı. Gəlib çatdılar o yerə ki, Leyli ilə Məcnun sarmaşiq kimi bir-birinə sarmaşiq yatmışdılar. Çuğul qarı istədi əl atsın Leyliyə, onu Məcnundan ayırsın. Bu anda gürzə ilan kolun dibindən çıxıb, ona sarmaşdı. İş belə gören Soltan Mahmudun adamı dabanına tüpürüb elə qaçdı ki, heç iyi-tozu da qalmadı. Bu tərəfdən Məcnun ayıldı. Çuğul qarını gören kimi, yerindən qalxdı. Gözü Leylinin rüxsarına sataşcaq, eşqinin dəryası çuşa gəlib, getməyə üz qoydu. Sabahın mehi Leylinin rüxsarına dəyib onu da ayıldı. Gördü ki Məcnun yoxdu, onun yerinə qızılgül kolunu qucub. Tez qalxdı, qara hörüklərini sinəsaz eyləyib, görək bu ayrılığa nə dedi:

Şaxı sınımış qızılgülər,
Yar yanımdan necə oldu?
Bürünmüşdü zülfərimə,
Yar yanımdan necə oldu?

Fələk mənə belə yazdı,
Qara gözlü, quba qazdı,
Danışanda xoş avazdı,
Yar yanımdan necə oldu?

Leyli, baxtın qəhrə dönüb,
Şad günlərin zəhrə dönüb,
Göz yaşların nəhrə dönüb,
Yar yanımdan necə oldu?

Sözün müxtəsər eləyib dönüb getmək istəyirdi ki, ayağını altında çuğul qarının meyitini gördü. Bildi ki, bunu atası göndərmiş. İş daha atasına da məlumdu. Hürük saçlarını əlinə aldı, cəhənnamə vasil olmuş çuğul qarına bir təpik vurub, qaçmağa başladı. Ta ki, gəlib öz çadırına yetişdi, çox keyfsiz bir tərəfdə oturub ağlayırdı ki, Soltan Mahmud çuğul qarının gəlib çıxmadığını görüb, onun çadırına gəldi. Qızını görəcəkdir xəbər aldı:

– Qızım hardaydın?

Leyli utandığından atasının üzünə baxa bilmədi, başını aşağı salıb, yavaşca dedi:

– Mehriban ata, darıxdığım üçün seyrə çıxmışdım.

Soltan Mahmud geri qayıtdı, xidmətçilərə çadırları yığıdırıb, şəhərə qayıtmalarını əmr elədi. Haman saat əmr yerinə yetirilib Bağdada köçdülər. O biri tərəfdən Salam şahzadə elçi göndərdi ki, Leylini apara. Soltan Mahmud razılıq verdi. Toy tədarüki başlandı. Şəhərin yetmiş yeddi yerindən məşşatə çağırıldı. Leylini geyindirib, yetmiş yeddi qələm zinat verdilər. Qazanlar asil-

di. Ocaqlar yandı. O günü səqirən, səqirən hər kim vardı, toy məclisinə gəlmişdi. Hamı şadlıq keçirirdisə də, Leylinin könlü açılmırdı, gözlərindən bahar buludu kimi yaş axırdı.

Bunlar kefdə, damaqda olsunlar, sənə kimdən deyim, Zeydən. Zeyd özünü Məcnuna yetirib, onu əhvalatdan xəbərdar elədi. Məcnun dedi:

– Qardaş, al bu zənciri boynuma bağla, mənə Leyli olan imarətin qabağına apar!

Zeyd zənciri Məcnunun boynuna salıb, Leyli olan imarətin qabağına gətirdi.

Məcnun dedi:

– Qardaş, sən çırtma vur, oxu, mən oynayacağam.

Zeyd çırtma vurub oxudu, Məcnun oynamağa başladı. Toy məclisinə toplanan qızlar, gəlinlər tamaşaya çıxdılar. Səsa-küyə Leyli də çıxdı.

Məcnun Leylini görən kimi görək nə dedi:

Gəl, sevdiyim, halallaşaq, ayrılmaq,
Dolansın boynuma ağ əllər indi.
Nə xoş xına görüb, rəngi al çalır,
Şimşad barmaqlarla ağ əllər indi!

Çərxi-fələk gör nə işlər qayırdı,
Can sevgilim, sənə məndən ayırdı,
Yazıq canım eşq oduna qovruldu,
Gəl tut tüstüsünə ağ əllər indi!

Məcnunu gör, acəb lüt-üryan oldu,
Bağrım başı yandı, ha büryan oldu,
Od tutub cəsədim yanhayan oldu,
Durubdu qəsdimə ağ əllər indi!

Məcnun sözünü müxtəsər elədi, elə bir nalə-fəryad çəkdi ki, dağ-daş titrədi, üz qoydu səhraya, elə bil ki yayımdan ox ayrıldı. Məcnunu qaçıb getmiş görün Leyli tab gətirə bilməyib, görək nə dedi:

Çərxi-fələk, xanımın dağılsın,
Eylədin sinəmi yara sən indi!
Bərbad olsun giribinin, dağılsın,
Saldın mənə sönməz nara sən indi!

Əzəl başdan əyri oldun Adəmə,
Mədəd dedim, mən oturdum matəmə,
Çərxi-fələk, zəhər qatdın badəmə,
Kəsdin mənə həzar⁸¹ para sən indi!

Leyli, qaldın nə bəd dillər içində,
Mənə ağlar bülbül güllər içində,
Rüsvay oldum ağır ellər içində,
Əcəb oldum üzüqara mən indi!

Leyli sözünü qurtarıb ürəyi qəşş elədi, daş parçası kimi yerə sərildi. Qızlar onun üzünə müşk, ənbər səpib, ayıldıb öz otağına apardılar. Toyun üçüncü gecəsi kəcavələr hazırlandı, Leylini Salam şahzadənin imarətinə köçürdülər. Elə ki Leyli gəlin otağına daxil oldu, Salam şahzadə istədi buna yaxın dura, Leyli dedi:

– Şahzadə, mən indi sənəyəm. Amma tələsmə, yeddi gün mənə möhlət ver ki, Məcnun yadımdan çıxsın.

Salam şahzadə bir söz demədi. Əlacı kəsilib razı oldu. Bu yeddi günü Leyli gecə-gündüz ağlamaqda keçirdi. O, ağlayıb ölüm istəyirdi. Başqası ilə ülfət eləmək ona cəza kimi gəlirdi.

⁸¹ Min

Onun göz yaşı yerdə qalmadı. Yeddi günün tamamında Salam şahzadənin ürəyi partlayıb öldü. Leyli həm şad oldu, həm məyus. Şad oldu ona görə ki, diləyi hasil olmuşdu, məyus oldu ona görə ki, Məcnunun intizarını çəkirdi. Leyli bundan sonra ta buralarda dayanmayıb, ata mülkünə gəldi. Gördü ki, Məcnun boynunda zəncir bir ağaca bağlanmış. Leyli dedi:

– Ey mənim mehribanım, gəl, Leyliyəm.

Məcnun dedi:

– Sən Leyli deyilsən, Leyli mənim ürəyimdədi.

Belə deyəndə Leyli ağlamağa başladı. Məcnun zəncirləri qırıb qaçmağa üz qoydu. Leyli onun fərağına daha davam gətirə bilmədi, zar-zar ağlayıb, üzüquyulu düşdü. Onu yerdən qaldıranda gördülər ki, canını Məcnuna tapşırıb. Onun ölməyindən hamı qəmgin olub, Soltan Mahmuda lənət oxudular. Anası gəlib qızı Leylinin üstə saç yoldu, fəğan edib, ağlamağa başladı. Şəhər əhli səqirən-kəbirən yas keçirib, bu nakam qızı dəfn elədilər. Zeyd tab gətirə bilməyib, göz yaşın axıda-axıda çöllərə düşdü, Məcnunu axtarmaqda olsun, eşit Məcnundan. Məcnun Leylidən ayrıldıqdan sonra özünü bir dağın dibinə verib, qurşağacan torpağa girmişdi, başını da bir çuxura sallayıb, o qədər ağlamışdı ki, çuxur yarıyacaq göz yaşı ilə dolmuşdu. Zeyd Məcnun binəvanı bu halda görüb dedi:

– Can qardaş, göz yaşı axıtmağın bəcadı. Yazıq Leyli “Məcnun” deyə-deyə ömrünü sənə tapşırıb.

Məcnun Zeyddən bu xəbəri eşidən kimi elə nalə çəkdi ki, dağ-daş lərzəyə düşdü. Ağlaya-ağlaya qalxıb dedi:

– Qardaş, mənə qəbiristanlığa apar.

Zeyd Məcnunu qəbiristanına gətirdi. Məcnun ağlaya-ağlaya, dizin-dizin sürünə-sürünə əllərini qəbirə tərəf uzadıb dedi:

– Mənsiz məzara gedibsən! Elə vəfan bu imiş? Amma mən səndən ayrılmaram.

Sözünü qurtaran kimi üç dəfə “Leyli” deyib, üzüquyulu onun

qəbrinin üstünə yıxıldı. Zeyd gəlib onu qaldırmaq istəyəndə gördü canını sevgilisinə tapşırıb, gözlərini həmişəlik yumub. Zeyd bu iki aşiq-məşuqun keçirdiyi günləri xatirinə salıb, Məcnunun başını dizinin üstünə aldı, bahar buludu kimi gözlərinin yaşını axıtmağa başladı. O biri tərəfdən şəhər əhli əhvalatı eşidib, tökülüb gəldi. Hamı bu nakam aşiq-məşuq üçün göz yaşını axıtdı, qara geydi. Adamlar bu həsrətkeşlərin hər ikisini bir qəbirdə dəfn edib, Soltan Mahmuda lənət oxudular. Onlar işıqlı dünyada yox, qaranlıq məzarda bir-birinə qovuşdular. Ustad aşiq bu dastanı aşağıdakı şikayətlə sona çatdırdı.

Ay fələk, sənün cövründən
Kəçdü insan qalmadı.
Neçələri nakam öldü,
Çox növcəvan qalmadı.

Yar yarından ayrı düşdü,
Əhdü peyman qalmadı.
Kalməyə həli söyləyib,
Mətləb qanan qalmadı.

Beş gün səndə mən dəyənin
Axırın biymar elədin.
Neçə-neçə Süleymanın
Taxtını tar-mar elədin.

Baisliklə ülfət qıldın,
Bir belə bazar elədin.
Hər kəsə ki, şərbət verdin,
Tezəcə zəhrimar elədin.

Sümüyümə lərzə düşdü,
Cismimdə yandı ataş.
Bu dünyada kim keyf sürdü,
Söylə görüm başa-baş?

Zəhmətini mən çəkməkdən
Qara bağrım oldu daş.
Qəhrinə baş əyməkdən
Musada can qalmadı.

**Tərtib edənlər: Məhəmməd Hüseyin Təhmasib,
Əhliman Axundov**

*Mənbə: "Azərbaycan dastanları", II cild,
Bakı-2005, "Lider" nəşriyyatı, s. 255-296*

Şahzadə Bəhrəm

I

Ustadnamə

Arıfsən, məclisdə yaxşı söz söylə,
Görənlər desinlər kamalı yaxşı.
Gözəl əyləş, gözəl danış, gözəl gül,
Göstər gözəl hüsnü camalı yaxşı.

Nənəcib kimsənin düy⁸⁴ bağına daş,
Müxənnəs⁸⁵ adamla sən olma qardaş,
Namərd dağ olsa da, əymə ona baş,
Dolan el içində havalı, yaxşı.

Yıxılanın əlindən tut, söylə "dur",
Mərdlər ilə gen süfrə aç, dövrən qur.
Bir kimsədən səval eşit, cavab ver,
Baxan desin sorğu-sualı yaxşı.

Hər layiqsiz sözü gətirmə dilə,
Bülbül kimi həvəs eylə sən gülə,
Aşıqsan, sazını götür çıx elə,
Dolan hər oymağı, mahalı yaxşı.

Aşıq Mənsur deməz şirin candan bez,
Seyrağıb kimsədən yön alıb öt tez,

⁸⁴ Kəndirin, ipin və s.-nin bir yerini ilmək halına salmaq; ilgəkləmək, düşünmək

⁸⁵ Alçaq, namərd, qorxaq

El içində gözəl dolan, gümrah göz,
Görən desin əcəb camalı yaxşı.

Ustadlar ustadnaməni bir deməzlər, iki deyərək, biz də de-
yək, iki olsun, dostlar başı dik olsun.

II

Ustadnamə

Könül, nə uymusan qoca dünyaya,
Hər yetən kəsdəni əndir, ay könül!
Geyinib arada gümrah gəzirsən
Yanıdan keçəni dindir, ay könül!

Yaxşını dünyada hər kişi tanır,
Onu el içində bir tarlan sanır,
Gördün ki, bir adam od alıb yanır,
Su töküb sən onu söndür, ay könül!

Sevin bar gətirən ağac görəndə,
Başı qarlı uca dağlar görəndə,
Bir fəqir kimsəni ağlar görəndə,
Dinlə onu, gör nə ündür, ay könül.

Yaxşılıq eylə sən çalış dünyaya,
Etdiyin yaxşılıq itməz məbadə,
Gördün ki, bir kimsə qalib piyada,
Çağır, səməndinə mindir, ay könül.

Bir xoş gün görmədi biçarə Bəhrəm,
Söylədi dilində nə şirin kəlam,
Axır ki, ömrünü eylədi tamam,
Ayrılıqdır, yaman gündür, ay könül.

Ustadlar ustadnaməni iki deməzlər, üç deyərlər, biz də deyək, üç olsun, düşmənlərin ömrü puç olsun.

III

Ustadnamə

Göz dikmə kimsə malına,
Öz kəsbkarına sığın.
Qal fəqaralar halına,
Öz etibarına sığın.

Bir kimsəyə pislik etmə,
Yalan sözə hərgiz bitmə,
Əyri tutub yolu getmə,
Doğru güzərinə sığın.

Şadlıq yağsın üz-gözündən,
Xalqı incitmə özündən,
Dönmə verdiyin sözündən,
Behi-bazarına⁸⁶ sığın.

Namərdə şan, şöhrət olmaz,
Müxənnətdə⁸⁷ mürvət olmaz,
Nənəcibdə dövlət olmaz,
Öz dövlət, varına sığın.

Nəsir oğlu etmə güman,
Mərdin dediyinə inan,
Dosta doğru çıx hər zaman,
Əhdi-ilqarına sığın.

⁸⁶ Sözübütövlük, etibar, sövdə, vədədə doğruluq

⁸⁷ Namərd, qorxaq

Keçmiş zamanda Cəlal adlı bir padşah var idi. Dəryalar mürəkkəb olub, meşələr qələm olsa da, Cəlal padşahın var-dövlətini hesablamıq olmazdı. Ancaq Cəlal padşah çox rəhmsiz, zülmkar bir padşah idi. Yıxılanın əlindən tutmaz, fəqir-fuqaranın halına qalmazdı.

Cəlal padşahın günü keçmiş, qocalmışdı. Hələ övladı yox idi. Günlərin bir günü Cəlal padşahın qapısına bir qoca dərviş gəldi. Padşaha cibindən çıxarıb bir alma verdi. Dedi:

– Bu almanı yarı bölərsən, arvadın ilə yeyərsən. Bir oğlun dünyaya gələr. Adını Bəhrəm qoyarsan. Bəhrəm böyüyər, başı çox bələlər çəkər, ancaq axırda muradına, məqsədinə çatar. Taxtına, tacına sahib olar.

Qoca dərviş almanı verib getdi. Cəlal padşah dərviş verən almanı yarı bölüb arvadı ilə yedi. Bundan 9 ay, 9 gün, 9 saat keçdi. Cəlal padşahın arvadından bir oğlu dünyaya gəldi. El adəti ilə üç gün sonra uşağa ad qoyası oldular.

Dünyagörmüş qarılar gəldilər. Qarılar bir neçə cür olarlar. Qarı var ipək qarı, qarı var nənək qarı, qarı var köpək qarı, qarı var ilan vursun, qarı var iman qursun, qarı var itələ, getsin harda durur, dursun.

İlan vuran nənək qarı dedi:

– Məndən eşitsəniz oğlanın adını Örkənqulu qoyarsınız. Örkən enli, bərk olur. Oğlanın da ömrü çox olar.

Köpək qarı dedi:

– Məndən eşitsəniz oğlanın adını Sicimqulu qoyarsınız. Sicim uzundur, oğlanın da ömrü uzun olar.

İman quran ipək qarı dedi:

– Səsinizi kəsin, yediniz, içdiniz, durun gedək. Oğlan yiyəsi özü adını qoyar.

İpək qarının bu sözündən sonra qarılar çıxıb getdilər. Cəlal padşah oğlunun adını Bəhrəm qoydu. Bəhrəmi dayəyə verdilər. Dayədə böyüdü, sonra lələyə verdilər. Bəhrəm boy atdı, on sək-

kiz yaşına çatdı. Bəhrəmi dava məşqi almaq üçün pəhləvanlara tapşırıdılar. Bəhrəm hələ uşaqlığından çox güclü idi. Pəhləvanlardan məşq aldı. Daha da gücləndi.

Günlərin bir günü Cəlal padşah oğlunu yanına çağırırdı. Keyfini, halını soruşdu. Pəhləvanlıq məşqini necə öyrəndiyini ondan xəbər aldı. Bəhrəm pəhləvanlardan yaxşı məşq aldığını atasına söylədi. Cəlal padşah Bəhrəmə xələt verdi.

Cəlal padşahın bir-birinin içində qırx otağı var idi. Şahzadə Bəhrəm o otaqları görməmişdi. Cəlal padşah oğlunu yanına çağırırdı. Otaqların açarını ona verib dedi:

– Oğul, get otaqların otuz doqquzunu aç, bax, ancaq qırxıncı otağa girmə.

Bəhrəm atasından otaqların açarlarını aldı, getdi. Qapıları açıb içəri girdi. Otaqları bir-bir gəzdi. Bəhrəm gördü otaqların biri qızıl ilə doludur, biri gümüş ilə, birində qılınc, birində qalxan, birində niza, birində ox var. Şahzadə Bəhrəm beləliklə otaqların otuz doqquzunu gəzdi. Gəldi qırxıncı otağa yetişdi, gördü qırxıncı otağın ağzı zəncirlə bağlıdır. Bəhrəm nə qədər çəkdi, qırxıncı otağın qapısı açılmadı. Axırda acıqlandı, dartdı, bağlı zənciri qırdı. Otağın qapısını açdı, içəri girdi. Gördü qırxıncı otaq boşdur. Ancaq divardan bir naxışlı xalça asılmışdır. Bəhrəmin xalçadan xoşu gəldi. Əlini atıb xalçanı divardan qaldıranda gördü divarda bir taxça var. Taxçada bir qızıl mücrü var. Bəhrəm mücrünü açdı. Nə gördü? Sandığın içində "günə sən çıxma, mən çıxacağam", aya "doğma, mən doğacağam" deyənlər yeddi gözəl qız şəkli var. Şahzadə Bəhrəm görməzə-bilməzə yeddi qıza aşiq oldu. Oradan məlul-müşgül atasının yanına qayıtdı.

Cəlal padşah oğlundan otaqları necə gəzdiyini, nələr gördüyünü xəbər aldı. Atasının cavabında aldı şahzadə Bəhrəm, görək nə dedi:

Şahzadə Bəhrəm

Başına döndüyüm mehriban ata,
Gəzdim otaqları, yeddi qız gördüm.
Yeddisi də bir-birindən gözəldir,
Gəzdim otaqları, yeddi qız gördüm.

Birinin qaşları qüdrətdən qara,
Biri ürəyimə vurubdur yara,
Dərmansız dərdimə tapılmaz yara,
Gəzdim otaqları, yeddi qız gördüm.

Tutuldum sevdəyə, canımdan doydum,
Xəncər alıb bağrım başını oydum,
Qırxıncı otağa mən qədəm qoydum,
Gəzdim otaqları, yeddi qız gördüm.

Nə yaman olarmış eşqə calanmaq,
Canandan ötəri oda qalanmaq,
Dost yolunda yüz çapılmaq, talanmaq,
Gəzdim otaqları, yeddi qız gördüm.

Bəhrəm deyər – budur eşqin əzəli,
Nəqqaş nəqs eyləyib yeddi gözəli.
Yeddisi də bir-birindən qəməzəli,
Gəzdim otaqları, yeddi qız gördüm.

Söz tamam oldu. Cəlal padşah Bəhrəmin oxuduğundan əhvalatı bildi. Oğlunun eşqə düşdüyünü yaqın eylədi. Üzünü şahzadə Bəhrəmə tutub dedi:

– Oğul, sənə demədimmi qırxıncı otağa girmə, başın bəlaya düşər? Sən sözlümü eşitmədin. Gördünmü başına nə gəldi? – Cəlal padşah bu sözləri deməklə istəyirdi ki, oğlunu bu yoldan qay-

tarsın. Ona görə də əlavə etdi: – Oğul hansı padşahın qızını istəyirsənsə, səndən ötrü alım. Ancaq gəl bu sövdadan əl çək, belə uzaq səfərə getmə.

Cəlal padşah çox dedi, Bəhrəm az eşitdi, Atasının sözlərinə razı olmadı. Şəkildə görüb aşıq olduğu yeddi qızın dalınca gedəsi oldu.

Aldı görək şahzadə Bəhrəm səfərə getmək üçün atasından necə izin istədi, atası ona nə cavab verdi. Biz deyək, eşidənlər şad olsun.

Şahzadə Bəhrəm

Könül şövqə gəlib yeddi qız sevdim,
İzin versən bu səfərə gedərəm.
Gəlməz gecə-gündüz səbrim qərarım,
İzin versən, bu səfərə gedərəm.

Cəlal padşah

Oğul, gəl sən getmə belə səfərə,
Bu səfərdə başın bəlalər çəkər.
Düşərsən qürbətə, uzaq ellərə,
Bu səfərdə başın bəlalər çəkər.

Şahzadə Bəhrəm

İgid olan heç qorxarmı bəladan,
Hasarlı burclardan, uca qaladan?!
Bu səfərdə köməyimdir yaradan,
İzin versən, bu səfərə gedərəm.

Cəlal padşah

Oğul, sən sevdiyin gözəllər harda?!
Alışar ürəyin atəşdə, narda,
Kimsiz, kimsənəsiz qalarsan darda,
Bu səfərdə başın bəlalər çəkər.

Şahzadə Bəhrəm

Hara gəlsə, baş götürüb gedərəm,
Yağların bağrın başın didərəm.
Qılınc çəkib mən də dava edərəm,
İzin versən, bu səfərə gedərəm.

Cəlal padşah

Sən gedərsən, mən burada qalaram,
Qəm-hicranı şirin cana salaram,
Sən ölsən, qisasın kimdən alaram,
Bu səfərdə başın bəlalər çəkər.

Şahzadə Bəhrəm

İgid olan ölməz cəngdə, davada,
Qılınc çəkib hünər eylər qovğada,
Nizəsi sağ-sola oynar havada,
İzin versən, bu səfərə gedərəm.

Cəlal padşah

Oğul olan heç gəlməzmi mürvətə,
Namərd olan uyar şana, şöhrətə,
Qurban olum qolundakı qüvvətə,
Bu səfərdə başın bəlalər çəkər.

Şahzadə Bəhrəm

Mən Bəhrəməm, mətləbimə çataram,
Gecələri gündüzlərə qataram,
Ox alaram, səngərlərə yataram,
İzin versən, bu səfərə gedərəm.

Cəlal padşah

Cəlal padşaham, çəkmişəm əmək,
Bala, can yangısı daha nə demək?

Oğul, get, izindir, haqq sənə kömək,
Bu səfərdə başın bəlalər çəkər.

Söz tamam oldu. Cəlal padşah ha eylədi ki, Bəhrəm belə uzaq səfərə getməsin, ancaq mümkün eyləyə bilmədi. Gördü çarə yoxdur, Bəhrəm gedəcək. Ələcsiz qalib axırda ona izin verdi. Dedi:

– Oğul, get anandan izin al.

Bəhrəm oradan anası Gülnisənin yanına gəldi. Aldı, görək nə dedi, anası ona necə cavab verdi.

Bəhrəm

Gəldim iltimasa, mehriban ana,
Yeddi qız oğlunu sevdaya saldı,
Düşərəm çöllərə mən yana-yana,
Yeddi qız oğlunu sevdaya saldı.

Gülnisə

Nədir iltimasın gül üz lü oğul?
Qoymaram gözümdən iraq olasan.
Sənsiz mən dözmərəm dərdə, fəraqa,
Qoymaram gözümdən iraq olasan.

Bəhrəm

Olmaz onlar kimi işvəli, nazlı,
Sona tək sıgallı, durna avazlı,
Xoş sifət, qılıqlı, söhbətli, sazlı,
Yeddi qız oğlunu sevdaya saldı.

Gülnisə

Eşitmədin sevgilinin dilini,
İyləmədin reyhanımı, gülünü,

Yoxmu bizim elin qızı, gəlini,
Qoymaram gözümdən iraq olasan.

Bəhrəm

Ağlımı başımdan aldı o qızlar,
Dodaqları şirin baldı o qızlar,
Məni yanar oda saldı o qızlar,
Yeddi qız oğlunu sevdaya saldı.

Gülnisə

Yenə günüm oldu ağı, qaralı,
Həsrətindən rəngin solub, saralı,
Oğul, sən sevdinin qızlar haralı,
Qoymaram gözümdən iraq olasan.

Bəhrəm

Qoy günün olmasın ağı, qaralı,
Nədəndir gül rəngin solub-saralı?
Hər birisi bir diyarın maralı,
Yeddi qız oğlunu sevdaya saldı.

Gülnisə

Oğul, bu səfərdə dərd var, ölüm var,
Səfadən çox cövrü-cəfa, zülüm var.
Heç demirsən anam, ulus, elim var,
Qoymaram gözümdən iraq olasan.

Bəhrəm

Bəhrəməm, yanımcə qoşun götürərəm,
Müskül olan mətləbimi bitirərəm,
Ya ölərəm, ya butamı gətirərəm,
Yeddi qız oğlunu sevdaya saldı.

Gülnisə

Gülnisəyəm, sözüm qoy aşkar olsun,
Görüm düşmanlarım tamam xar olsun,
Get, oğlum, yaradan sənə yar olsun,
Qoymaram gözümdən iraq olasan.

Şahzadə Bəhrəm anasından izin alıb atasının yanına qayıtdı. Cəlal padşah Bəhrəmə qızıl, gümüş, qoşun verdi. Vəzirini də Bəhrəmə qatdı. Şahzadə Bəhrəm vəzir də yanında atlanıb qoşun ilə yola düşdü. Gecə-gündüz at sürdülər. O qədər getdilər ki, axırda Cəlal padşahın torpağından çıxdılar. Bu vaxt vəzir atının başını çəkib əylədi, onu görüb qoşun da dayandı. Şahzadə Bəhrəm dedi:

– Vəzir, niyə dayandın?

Vəzir dedi:

– Şahzadə sağ olsun, burdan o yana özgə padşahın torpağıdır. Torpaq basmaq olmaz. Bizlə onun üstündə dava edərlər.

Bəhrəm dedi:

– Mən davadan qorxan olsaydım, yeddi qız dalınca çöllərə düşməzdim. Torpaq kimin olmasını qılinc bilər.

Vəzir şahzadə Bəhrəmin cavabında dedi:

– Mən buradan belə gedə bilmərəm. Geri qayıdacağam. Qoşun əhli də qayıtmalıdır.

Şahzadə Bəhrəm qoşun əhlinə üzünü tutub dedi:

– Mən yeddi qızı gedib axtarıb tapıb gətirməsəm, geri qayıtmaram. Bu səfər çox ağır səfərdir. Bu səfərdə ölüm, cəfa, ayrılıq var. Hər kim bunlara dözə bilər, mənimlə gəlsin, hər kəs dözə bilməz vəzir ilə getsin!

Qoşun əhli ikiyə bölündü. Özünə gümanı gələn igidlər şahzadə Bəhrəm ilə, özünə gümanı gəlməyən qorxaqlar isə vəzir ilə getdi.

Vəzir başındakı qoşun ilə şəhərə qayıtdı. Cəlal padşahın ya-

rına getdi. Əhvalatı ona nağıl elədi. Cəlal padşah oğlunun getməsindən məlul oldu.

Cəlal padşah burada qalsın, sənə şahzadə Bəhrəmdən xəbər verim.

Şahzadə Bəhrəm başındakı atlılarla yoluna davam etdi. Gecə-gündüz dağlardan, qayalardan, sıldırımlardan yol getdilər. Yollarda Bəhrəm ilə gələn atlılar qırıldılar, dağıldılar, axırda şahzadə Bəhrəmin yanında üç qardaş pəhləvan qaldı. Bu üç qardaş Cəlal padşahın pəhləvanı Firuz pəhləvanın oğulları idi. Atalar kimi bunlar da məşhur pəhləvan idilər. Üç qardaş pəhləvan şahzadə Bəhrəmə çox mehriban idilər. Onun xatirini istəyirdilər. Üç qardaşın hər birinin bir igidliyi, bir hünəri var idi. Böyük qardaş qılinc vurmaqla, ortancıl qardaş ox atmaqla, kiçik qardaş nizə atmaqla məşhur idi. Çox vaxt bu qardaşları el içində də ata-ana qoyan adları ilə deyil, qılinc vuran, ox atan, nizə oynadan adı ilə çağırırdılar. Şahzadə Bəhrəm başında üç pəhləvan qardaş atını sürüb yol gedirdi. Gəlib bir dağa yetişdilər. Gördülər dağın başında bir qalaça var. Acmışdılar. Dedilər, gedək, bəlkə, bu qalaçada yemək tapıb yedik. Atalarını sürüb dağın başına çıxdılar. Qalaçanın yanına gəldilər. Atıdan düşdülər, atları hürüklədilər. Qalaçaya girmək istədilər. Gördülər qalaçanın ağzına bir yekə daş qoyulubdur. Şahzadə Bəhrəm əlini atıb daşı qalaçanın ağzından götürdü, o yana atdı. Qalaçaya girdilər. Qalaçada daşdan kəsmə, bir-birinin içində üç otaq var idi. Bəhrəm üç qardaş pəhləvanla birinci otağa girdi. Gördü birinci otaqda heç kim yoxdur. Ancaq yemək, içmək var. Bəhrəm üç qardaşla oturub yemək yedi. Sonra durub ikinci otağa keçdilər. Gördülər bu otaq ağzına kimi qılinc-la, qalxanla, oxla, əmud⁸⁸ ilə doludur. Oradan ötüb üçüncü otağa girdilər. Gördülər bu otaqda bir gözəl qız saçlarından göydən ası-

⁸⁸ Polad toppuz

lıdır. Şahzadə Bəhrəm qızı yerə düşürdü. Qız özündən getmişdi. Bir az keçdi, ayıldı. Orada dörd igid oğlan gördü. Oğlanların içində boyu bürc kimi çəkilməmiş, xətti-xalı bənövşədən tənə şahzadə Bəhrəm qızın xoşuna gəldi. Şahzadə Bəhrəm günəş camallı, ay üzlü qıza tamaşa eləyirdi. Bəhrəm diqqətlə baxanda nə gördü? Bu qız şəkildə gördüyü yeddi qızın biridir. Sevindi, könül coşdu, aldı, görək nə dedi:

Bəhrəm

Başına döndüyün gül üzlü gözəl,
Mən sənə hüsünə mayıl olmuşam.
Ala gözlərini görəndən bəri,
Ağlımı itirib zayıf olmuşam.

Qız

Başına döndüyüm gül üzlü oğlan,
De görüm, sən mənə harda görmüsən?
Bir zalım əlində mənə giriftar,
Asılmışam göydən, darda görmüsən.

Bəhrəm

Kamil bəna olub, könüllər hördüm,
Müxənnəs kəsləri yollarda yordum,
Yeddi qız içində şəklini gördüm,
Düşmüşəm çöllərə, cayıl olmuşam.

Qız

Ayrıldım atadan, anadan oldum,
Əlləri al-əlvan xınadan oldum.
Göllərdə çimişən sonadan oldum
Gül üzlü tarlanı sarda görmüsən.

Bəhrəm

Bəhrəmə, şad etdi sözlərin məni,
Yandırır sənəmdə gözlərin məni,
Eylədi divanə gözlərin məni,
Qara qaşlarına mayıl olmuşam.

Qız

Pərinaz söyləyər halımdır müşkül,
Baxçadan ayrılsa, qan ağlar bülbül,
Şaxta vursa, solmaz məgər qızılgül?
Qönçəni uğursuz xarda görmüsən.

Pərinaz söz ilə dedi ki kimi dil ilə də dedi: "Ay gül oğlan, kəkili sünbül oğlan, eşit, inan. Mən pərilər padşahının qızı Pərinazam. Bir de mənə aşiq olmuşdu. Atamdan istədi, atam mənə ona vermədi. Bunun üstündən xeyli keçdi. Günlərin bir günü mən qırx incə qız ilə bağa gəzməyə çıxmışdım. Bir də göy guruldadı, şimşək oynadı, ildırım çaxdı. Qızlar qorxub hərə bir yana qaçdı. Mən tək qaldım. Birdən bir əl uzanıb mənə götürdü. Mən özümde olmamışam. Bir gözümü açdım, özümü burada gördüm. Başımın üstündə bir div durmuşdu. Mənə ürək verib dedi: "Ey Pərinaz! Qorxma. Mən sənə aşiqəm. Gətirmişəm, özümə arvad eyləyim". Mən divin sözünə razı olmadım. Divin acığı tutdu, mənə saçımın göydən asdı. İndi neçə müddətdir ki, bir yana gedəndə mənə saçımın göydən asır, qayıdıb gələndə düşürür.

Şahzadə Bəhrəm dedi:

– O nə vaxt gələcək?

Pərinaz dedi:

– İndilərdə gələr.

Şahzadə Bəhrəm üç qardaş pəhləvan ilə bir tərəfdə durub gözlədilər. Birdən göy guruldadı, şimşək oynadı, ildırım çaxdı. Div gəldi. Şahzadə Bəhrəm onun yolunu kəsdi. Div Bəhrəmi görüb dedi:

– Ey bəni adəm! Sən burada nə gəzirsən?

Bəhrəm dedi:

– Gəlmişəm səni öldürəm.

Div əmudu götürüb Bəhrəmi öldürmək istədi. Bəhrəm aman vermədi. Qılıncını çəkib divə hücum etdi. O, bir elə qılınc vurdu ki, divin başı yeddi qədəm kənara düşdü. Pərinaz ilə üç qardaş pəhləvan Bəhrəmin şücaətinə heyran qaldılar. Ona afərin söylədilər.

Bəhrəm, Pərinaz, üç qardaş pəhləvan bir neçə gün qalaçada qaldılar. Bir gün Pərinaz şahzadə Bəhrəmə dedi:

– Mən atanın yanına gedirəm. Gələrsən, apararsan.

Şahzadə Bəhrəm Pərinazın getmək istədiyini eşidib məlul oldu, adlı görək nə dedi:

Bəhrəm

Məcnun kimi bu dağlarda,

Məni qoyub getmə, gözəl.

Gül camalına aşığam,

Məni qoyub getmə, gözəl.

Pərinaz

Atam yanına gedirəm,

Oğlan, gəlib apar məni.

Səninlə peyman edirəm,

Oğlan, gəlib apar məni.

Bəhrəm

Yad üstümə ayaq alar,

Müxənnət könlümü çalar.

Sənsiz günüm yaman olar,

Məni qoyub getmə, gözəl.

Pərinaz

Sevgi təzə, dostluq təzə,

Qismət olar dövrən biza,

İgid gərək dərdə döza

Oğlan, gəlib apar məni.

Bəhrəm

Bəlkə, bu dostluğu atdın,

Gedib Bəhrəmi unudun,

Seyrəqibi aşna tutdun,

Məni qoyub getmə, gözəl.

Pərinaz

Oğlan, könüldə güman var,

Pərinaz kimi canan var,

Arada əhdi-peyman var,

Oğlan, gəlib apar məni.

Söz tamam oldu. Düşmənlərin ömrü tamam olsun. Pərinaz Bəhrəm ilə əhd-peyman bağladı, halal-hümmət etdi. Ayrıldılar. Göyərçin donuna girdi. Uçub pərilər torpağına, atasının yanına getdi.

Pərinaz pərilər vilayətində Bəhrəmin yolunu gözləməkdə olsun. Bir tərəfdən Bəhrəm üç qardaş pəhləvan ilə divin qalaçasından qiymətdən ağır, çəkiddən yüngül şeylərdən götürüb atlandı, yol getməyə başladı. İki gün, iki gecə at sürdülər. Gəldilər bir oylağa yetişdilər. Atıdan düşdülər, ov etdilər, kabab çəkdilər. Bəhrəm üç qardaşla kabab yeyirdi ki, bir də buraya bir oğlan gəldi. Şahzadə Bəhrəm o oğlanın kim olduğunu, burada nə gəzdiyini xəbər aldı. Oğlan dedi:

– Mən ovçuyam. Buraya ova gəlmişəm. Şəhərdən çıxdım ki ov etləyim, gəldim burada sizə yetişdim.

Bəhrəm şəhərdən gəlmiş oğlanı sınamaq üçün dedi:

– Sən söylədin ki, yaxşı ovçusan. Al bu yay, oxu, get ov ey-
lə, gətir.

Oğlan ox-yayı götürüb dağa çıxdı. Çox ox atdı, ancaq ov vu-
ra bilmədi. Boş qayıtdı. Şahzadə Bəhrəm bildi ki, bunun əlindən
bir iş gələn deyil. Bol-bol dili var. Şahzadə özünü dağa çıxdı. Ox
atdı, bir neçə quş vurdu. Gətirdi, bişirdilər, yedilər. Sonra qalxıb
atlandılar. Oradan yola düşdülər. O oğlan da şahzadə Bəhrəmgil
ilə gedirdi. Bir xeyli yol getdilər, gəlib bir çaya yetişdilər. Çayın
qırağı çəmənlik idi. Atlılar düşdülər ki, özləri dincəlsinlər, atları
da otlasın. Birdən ovçu oğlan yerindən qalxıb dedi:

– Yol gəlib yorulmuşam. Gərək çayda çimim, yorğunluğum
çıxsın.

Şahzadə ha dedi:

– Oğlan, su dərinidir, batarsan!

O eşitmədi. Paltarını soyundu, çayın kənarında qoydu.
Özünü çaya atdı. Çay çox gur axırdı, oğlan əl-qol atdı. Bir yana
çıxa bilmədi. Axırda çay onu batırıb öldürdü. Şahzadə Bəhrəm
suda batmış oğlanın paltarını götürdü. Baxdı ki, cibində qızılı da
var. Üç qardaş pəhləvana dedi:

– Gərək axtaram, tapam, bu qızılı onun adamlarına verim.
Bu, mərdlikdən deyil ki, mən özgənin qızılına yiyələnəm.

Bəhrəm suda batmış oğlanın paltarını, qızılıni götürdü. Üç
qardaş pəhləvan da atlandı. Oradan yola düşdü. Onlar at sürüb az
getdilər, çox getdilər. Bir şəhərə çıxdılar. Bəhrəm soruşaqlaşdı. Su-
da batmış oğlanı o şəhərdə xəbər aldı. Şəhərli bir nəfər dedi:

– Padşah qızı bunun nişanlısıdır. Apar paltarı, qızılı, ona
ver.

Bəhrəm padşahın imarətinə gəldi. Padşahın qızı üzündə
rübənd qabağa çıxdı. Bəhrəm suda batmış oğlanın paltarını pad-
şah qızına verib oğlanın suda necə batıb öldüyünü ona söylədi.
Padşah qızı Bəhrəmdən pulu, libası aldı. Geri qayıtmaq istəyəndə

üzündən rübəndi düşdü. Şahzadə Bəhrəm qızın gül üzünə, ay ca-
malına baxdı. Nə gördü? Bu qız şəkildə gördüyü qızlardan biri-
dir. Aldı, görək o qıza nə dedi, qız ona nə cavab verdi:

Bəhrəm

Göz gördü, könül alışdı,
Ay qız, gəl mənə, gəl mənə.
Çiyin yeddi hörük saçdı,
Ay qız, gəl mənə, gəl mənə.

Qız

Açıq qəlbli, igid oğlan,
Gəlləm sənə, gəlləm sənə.
Yolundan olma, get, oğlan,
Gəlləm sənə, gəlləm sənə.

Bəhrəm

Gül yanağın xal içində,
Dodaqların bal içində,
Saxlaram al şal içində,
Ay qız, gəl mənə, gəl mənə.

Qız

Üstümüzdə çərxi-fələk,
Başa nə gətirir görək,
Səni gördüm coşdu ürək,
Gəlləm sənə, gəlləm sənə.

Bəhrəm

Sənsən gözəllərin gözü,
Aşıqların şirin sözü,
Sınam üstə basma közü,
Ay qız, gəl mənə, gəl mənə.

Qız

Sənsən cəmərdlərin xası,
Əynində igid libası,
Ürək eşqin mübtəlası,
Gəlləm sənə, gəlləm sənə.

Bəhrəm

Səni vəfəli bilməşəm,
Qəlbim pasını silmişəm,
Uzaq mahaldan gəlmişəm,
Ay qız, gəl mənə, gəl mənə.

Qız

Eşqə düşən çəkar çəfa,
Dərdə təbib verər şəfa,
Xoş gəldin, gətirdin səfa,
Ay qız, gəl mənə, gəl mənə.

Bəhrəm

Qəmli olsan kimsə dinməz,
Məhəbbətin odu sönməz,
Bəhrəm ölər, səndən dönməz,
Ay qız, gəl mənə, gəl mənə.

Qız

Sənubərəm, qaşım kaman,
Təyım olmaz huri-qılman.
Sözlərim doğrudur, inan,
Gəlləm sənə, gəlləm sənə.

Söz tamam oldu. Bəhrəm Sənubəri bəyəndiyi kimi Sənubar da Bəhrəmi bəyənməmişdi. Bəhrəmin igidliyi, mərdliyi onun xoşuna gəlmişdi. Dedi:

– Ay oğlan, mən bu şəhərin padşahının qızı Sənubərəm. O arıya düşüb ölən oğlan mənim nişanlım idi. Mənim ona meylim yox idi. Meylim olmaya-olmaya nişan taxmışdılar. Sən ki belə mərdlik etlədin, bu gündən mən sənəyə.

Bəhrəm dedi:

– Ay qız, mənim uzaq sələrim var, gedirəm. Ölməsəm, gələndə səni də aparram.

Şahzadə Bəhrəm Sənubərlə halallaşdı, üç qardaş pəhləvanla yollarına davam etdilər. Az getdilər, üz getdilər, dərdə, təpə düz getdilər. Dərələrdən sel kimi, təpələrdən yel kimi keçdilər. At sürdülər. Gecəni gündüzə qatdılar. Xeyli yol getdilər. Ancaq yolları bir yana çıxmadı. Hayana getdiklərini bilmirdilər. Nə qədər sürdülərsə, bir yana çata bilmədilər. Bildilər ki, yollarını azıblar. Bir qədər də at sürdülər, gəldilər bir dərədə qoyun otaran bir çobana yetişdilər. Şahzadə Bəhrəm aldı, görək çobandan nə soruşdu, çoban ona nə cavab verdi! Biz deyək, eşidənlərin könüllənişad olsun. Ürəkləri dərddən-qəmdən azad olsun.

Bəhrəm

Qoyunu quzıyla otlayan çoban,
Çoban, bir el-ucu nişan ver görək.
Dərədən-təpədən atlayan çoban,
Çoban, bir el-ucu nişan ver görək.

Çoban

Ay yanı yoldaşlı mərd igid oğlan,
Bizim el gözəlli, Bəndər elidir.
Nəmərd kəsi tutsun dərd, igid oğlan,
Bizim el gözəlli, Bəndər elidir.

Bəhrəm

Buraxıb gəlmişəm güllü bağları,
At sürüb aşmışam uca dağları.

Sinəmin alışıb-yanan çağları,
Çoban, bir el-ucu nişan ver görək.

Çoban

Nədəndir ki, uca dağlar aşmısan?
Közlərə qalanıb yanıb bişmişən?
Nə səbəbdən sən çöllərə düşmüşsən?
Bizim el gözəlli, Bəndər elidir.

Bəhrəm

Aşıb gəldim mən də qürbət ellərə,
Adım düşər ağızlara, dillərə,
Yeddi qızıdır mənə salan çöllərə,
Çoban, bir el-ucu nişan ver görək.

Çoban

Bizim qızlar qamətlidir, boyludur,
Dindirən, qan eylər, dava-dövlüdür.
Sən sevən gözəllər hansı soyludur?
Bizim el gözəlli, Bəndər elidir.

Bəhrəm

Sevdiyim qızlarda kəmər beldəndir,
Yanaqları lələdəndir, güldəndir,
Hər birisi bir obadan, eldəndir,
Çoban, bir el-ucu nişan ver görək.

Çoban

Xeyir gəlməz, gənc, savaştan, davadan,
Görüm ki uzaq ol, səni qadadan.
İgid, gəl əl götür belə sevdadan
Bizim el gözəlli, Bəndər elidir.

Bəhrəm

İgid olan bekar yerə ox atmaz,
Nahaqdan qan edib günaha batmaz,
Ölər Bəhrəm, bu sövdadan qayıtmaz,
Çoban, bir el-ucu nişan ver görək.

Çoban

Behbud çoban deyər ucalsın adın,
Olsun kef-damağın, ləzzətin, dadın,
Get, oğlan, get, hasil olsun muradın,
Bizim el gözəlli, Bəndər elidir.

Behdud çoban söz ilə dediyini dil ilə də dedi.

– Ay oğlan! Bu gədikdən aşanda Bəndər-qala şəhəridir. Şənlik, abadlıqdır. Gedin, düşün, dincəlin.

Şahzadə Bəhrəm Behdud çobandan ayrıldı. Üç qardaş pəhləvan ilə atını sürdü, gədikdən aşdı. Bəndər-qala şəhərinə yetişdi. Onlar gecə bir qarının evində qonaq qaldılar. Yatdılar, dincələrini aldılar. Sabah açıldı. Qalxıb Bəndər-qala şəhərinə çıxdılar. Gördülər şəhərin bir tərəfində bir qaya var. Bir çox pəhləvan o qayanın yanına yığışib. Bəhrəm də üç qardaş pəhləvan ilə oraya gəldi, baxdı, qayanın başında bir gözəl kəklik var. Buraya yığılan pəhləvanlar nə qədər ox atırlarsa da, heç biri kəkliyi vura bilməyir. Atılan oxların kəkliyə dəyməməsi bir yana dursun, kəklik oxlardan nə qırpınır, nə yerindən tərpənir, nə də uçar.

Şahzadə Bəhrəm irəli yeridi. Oxunu kamana qoydu. Kəkliyə bir ox atdı. Bəhrəmin oxu da kəkliyə dəymədi. Bəhrəmin yanındakı ortancıl ox atan qardaş da dedi:

– Şahzadə sağ olsun, dayan mən kəkliyi vurum.

Bəhrəm razı olmadı. Özü kəkliyə bir ox da atdı. Bu ox da dəymədi. Oxun kəkliyə dəyməməsi bir yana dursun, kəklik yerindən belə tərpənib uçmadı. Bu, Bəhrəmə hamısından ağır gəldi.

Acıqlı-acıqlı üçüncü oxunu atdı. Bu ox da dəymədi. Ancaq bu oxdan kəklik qayadan uçdu. Bu vaxt Bəhrəm yoldaşlarına dedi:

– Siz burada dayanın, mən bu kəkliyin dalınca gedəcəyəm. Kəkliyin bu qədər atılan oxlardan uçmayıb, mənim atdığı oxdan ucmasında bir sirt var.

Şahzadə Bəhrəm atını mindi, kəkliyin dalınca çapdı. Quş göy ilə, Bəhrəm yer ilə getdi. Kəklik uçub gəldi, bir mağaraya girdi. Bəhrəm də onun dalınca mağaranın qapısına yetişdi. Atından düşüb istədi mağaradan içəri girsin, birdən bir canalan, eşqə salan gül camallı, bənövşə əndamlı qız, yanında da bir qaravaş mağaradan on dörd gecəlik ay kimi onun qabağına çıxdı. Şahzadə Bəhrəm tamaşa edirdi nə gördü? Bu qız şəkildəki qızlardan biridir. Aldı, görək nə dedi:

Bəhrəm

Bəzənib qarşıma çıxdın biqafil,
Sevdi dəli könül səni, ay kəklik.
Az qala aqlımı alasan başdan,
Sevdi dəli könül səni, ay kəklik.

Bilmirəm elini, hansı ellisən,
Bağçası reyhanlı, qızıl güllüsən,
Şirin ləhcəlisən, şirin dillisən
Sevdi dəli könül səni, ay kəklik.

Çəkmişəm yolunda mən cövrücafa,
Nə ola gələsən sən bir insafa,
Dünyada ömr edək, biz sürək sofa,
Sevdi dəli könül səni, ay kəklik.

Dolannam çölləri, sevdə var başda,
Yanır dərli sinəm eşq atəşində,

Məntək nə gəzirsən sən dağda, daşda?
Sevdi dəli könül səni, ay kəklik.

Artıb dərdi-qəmim heç gəlməz sənə,
Üz tutub yanına gəldim dərmana,
Bəhrəm qurban olsun sən adlı cana,
Sevdi dəli könül səni, ay kəklik.

Söz tamam oldu, qız şahzadə Bəhrəmin ona aşiq olduğunu bildi. Qız da oğlanı bəyəndi. Dedi:

– Ay oğlan, sözünü qəbul eyləyirəm. Mən Bəsrə padşahının qızı Mahmünəvvərəm. Atam məni vəzirin oğluna vermək istəyir. Mən ona getmirəm. Möhlət alıb qaravaşım ilə gəzməyə çıxmışam. Kəklik cildinə girib qayadan şəhərə tamaşa eyləyirdim ki, o pəhləvanlar gəlib mənə ox atdılar. Sonra da siz gəlib çıxdınız. Səni bəyəndim, ona görə uçub buraya gəldim. İndi mən gedirəm, yolunu gözləyəcəyəm, gəl mənə apar!

Mahmünəvvər Bəhrəmdən ayrılıb kəklik cildinə düşdü. Qaravaşı ilə uçub getdi. Bəsrədə atasının evinə yetişdi. Bir tərəfdən şahzadə Bəhrəm məlul, müşkül üç qardaşın yanına qayıtdı. Uç qardaş şahzadə Bəhrəmi məlul, müşkül görüb ondan məlulluğunun səbəbini xəbər aldılar. Götürdü Bəhrəm, görək üç qardaş pəhləvanın cavabında nə dedi:

Bəhrəm

Qulaq asın, mərd adamlar,
Bir qız sevdasına düşdüm.
Könül ki almaz öyütlər,
Bir qız sevdasına düşdüm.

Müjgəni ox, qaşı qara,
Ürəyimə vurdu yara,

Bu dərdimə olmaz çara,
Bir qız sevdasına düşdüm.

Can almaqdı onun qəsdı,
Səbri qərarımı kəsdı,
Yanında vardı qız dostu,
Bir qız sevdasına düşdüm.

Vardı əcəb işvə, nazı,
Göllərində ördək, qazı,
Basrə padşahını qızı,
Bir qız sevdasına düşdüm.

Dərd gəzər Bəhrəmi tutar,
Getsə, qiyamətmi qopar?!
Dedi, "gəlib məni apar",
Bir qız sevdasına düşdüm.

Söz tamam oldu. Üç qardaş pəhləvan Bəhrəmə ürək-dirək verdilər. Bəhrəm üç qardaş pəhləvanla atlaıb yola düşdü, at sürdülər. Gəldilər bir padşahın torpağına çatdılar. Şahzadə Bəhrəm üç qardaş pəhləvan da yanında padşahın imarətinin yanından keçirdi. Eyvanda gözü bir qıza sataşdı. Baxdı bu qız şəkildə gördüyü qızların dördüncüsüdür. Aldı, görək nə dedi:

Bəhrəm

Eyvandan baxan gözəl,
Sən mənim butamsan, butam.
Canım oda yaxan gözəl,
Sən mənim butamsan, butam.

Qız

At üstündə duran oğlan,
Düş burada qonaq, əylən.
Yay-oxunu quran oğlan,
Düş burada qonaq, əylən.

Bəhrəm

Əynində var yaşıl, alın,
Çəkilibdir xətti-xalın,
Nə gözəldir gül camalın,
Sən mənim butamsan, butam.

Qız

Oğlan bülbülmü, gülmüsən?
Dərmansız dərdim bilmisən.
Uzaq yollardan gəlmisən,
Düş burada qonaq, əylən.

Bəhrəm

Şirin dilli gözəl canan,
Bəhrəm olsun sənə qurban,
Saxlasan, olaram mehman.
Sən mənim butamsan, butam.

Qız

Tərhan sözü deməz xəlvət,
Eşqindən yandım, bimürvət,⁸⁹
Axır ollam sənə qismət,
Düş burada qonaq, əylən.

⁸⁹ İnsafsız, amansız

Söz tamam oldu. Bəhrəm üç qardaş pəhləvan ilə bərabər atdan düşdülər. Tərlana qonaq getdilər. Padşah qızı Tərlanın başında qırx qız da aylaşmışdı. Şahzadə Bəhrəm söz ilə dediyi kimi dil ilə də Tərlana aşiq olduğunu söylədi. Padşah qızı Tərlan dedi:

– Oğlan, dediklərinə mən də razıyam. Ancaq gərək atam da razı olsun.

Gecə orada qaldılar, sabah Bəhrəm padşahın yanına getdi. Padşah yer göstərdi. Bəhrəm aylaşdı. Söhbətə başladılar. Söhbət arasında şahzadə Bəhrəm Tərlana aşiq olduğunu padşaha dedi. Padşah Bəhrəmi camallı oğlan gördü. Onun kamalını yoxlamaq üçün dedi:

– Oğlan, bir kişi ilə bir arvad var. O ar-arvadın hər il bir əli şil, bir ayağı topal oğlu olur, sonra ölür. Get, onların sirrini mənə gətir, qızımı sənə verim.

Bəhrəm baş endirib çıxdı. Üç qardaş pəhləvanın yanına gəldi. Əhvalatı onlara nağıl etdi. Üç qardaş dedi:

– Şahzadə, biz də sənə ilə gedək.

Şahzadə Bəhrəm razı olmadı. Atlandı, özü tək yola düşdü. Bəhrəm yolda bir kor qocaya rast gəldi. Kor qoca ondan haraya getdiyini xəbər aldı. Bəhrəm kişi ilə arvadın sirrini gətirməyə getdiyini söylədi. Kor qoca dedi:

– Gedərsən, bir şenlik⁹⁰ ucunda, bir yolayrıcında bir ev görərsən. İçəri girərsən. Bir kişi ilə bir arvad görərsən. Onlardan sirlərini soruşarsan. Sirlərini sənə söyləyər, səndən əlac istəyər. Ona sən deyərsən, onlar ürəklərinin sirlərini bir-birilərinə açarlar. Ona onların hər il olub olən şil, topal övladları ölməz, salamat qalar.

Şahzadə Bəhrəm kor qocadan ayrıldı. Atını sürdü. Gəldi bir şenlik ucunda, yolayrıcında bir evə çatdı. Atından düşdü, içəri gir-

di. Gördü bir qoca ilə bir arvad oturub. İçəri girdi. Salam verdi. Salamını aldılar. Kişi dedi:

– Oğlan, buraya nəyə gəlmisən?

Şahzadə Bəhrəm dedi:

– Sizin sirlərinizi öyrənməyə gəlmişəm!

Kişi dedi:

– Biz sirmimizi o adama açarıq ki, bizim dərdimizə əlac eyləsin.

Bəhrəm dedi:

– Siz sirminizi açın, mən əlac eyləyəyəm.

Kişi dedi:

– Ey oğlan, eşit, inan, bizim hər il bir şil, bir topal oğlumuz olur, ölür. Bilmirik bunun əlacı nədir?!

Şahzadə Bəhrəm kor qocanın öyrətdiyi kimi dedi:

– Siz ürəyinizdəkini bir-birinizə açın, onda oğlunuz ölməz.

Kişi dedi:

– Mənim bu qədər varım-dövlətim var, yenə birinin əlində pul, mal görəndə istəyirəm o da mənim olsun.

Kişinin cavabında arvad dedi:

– Ay kişi, sən mənim ərimdən, ancaq mən bir cavan oğlan görəndə həmişə ona meylim qaçır, nəfsim keçir.

Bəhrəm dedi:

– Bundan sonra sizin doğulan oğlunuz ölməz.

Şahzadə Bəhrəm ar ilə arvadın fikrini öyrənib atını mindi, sürdü, gəldi, onu padşaha söylədi. Padşah Bəhrəmi kamaldan da dolu görüb qızı Tərlanı ona verdi. Bəhrəm bir neçə gün orada qaldı. Bir gün üç qardaş pəhləvanlar atlandı, yola düşdü. Onlar az getdilər, çox getdilər, gəlib bir şəhərə yetişdilər. Yorulmuşdular. Atları, özləri yorğunluqlarını almaq üçün bir müddət orada qalası oldular. Bir karvansaraya gedib atlarına tövlə, özlərinə mənzil tutdular. Bir gün şahzadə Bəhrəm yoldaşları ilə şəhərə

⁹⁰ Abad yaşayış yeri, ümumiyyətlə, məskun yer, məntəqə; qəsəbə

çıxmışdı. Bir yerə yetişdi. Gördü bir tacir üzü rübəndli bir qız satır. Şahzadə Bəhrəmin o qıza yazığı gəldi. Qızıl verib onu tacirdən satın aldı. Yoldaşlarına dedi:

– Yazıqdır, aparıq, qulluq edən qaravaş olar.

Qızı götürüb mənzilə gətirdilər Qız mənzildə yaxşı qulluq edirdi. Bir gün səhər ertə şahzadə Bəhrəm yuxudan tez durmuşdu. Qız hələ oyanmamışdı. Bəhrəm oraya gəldi. Qızın üzündən rübəndi düşmüşdü. Bəhrəm nə gördü? Bu bir gözəldir ki, dünyada tayı, bərabəri yoxdur. Günə deyir “sən çıxma, mən çıxacağam”, aya deyir “sən doğma, mən doğacağam”.

Şahzadə Bəhrəm qıza diqqətlə tamaşa edəyəndə baxdı ki, bu qız şəkildəki qızlardan biridir. Sevindi, könü coşdu, qəlbi həvalandı, götürdü görək nə dedi:

Bəhrəm

Şirin yuxu yatan, ay qız!
Oyan, ay qız, sən mənimsən.
Ürbəndini⁹¹ atan, ay qız!
Oyan, ay qız, sən mənimsən.

Şahzadə Bəhrəmin səsində qız diksinib yuxudan ayıldı. Yasə-mən zülfərindən üç tel ayırıb nar məmələrinin arasına basdı, görək nə dedi:

Qız

Xətti-xali bənövşəsən,
Cavan, söylə mətləbin nə?
Salma məni təşvişə sən,
Cavan, söylə, mətləbin nə?

⁹¹ Üz örtüyü (qadınlarda)

Bəhrəm

De, bir insansan, pərisən?
Dilimin bir əzbərisən,
Gözəllərin ülkərisən,
Oyan, ay qız, sən mənimsən.

Qız

Sinəmi yandırır fəraq,
Yox əlimdən verən soraq,
Atamdan, anamdan iraq,
Cavan, söylə, mətləbin nə?

Bəhrəm

Əlif qəddim, beydir, mimdir,
Sinəmə yeriyan simdir,
Haralısən, atan kimdir?
Oyan ay qız, sən mənimsən.

Qız

Dillərin xoş avazıyam,
Ərşin zöhrə⁹² ulduzuyam,
Gülşah padşahın qızıyam,
Cavan, söylə, mətləbin nə?

Bəhrəm

Gözəl olmaz bu mürvətdə,
Ciyərim yanır firqətdə,
Nə gəzirsən sən qürbətdə?
Oyan, ay qız, sən mənimsən.

⁹² Günəş sistemində daxil olan yeddi ulduzdan biri və bütün görünən ulduzların ən parlağı

Qız

Haramılar buyurdular,
Qəm hicranla doyurdular,
Vətənimdən ayırdılar,
Cavan, söylə, mətləbin nə?

Bəhrəm

Bəhrəm deyər, eşqə dolmaq,
Dərin dəryalara dalmaq,
Mətləbimdir səni almaq,
Oyan ay qız, sən mənimsən.

Qız

Firəngizəm, deməm yalan,
Könlüm oldu tamam talan,
Mən olum boyuna heyran
Cavan, söylə, mətləbin nə?

Söz tamam oldu. Qız söz ilə dediyi kimi dil ilə də dedi:

– Ay cavan, eşit, inan. Mən Gülşah padşahın qızı Firəngizəm. Atama qırx haramı⁹¹ yağı çıxmışdı. Bir gecə haramılar gəlib atamı öldürdülər. Məni götürüb bu şəhərə gətirdilər. Tacira satdılar. Tacirdən də siz aldınız.

Bəhrəm üç qardaş pəhləvanla məsləhətləşdi. Üç qardaş pəhləvan dedi:

– Şahzadə, bizim məsləhətimiz belədir ki, qızı bu şəhərdə qoyaq, gedək. Qayıdanda özün ilə apararsan.

Bəhrəm üç qardaşın məsləhətinə razı oldu. Firəngizi bir imanlı qarının evinə qoydu. Ona yaxşı xərclik verdi. Halallaşmış üç qardaş da yanında yola düşdü. Onlar beş gün, beş gecə at

⁹¹ Quldur, yolkəsən

sürdülər, gedib bir şəhərə yetişdilər. Şahzadə Bəhrəm yoldaşları ilə şəhərin içərisindən keçirdi. Bir də nə gördü? Qırx incə qız bir gözəli üzük qaş kimi ortaya alıb başına pərvanə kimi dolana-dolana aparır. Qızlar hamamdan gəlib, evlərinə gedirdilər. Şahzadə Bəhrəm tamaşa eyləyəndə nə gördü? Qırx incə qızın ortasındakı ay kimi şəfəq salan, gün kimi yanan qız şəkildə gördüyü qızların biridir. Könlü havalandı, coşdu, aldı, görək nə dedi:

Bəhrəm

Hamamdan qayıdan nazlı soltanım,
Söylə, qız, güzərin hayana belə?
Nə zamandır firqətindən yanırım,
Od salıbsan bu canıma sən belə.

Qız

Kəhər üstündə duran qoç igid,
Yoxsa ki giribsən qəsdə bu eldə?
Yol azıbsan, axtar tap sən yolunu,
Dost əyri baxarmı dostu bu eldə?

Bəhrəm

Mən bilmədim, gözəl, sənün halını,
Gəl gec dolandırma sən xəyalını.
Sevmişəm ağ üzdə qara xalını,
Eyləyibsən məni divanə belə.

Qız

Bizim eldə qərib xoş mehman olar,
Canına sadağa şirin can olar,
Şah atam eşidər, yəqin, qan olar,
Danış sözlərini asta bu eldə.

Bəhrəm

Dağ başında titrəmişəm, əsmişəm,
Müxənnəti bir zərbəylə əzmişəm.
Bəhrəməm, at sürüb yollar keçmişəm,
Gəlmişəm mən sənə qurbana belə.

Qız

Gözəl ilə şirin söhbət qatarsan,
Sən tərlənsən,⁹⁴ yaşılbaşı tutarsan,
Qismət olsa, muradına çatarsan,
Qalmaz igid könlü yasda bu eldə.

Şahzadə Bəhrəm söz ilə dediyi kimi dil ilə də dedi:

– Ay qız, mən sənə aşıqam. Uzaq ellərdən sənə soruşdum, gəlmişəm.

Gözəl dedi:

– Mən razıyam, ancaq ixtiyarım öz əlimdə deyil. Bura Çin elidir. Mən də Çin padşahının qızıyam. İstə, atamdan mənə al!

Gözəl bu sözü deyib Bəhrəmdən ayrıldı, qız qırx incə qız ilə evlərinə getdi. Şahzadə Bəhrəm bundan xəyli məlul oldu. Üç qardaş pəhləvanı orda qoyub, özü Çin padşahının yanına getdi. Çin padşahı yer göstərdi. Şahzadə Bəhrəm əyləşdi. Bir çox söhbətdən sonra şahzadə Bəhrəm padşahın qızından söhbət açdı. Gözələ aşıq olduğunu söylədi. Çin padşahı Bəhrəmin hünərini bilmək istədi. Çin padşahının qırx pəhləvanı var idi. Şahzadə Bəhrəmə dedi:

– Mənim pəhləvanlarımla güləşib yıxa bilsən, qızımı sənə verərəm. Yıxa bilməsən, qəzəb eyləyər, boynunu vurduraram.

Şahzadə Bəhrəm Çin padşahının bu sözüne razı oldu. Çin

padşahı hökm eylədi, qırx pəhləvan meydana gəldi. Pəhləvanlar bir-bir şahzadə Bəhrəmin meydanına çıxdı.

Bunu görüb üç qardaş pəhləvan Bəhrəmin köməyinə gəldi. Bəhrəm dedi:

– Pəhləvanlar, siz çəkilin bir yanda durun, mərd igid yoldaşımı qabağa verməz. Özü irəli çıxar. Bir də ki, güləş meydanıdır. Bir-bir güləşəcəyik. Görək kimin baxtı güləcək, kim qalib gələcək.

Şahzadə Bəhrəm qırx pəhləvan ilə güləşməyə başladı. Qırx pəhləvan bir-bir Bəhrəm meydanına çıxdı. Şahzadə Bəhrəm onların qırxını da yıxdı. Çin padşahı Bəhrəmin hünərli bir igid olduğunu gördü. Ondən xoşu gəldi. Qızı Gözəli şahzadə Bəhrəmə verdi. Şahzadə Bəhrəm bir müddət burada qaldı. Bir gün Çin padşahının qızı ilə halal-hümmət eləyib atlandı, yoldaşları ilə yola çıxdı. Onlar neçə gecə, neçə gün yol getdilər. Gəlib yol kənarında bir qocaya rast gəldilər. Şahzadə Bəhrəm qocadan hal-əhval bilmək, yol xəbər almaq üçün götürdü, görək nə dedi, qoca da ona nə cavab verdi, biz deyək, eşidənlər də şad olsunlar:

Bəhrəm

Başına döndüyüm ay qoca baba,
Baba, söylə, bu yol hayana gedir?
Coşdu dəli könlüm, sevdaya düşdüm,
Baba, söylə, bu yol hayana gedir?

Qoca

Başına döndüyüm gül üzli oğul,
Oğul, sən deyən yol Emən yoludur.
Nə olubdur, sən sevdaya düşübsən?
Oğul, sən deyən yol Emən yoludur.

⁹⁴ Güclü dimidiyi və uzun qanadları olan yırtıcı quş

Bəhrəm

Qızılgülü dəstə tutub dörmüşəm,
Dəri-dəri yaylıq üstə sərmişəm,
Canım alan yeddi camal görmüşəm,
Baba, söylə, bu yol hayana gedir?

Qoca

Onlar necə camal, necə canandır?
Babanın bu canı sənə qurbandır,
Əl götür sevdadan, sevda yamandır,
Oğul, sən deyən yol Emən yoludur.

Bəhrəm

Bir nə ola müşgül işim düzələ,
Bağlarımız bürünməyə xəzələ,
Bəhrəməm, yetmişəm yeddi gözələ,
Baba, söylə, bu yol hayana gedir?

Qoca söz ilə dediyi kimi dil ilə də dedi:

– Oğul, bu yol Emən şəhərinə gedir. Az qalıb, atlarınızı sürün, çatarsınız.

Şahzadə Bəhrəm yoldaşları ilə atlarını sürdü. Gəldi Emən şəhərinə yetişdi. Şahzadə üç qardaş pəhləvanla gördülər şəhərdə, meydanın dörd tərəfində çadırlar qurulubdur. Bəhrəm bir emənli-dən bunun nə olduğunu, çadırların burada nə üçün qurulduğunu soruşdu. Emənli kişi dedi:

– Ey oğlan, Emən padşahının Mələkmənzər adlı günə göz qırpan, aya lağ eyləyən, dünyada tayı-bərabəri tapılmayan bir gözəl qızı var. Çadırlar doqquz padşah oğullarının çadırlarıdır. Onların hər biri bir torpaqdan qoşun çəkib gəlir ki, Mələkmənzəri alsın.

Emənli-dən bu sözü eşidən şahzadə Bəhrəm mətləbi anladı.

O da yoldaşları ilə doqquz padşah oğlanları ilə yanaşı, meydanın bir tərəfində çadır qurdu. Bəhrəm üç qardaş pəhləvanı orada qoydu. Özü tək Emən şəhərinə çıxdı. Bəhrəm şəhərdə dolanırdı. Birdən güzarı Emən padşahının imarətinin yanından düşdü. Şahzadə Bəhrəm nə gördü – külafirəngidə⁹⁵ bir qız durub baxır.

Camalından ay, gün işıq alır, gözəllikdə tayı tapılmaz. Tanrının xoşu gələndə bu gözəli yaradıb. Gözəllik paylayanda birinci payı ona verib. Qələmini ilk dəfə onun qaşlarına çəkib. Şahzadə Bəhrəm qıza baxdı ki, şəkildə gördüyü qızıdır. Az qaldı ağı başından çıxсын, aldı, görək nə dedi:

Bəhrəm

Külafirəngidə əyləşən gözəl,
Apardı aqlımı çara qaşların.
Gözlərin cəlladək giribdir qəsdə,
Eyləməz dərdimə çara gözlərin.

Heyranam səndəki hüsnü-camala,
Ağla, fərasətə, loğman kamala,
Tənə qılar ərş üzündə hilala,
Vurubdur sinəmə yara gözlərin.

Bəhrəm deyər, əhd-peymanə gəlmişəm,
Sən gözələ mən qurbana gəlmişəm,
Həsrətin çəkməkdən cana gəlmişəm,
Rəhm eyləmir cəfakara qaşların.

Şahzadə Bəhrəm baxdı ki, qız onun sözüə cavab verməyir. Aldı əlüstü, görək nə dedi:

⁹⁵ İri daş eyvan (sarayda, qəsrdə və s.-də)

Bəhrəm

Qadasın aldığı pəri,
Şirin-şirin danış indi.
Adındır dilim əzbəri,
Eşq oduna alış indi.

Mələkmənzər

Məlul baxıb duran oğlan,
Oğlan, söylə nə danışım?
Boyuncuğun buran oğlan,
Oğlan, belə nə danışım?

Bəhrəm

Əyləşibsən taxt üstündə,
Sınəm qalıb dağ, dünyunda,
Yaranıbsan nə xoş gündə,
Şirin-şirin gülüş indi.

Mələkmənzər

Eşqin peymanası dolub,
Sonalar göllərə dalıb,
Bağça içrə həsrət qalıb
Bülbül gülə, nə danışım?

Bəhrəm

Qumru ötür, gəlir səsi,
Sən yer üzünün pərisi,
Yeddi gözəlin birisi,
Həsrət dostu sarış indi.

Mələkmənzər

Asta söylə sözün aman,
Şah eşidər verər fərman,

Uzaq eldən qərib oğlan
Qonaq gələ, nə danışım?

Bəhrəm

Gözəl, sözü vurma üzə,
Sınəmi yandıрма közə,
Biçdir, geyin təzə-təzə,
Köynəyini, narış indi.

Mələkmənzər

Mərd igidsən, göstər hünər,
Gözüm göyçək, qaşım qəmər,
Yaraşır gümüşdən kəmər
İncə belə, nə danışım?

Bəhrəm

Bəhrəmərni, gırrəm meydana,
Bac verməəm yaği düşmana,
Küsüllüyü at bir yana,
Gəl mənimlə barış indi.

Mələkmənzər

Mələkmənzər deyib-gülsə,
Dost dostunun qədrin bilsə,
Sevdiyim mərd, igid gəlsə,
Bizim elə, nə danışım?

Söz tamam oldu. Mələkmənzər dedi:

– Ey oğlan, mənim rəylim səndədir. Get, atamdan istə, al.

Şahzadə Bəhrəm Ertən padşahının yanına gəldi. Ertən padşahı Bəhrəmi xoşsifət oğlan görüb yanında əyləşdirdi. Nəyə gəldiyini xəbər aldı. Şahzadə Bəhrəm Mələkmənzərə aşiq olduğunu

söylədi. Emən padşahı qızının şahzadə Bəhrəmə meyli olduğunu biləndən sonra dedi:

– Oğlan, qızımı sənə verərəm. Ancaq doqquz padşah oğlanlarını şərini mənim başımdan rədd eylə.

Emən padşahının cavabında şahzadə Bəhrəm dedi:

– Bu namərdlik olar. Mən qızı belə ala bilmərəm. Gedərəm, iki şir tutub gətirərəm. Qızın Mələkmənzəri o iki şirin arasında qoyaram. Hər kim cürət eyləyib, hünər göstərib şirlərin arasından qızı götürə bilsə, qız onundur.

Emən padşahı Bəhrəmin tədbirinə razı oldu. Şahzadə Bəhrəm getdi iki şir gətirdi. Mələkmənzəri polad qəfəs içində şirlərin arasında qoydular. Doqquz şahzadəyə xəbər verdilər ki, hər kim gedib şirlərin arasından qızı götürə bilsə, qız onundur.

Şahzadələrin hər biri Mələkmənzəri almaq həvəsinə düşdü. Bir-bir meydana gəldilər. Şirlərin arasından Mələkmənzəri götürmək istədilər, götürə bilmədilər. Şirlər padşah oğlanlarının doqquzunu da parçalayıb öldürdü. Şahzadələri ölmüş görüb onların başında gəlmiş qoşunlar da dağıldılar, çıxıb evlərinə getdilər.

Axırda şahzadə Bəhrəm qılınc çəkib şirlərə hücum etdi. Şirlər istədilər ki, Bəhrəmə yönəlsinlər. Bəhrəm aman vermədi. Şirlərin ikisini də qılınc ilə vurub öldürdü. Qızı götürdü. Emən padşahı başının adamları ilə üç qardaş pəhləvan, şahzadə Bəhrəmin hünərinə, igidliyinə afərin söylədilər. Bundan sonra Emən padşahı qızını Bəhrəmə verdi. Bəhrəm bir müddət burada qaldı.

Bəhrəm Mələkmənzəri götürüb gedəsi oldu. Bu vaxt Emən padşahı qoşun hazırladı. Qoşun böyüklərinə tapşırırdı ki, sizin ixtiyarınız şahzadə Bəhrəmdədir. Şahzadə Bəhrəmi nişanlısı ilə aparıb öz evlərinə qoyub qayıdarsınız. Şahzadə Bəhrəm Mələkmənzərlə, üç qardaş pəhləvanla və qoşun əhli ilə atlanıb yola düşdü. Gəldi Çinə yetişdi. Bir neçə gün orda qonaq qaldı. Çin padşahının qızı Gözəli götürdü. Gəldi Gülşah padşahının qızı Firəngizə yetişdi. Onu da götürdü, yol başladı. Getdi Tərlana çatdı.

Tərlanı da götürdü, getdi. Bəsrəyə yetişdi. Gördü Bəsrədə Mahmünəvvərin toyudur. Qız vəzirin oğluna verilib, toy olur, köçəköçdür. Şahzadə Bəhrəm Bəsrə padşahından Mahmünəvvəri istədi. Bəsrə padşahı qızını xoşluqla Bəhrəmə vermədi. Dava başlandı. Şahzadə Bəhrəm bir yandan, qılınc vuran bir yandan, ox atan bir yandan, nizə oynadan bir yandan, qoşun əhli o biri yandan Bəsrə padşahının qoşununu qırıb dağıtdılar. Davada vəzirin oğlunu da öldürdülər.

Şahzadə Bəhrəm Mahmünəvvəri qılınc gücünə aldı. Getdi Sənubərə yetişdi. Sənubəri götürdü, pərilər padşahının torpağına getdi. Bir müddət pərilər padşahının vilayətində qaldı. Pərilər padşahının qızı Pərinazi də götürdü, yola düşdü.

Şahzadə Bəhrəm yanında yeddi gözəl qız, başında çoxlu qoşun gəldi atasının torpağına çatdı. Şahzadə Bəhrəm gedəndən bəri neçə illər keçmişdi. Bəhrəmin anası oğlunun ayrılığına dözə bilməyib ölmüşdü. Atasını isə fəqir-fuğaraya göz verib işiq verməyəm zülmkar bir padşah olduğundan camaat onu taxtdan salıb öldürmüşdü. Şahzadə Bəhrəm gəldi, gördü atasının yerində vəzir padşah olub. Vəzir də insafsız, ədalətsiz bir adam idi. Şahzadə Bəhrəm qılınc çəkdi, vəziri, vəziri istəyənləri öldürdü. Özü taxta çıxdı. Ona dost, mehriban olan, yolunda hər cür ağrıya qatlanan üç qardaş pəhləvanı yanına çağırırdı. Böyük qardaşı özünə vəzir, ortancıl qardaşı vəkil, kiçik qardaşı isə qoşun böyüyü etdi. Üç qardaş pəhləvana eldən qız seçdi, aldı. Bəhrəm onların da toyunu özü ilə bərabər etdi. Şahzadə Bəhrəm üç gün, üç gecə toy vurdurdu. Yeddi qızı aldı. Emən qoşunu şahzadədən izin istədi. Çıxdı, öz evlərinə getdi. Şahzadə Bəhrəm camaatla ədalətlə rəftar etmiş, cəfa çəkib gətirdiyi gözəllərlə ömür sürməyə, gün keçirməyə başladı.

Deyirlər şahzadə Bəhrəmin toyuna bir neçə aşiq gəldi, gözəllərin duvaqqapanmalarını belə etdi:

DUVAQQAPANMA

Aşığın qurban olsun,
Sənin kimi yara, gözəl.
Gözlərin canlar alır,
Qaşlarındır qara, gözəl.

Heyranam mən əzəldən
O zülfü şahmara,⁹⁶ gözəl,
Ömür eylə, qismət olma
Qönçə gülsən, xara,⁹⁷ gözəl.

Sənsən qonça gül,
Saçların sünbül.

Aşığın bülbül,
Şöqə salırsan,
Eşqə dalırsan,
Canım alırsan.

Olmaz belə naz,
Şirin, xoş avaz.
Öldürmə məni
Ay şahin şahbaz.

Firqətini çəkməkdən
Sinəm para-para, gözəl.

Gözəllərdə qaydadır
Sallanar, yüz nazla gəzər.

⁹⁶ Zəharli, iri ilan cinsi

⁹⁷ Tikan

Çalxanar sona kimi,
Ördək ilə, qazla gəzər.

Gül reyhanlı bağlarda
Bölük-bölük qızla gəzər.
Deyər, gülər, danışar,
Şirin söhbət, sazla gəzər.

Şirindir dilin,
İncədir belin,
Qaradır telin
Telə bənd ürək.

Ay gözəl mələk,
Üzünü görək.
Əcəb göyçəksən,
Gözəl ləçəksən,
Tayın tapılmaz,
Halqa birçəksən.

Rahm eylə, çəkmə məni,
Züflərindən dara, gözəl.
Geyinibsən əndamına,
İpək üstən şal, ay dilbər!

Necə gözəl yaraşır
Qamətinə al, ay dilbər!
Çəkir sənin həsrətini,
El, oba, mahal, ay dilbər!

Eldə bir dənə
Mərcan, dürdanə.

Mayiləm sənə,
Qadını alım,
Canıma salım,
Eşqinə dalım.
Səntək can olmaz,
Nə qılman olmaz,
Nə hürri-mələk.
Kim qurban olmaz
Özü xoş, sözü şirin,
Belə şivəkər gözələ.

Gözəllər gözəlisən,
Meylim qonub, ay qız, sənə.
Amandır, ağrın alım,
Birca gəl, rəhm eylə mənə.
Müjganların oxlayıb
Bağrım başın dönə-dönə,
Bilmirəm şirin dostdan
Nədən inciyibsən yenə?

İncimə məndən,
Ay nazik bədən.
Dönmərəm səndən,
Gül üzülü canan,
Əlindən aman,
Halımdır yaman,
Ay nazlı dilbər!
Qaşları qəmər,
Adın olubdur
Dilimdə əzbər.

Tərifin, şan-şöhrətin
Düşüb hər diyara, gözəl.
Aşıq Əli heyran sənə,
Kənar gəzmə, qadan alım.

Gahdan bir qaşın çatıb,
Bağrım əzmə, qadan alım.
Yaşılbaş sona kimi
Yana süzmə, qadan alım.
Amandır, atayindən
Əlim üzmə, qadan alım.

Ağzımdır acı,
Dərdim əlacı,
Baxma qıyğacı,
Əziz canansan,
Təbib, loğmansan,
Mətləb qanansan,
Xubların başı,
Könül sirdaşı,
Oynadıb çatma
O qaytan qaşı.
Aşığam mən əzəldən,
Gözləri xumar gözəl!

Toplayan: Hümət Əlizadə

*Mənbə: Nizami: 4 kitabda. - Bakı, 1941. -
Kitab, 2- s.156-193*

Mündəricat

Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin "Nizami Gəncəvi İli" elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.....	3
Ön söz	5
Folklor və Nizami.....	9
İsgəndərin gündən xərac alması	17
İsgəndərin bəliqlərdən xərac alması.....	21
İsgəndər və loğman	25
İsgəndər və qarğa	29
İsgəndərlə qocanın nağılı	33
İsgəndər Zülqərneynin vəsiyyətləri.....	35
İsgəndərin anası.....	41
İsgəndərin səbri	43
İsgəndərin padşahlığa çatması	46
İsgəndərlə Əsgər Ləl Xiftən.....	50
İsgəndərin zülmata getməsi	54
İsgəndərin zülmata getməsi.....	59
İsgəndər Zülqərneynin İran padşahı ilə davası	68
İsgəndər Zülqərneyn	80
Adətdir	90
Öz əlinin qazancı ilə yaşa.....	92
Üç sual.....	94
Fərhad ilə Şirin.....	97
Leyli və Məcnun	162
Şahzadə Bəhrəm.....	212

Nizami Gəncəvinin əsərlərinin el variantları

Kompüter operatoru:
Təranə Musayeva

Korrektor:
Lətafət Səmədova

Kağız formatı 60x84 1/16;

Həcmi: 16,125 ç.v.

Tirajı: 500.

Kitab "Zərdabi-Nəşr" MMC tərəfindən
səhifələnməmiş və hazır diapozitivlərdən
ofset usulu ilə çap olunmuşdur.